MİLLİ FOLKLOR YAYINLARI - 1
GENEL KONULAR DİZİSİ : 1

TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI
DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU

— I —

Ahmet TURAN

ANKARA - 1991

MİLLİ FOLKLOR YAYINLARI

MİLLİ FOLKLOR YAYINLARI - 1
GENEL KONULAR DİZİSİ : 1

TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI
DOĞU
VE
GÜNEYDOĞU ANADOLU

— I —

Ahmet TURAN

ANKARA - 1991

ISBN 975 - 95548 - 0 - 1

Yayınlayan : Milli Folklor Yayınları
P.K. : 336 Yenşehir - ANKARA

Basıldığı Yer : ÖZTEK Matbaacılık **Tel : 3190036**
ANKARA - 1991

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Doğu Anadolu, Türklüğün Anadolu'ya giriş kapılarındandır. Onuncu yüzyıl başlarından itibaren, dalgalar halinde, Horasan ve Türkistan'dan Anadolu'ya doğru sarkan Oğuz boylarının, ilk durağı olan bu mukaddes toprakların her karışında, "Türklük" damgası vardır.

Türk - Oğuz boylarının yurt tuttuğu bu kutsal vatan parçası üzerinde; Selçuklular, Saltuklular, Mengücükler, Sökmenliler, Dilmaçlılar, Danişmendliler, Artuklular, Ermen Şahlar, İnallılar, Eyyubîler, Dulkadırlılar, Akkoyunlular, Karakoyunlular vs. gibi Türk topluluk ve hanedanları, bu bölgeyi "yurt" tutarak, asırlar boyu burada beylikler, devletler kurmuşlar ve bu mübarek beldeleri, günümüzde yörenin sakini olan torunlarına miras bırakmışlardır.

Doğu Anadolu'da, her adım başında rastlanan; câmii, imâret, medrese, şifâhane, han, hamam, kervansaray, kale, çeşme, türbe, köprü, tekke vs. gibi kültür varlıklarında, bu Türk boylarının damgası vardır. Bu damgayı ayrıca; dağ, dere, tepe, yamaç, ova, oba, köy, ırmak vs. isimlerinde gördüğümüz gibi, kişi ve aşiret isimlerinde de görmekteyiz.

Bunun yanısıra; oyunlar, şölenler, bayramlar, gelenek ve görenekler, inançlar, destanlar, efsaneler, folklorik unsurlar, edebî unsurlar, filolojik unsurlar, tarihî ve sosyolojik unsurlar, vs. bakımından da bu yöremiz, denilebilir ki, Türklüğün kalbinin attığı kutsal bir vatan parçasıdır.

Bu kutsal vatan parçasının bugünkü "hâl-ü pür melâli"ne bakıp, farklı biçimde yorumlar getirerek buna dair temelsiz teoriler üreten câhiller zümresine, sâdece şunu sormak lâzım : En az bin yıl önceden bu mukaddes topraklara yerleşip, bu mübarek beldeleri yurt tutan

Türk-Oğuz boyları, oymakları nereye gitti? Selçuklu, Saltuklu, Mengücüklü, Sökmenli, Dilmaçlı, Artuklu, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Eyyûbi çocukları nerede? Torunları nerede?

Bize göre; Doğu Anadolu, hâlâ bir "kapalı kutu" olma vasfını devam ettiriyor. Bu "kutu"yu açmanın zamanı, çoktan gelmiş ve geçmektedir. Doğu Anadolu Türk Kültürü diyebiliriz ki, henüz lâyıkı ile el sürülmemiş, bâkir bir durumdadır. Bu kültürümüz, inanıyoruz ki, bilim adamları ve araştırmacılar için de zevkli ve ilginç bir uğraş alanı olacaktır.

Zaman zaman çeşitli gazete ve dergilerde, Doğu Anadolu Türk Kültürü üzerindeki tespitleri makaleler hâlinde yayınlanan genç araştırmacı Ahmet TURAN, bize göre, bu doğrultuda bir kapı aralayanlardandır. Tespitleri "isabet"li, sonuçları gayet "sağlam" ve oldukça da enteresandır. İlgi çekici olduğu kadar, millî birlik ve bütünlük çizgisinde, küçümsenemeyecek bir hizmet ifâ ettiğine inandığımız bu makalelerin, itiraf etmeliyiz ki, dergi sayfalarında kalmasına gönlümüz razı olmadı. İşte bu kitap, bu makalelerden meydana geldi.

Araştırmalarıyla kültürümüze hizmetler veren Ahmet TURAN'a şükranlarımızı sunuyoruz.

MİLLİ FOLKLOR

TÜRK KÜLTÜRÜNDE AŞIK KEMİĞİ OYUNU(*)

Tarihin çeşitli safhalarında, Orta Asya'dan Anadolu'ya doğru yayılarak, muhtelif coğrafî bölgelerde yer tutup yerleşen Türk boy, oymak ve aşiretlerinde müşterek olan ve günümüzde dâhi varlığı muhafaza edilen millî oyunlarımızdan biri de "aşık kemiği oyunu"dur.

Bilindiği gibi aşık kemiği oyunu; koyun, keçi gibi hayvanların arka ayaklarının diz kısmından çıkarılan ve dört yüzü değişik şekiller gösteren aşık kemiği ile oynanan bir oyundur. İnsanın ayak bileğinde bulunan yedi küçük kemikten biri de aşık kemiği adını taşımaktadır.(1).

Kaşgarlı Mahmud; "aşuk" kelimesini, "insanın aşığı, topuğu, topuk kemiği"(2) şeklinde izah etmekte; "aşuklamak" kelimesini de "aşık kemiğine vurmak"(3) diye açıklamaktadır.

Türk kavimlerinin yayıldıkları her yerde aşık oyununun türlü çeşitleri de, başka kavimlerden çok daha gelişmiş ve çeşitlenmiş olarak yayılmıştır. Oğuzlar'ın destanî edebiyatlarının, aynı zamanda onların en eski âdet ve geleneklerini de aksettiren bir ürünü olan "Dede Korkut" kitabında, Oğuz çocuklarının -hattâ Bey ve Han çocuklarının- meydan yerinde aşık oynadıkları anlatılır.

"Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı"nda konu ile ilgili şu kayıta rastlıyoruz :

(*) Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı : 35, Kasım 1989, s. 34-37.

(1) Meydan Larousse, cilt : 1, s. 778-779.

(2) Kaşgarlı Mahmud, Divân-ı Lügâti't Türk, I, s. 66.

(3) Kaşgarlı Mahmud, anılan eser, I, s. 305.

"Meğer sultanım, Dirse Han'ın oğlancığı üç de kabile çocuğu meydanda aşık oynuyorlardı..."[4]

Yine Dede Korkut'taki, "Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Destan"da da; "altın aşık oynayan beğler"[5]den bahsedilir.

Türk boyları arasında, aşık kemiği ile fal açmak âdeti de vardır. Nogaylar'ın "Edige" destanında bunu açıkça görüyoruz :

"Edige ve arkadaşları, Alp Kabardin'i takip edip etmemenin hangisinin hayırlı olacağını öğrenmek için davul üzerine aşık atar 'alçı düşerse Alp Kabardin'in arkasından kovacağız' diye and içtiler. Aşık 'alçı' düştü."[6]

Merhum Prof. Dr. Abdülkadir İnan, Semerkant'daki Özbek Türkleri'nden şu hikâyeyi dinlediğini söyler :

"Saybek Han Semerkant şehrini kuşatırken karargâhını kurup Semerkant'a kat'î hücuma hazırlanırken davul getirtti ve eline aşık alıp :

'Çek düşse de Babırga
Dağ düşse de Babırga
Semerkant'ı men alsam
Oma düşsün davulga'

diye davul üzerine aşık attı."[7]

Resmî Ak-Koyunlu târihi olan "Kitab-ı Diyarbekriyye"de; Kara-Amîd (Diyarbakır)'dan savaşa çıkan Ak-Koyunlu Türk Hükümdarı Uzun Hasan'ın ordudaki mehter alayını durdurup deve üzerindeki kös adlı ulu davul üzerinde aşık atarak, savaşın sonu nice olacak diye fala baktığı anlatılmaktadır.[8]

---

(4) Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, İstanbul 1971, s. 13.

(5) Anılan eser, s. 221.

(6) Abdülkadir İnan, Şamanizm, s. 156 v.d.

(7) Abdülkadir İnan, anılan eser, s. 156 v.d. (dizede geçen "çek" ve "dağ" kelimeleri aşık kemiğinin iki yüzünün adları olsa gerektir.)

(8) Ebû Bekir Tahranî, Tarih-i Diyarbekriyye, nşr. N. Lugal ve F. Sümer, Ankara 1962 - 1964.

Prof. Dr. Faruk Sümer de, Yazıcıoğlu "Selçukname"sinden ve "Kitab-ı Diyarbekriyye"den alarak, savaştan önce aşık falına bakarak ona göre yol tutan iki Türk hükümdarını tanıtmaktadır.[9]

Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu, aynı geleneğin bugün Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerinde de yaşadığını tespit ederek; "bugün yaşlı Kürtler bile aşık kemiğini taşa sürterek 'lepezletip' zar olarak kullanmakta olduklarını" ifâde etmektedir.[10]

Anadolu'da zamanımızda da aşık, köylerde, küçük kasabalarda ve şehirlerin, modern oyunların eski oyunları unutturmadığı ve onların yerine yerleşmediği mahallelerinde çocukların başlıca kader kumar oyunlarıdır; aşık kemikleri para ile alınıp satılır, boylarına ve bazı özelliklerine göre değer taşıyarak oyuncu çocuklar arasında mübadele maddesi olur. Bu oyunun pek çok çeşitleri vardır. Ayrıca aşık kemiğinin dört yüzünün de ayrı ayrı değeri ve isimleri olduğunu biliyoruz. Ancak bu isimler bölgeden bölgeye farklılık gösterirler. Aşığın, daha enli olan iki yüzünden çukur olan taraf "aç", "çik", "cuk" vb.; bunun tümsek olan karşı tarafı "tok", "tök" vb.; dar ve düzce olan diğer iki yüzünden kenarı hafifçe kalkık, ortası çukurca olan tarafı "bey", "say", "kazak", "kallek", "kel-ali" vb.; bunun kenarsız düz olan karşı tarafı da "kıt", "tokan", "dalak" vb. adlarını alır.

Anadolu'daki aşık oyunları başlıca iki esasa dayanır:

1. Sadece, katışılan aşıkların yere serpilmesi; bunların yerde belli vaziyetlerde konmalarına göre atanın veya karşısındaki oyuncunun kazanması.

2. Aşıkların, bilye gibi, bir yere dizilmesi, eldeki daha iri, daha ağır bir aşıkla (bu aşık "enek" veya "atmer" vb. gibi ayrı bir ad alır ve çok defa, içine kurşun veya mum akıtılmak suretiyle oyuna daha

---

(9) Faruk Sümer, "Oğuzlar'a Ait Destanî Mahiyette Eserler", Dil, Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara (Temmuz - Eylül - Aralık) 1959, XVII, sayı : 3 - 4, s. 442.

(10) M. Fahrettin Kırzıoğlu, Kürtler'in Türklüğü, Ankara 1968, s. 123.

elverişli hale getirilir.) devrilmesi, belli bir çizgiden çıkarılması gibi oyunun belli birtakım kurallarına göre elde edilen başarılar sonucunda bir tarafın aşıkları utması (kazanması), öbür tarafın da utulması (kaybetmesi). Bu ikinci teknikte, bazı oyun çeşitlerinde, vurmaya mahsus aşığın veya vurulan aşıkların vuruştan sonra aldıkları durum da gözönüne alınır; bu takdirde yukarıda anlatılan iki esasın katışık olarak bulunduğu oyun çeşitleri çıkmış olur. Bundan başka, oyuncuların sıra almasında da eldeki aşıklar atıldıkları zaman, zarda olduğu gibi yüzlerinin hangisi üste gelirse bu yüzün değerine göre, sırayı tayin edici rol oynar. Genel olarak, aşığın durumları değer sırasıyle : "bey", "kıt", "aç", "tok"tur.[11]

Çeşitli yörelerin aşık oyunları üzerinde yapılan bazı araştırma ve derlemelerden de haberdarız.

Prof. Dr. Abdülkadir İnan'ın bir incelemesine göre, bazı yörelerde aşık kemiğinin irisine "saka", küçüğüne "honek" derler. Aşığın üst tümseğine "alçı", altına "tokan", yan çukuruna "çiğ", öteki yanına da "tüğ" derler. A. İnan, dört aşık oyununu anlatmaktadır. Bursa'da aşık kemiğinin düz yanına "malı", oygulu tarafına "kazak"; iki yandan çukur olana "aç" veya "cık", yuvarlak yanına da "tok" denir. Aşıkta oyun yapacak aşıklar ustalıkla delinerek buraya kurşun dökülür ve oyun bunlarla oynanır. Oyunun da çeşitleri vardır. Aşığın bir de "lomba" cephesi vardır ki bu cephe oyunda kullanılmaz, yalnız adı vardır.[12]

Müşfika Abdülkadir'e göre; Maraş'ta, aşığın biri kız öteki oğlan itibar edilmek üzere iki yanı vardır ve aşık kumar gibi para ile oynanır.[13]

Enver Sadık'a göre; Gaziantep'te asıl aşık oyununda, aşık kemiğinin oyuk tarafına "cik", bunun karşılığı olan kambur tarafına "tük",

---

(11) Türk Ansiklopedisi, cilt: 4, s. 50.

(12) Abdülkadir (İnan), Birinci İlmi Seyahate Dair Rapor, İst. 1930, s. 35 v.d.

(13) Müşfika Abdülkadir, "Maraş'ta Çocuk Oyunları", Halk Bilgisi Haberleri, İstanbul (1 Eylül 1930), yıl: 1, sayı: 1, s. 173 v.d.

geri kalan iki yanından en düz olanına "kıt", bunun karşılığına da "say" denir. E. Sadık, dört türlü aşık oyununa yer vermektedir.(14)

Güner Demiray'a göre; Sivas'ın Gemerek ilçesinde, aşığın şişkin yerine "dok", çukur yerine "aç", alt başa "eşek", üst başa "bey" denir. G. Demiray, ev içinde, aile arasında oynanan bir tek aşık oyununu vermektedir.(15)

M. Osman da, Balıkesir'den üç çeşit aşık oyununu derlemiştir.(16)

Kars'ın Arpaçay ilçesi yöresinde de; "sultan", "cız" ve "gıdo" denilen üç çeşit aşık oyunu vardır. Aşığın dört tarafı da; "alçı", "toḫan", "böle", "cik" adlarını taşırlar.(17)

Doğu Anadolu Türkleri'nden Kurmançlar arasında da bir hayli yaygın olan bu aşık oyunu hakkında Sayın Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu; "Kürtler'de yaygın olan çocukların aşık oyunu ve aşık kemiğinin her bir yönünün adları, onun 'alçı' gelişinin uğurlu sayılması, Oğuzlar'a mahsus geleneklerdir."(18) demektedir.

Kurmançlar'daki aşık oyunlarının adları şunlardır :

CIZ : Aşıkla oynanan bir çizgi oyunudur. Çizginin ortasına sıra ile bir aşık koyulur, oyun oynayan her çocuk belli bir noktadan çizilen bu aşığa "daḳ" veya "deḳ" (diğer bazı bölgelerde buna "eneke" veya "enek" denir) denilen bu aşıkla vurmaya çalışır. Vurduğu ve çizginin dışına çıkarabildiği her aşığı alır. Bu durum çizgideki bütün aşıklar bitinceye kadar devam eder.

---

(14) Enver Sadık, "Gaziantep'te Aşık ve Gülle Oyunları", Halk Bilgisi Haberleri, İstanbul (15 Mayıs 1933), yıl : 2, sayı : 21-22, s. 218.

(15) Güner Demiray, "Gemerek'te Aşık Oyunu", Türk Folklor Araştırmaları, İstanbul (Ekim 1960), sayı : 135, s. 2249.

(16) M. Osman, Balıkesir'de Doğum Görenekleri ve Çocuk, Balıkesir 1934, s. 19.

(17) Prof. Dr. Selâhattin Olcay, Dr. A. Bican Ercilâsun, Dr. Ensar Aslan, Arpaçay Köylerinden Derlemeler, Ankara 1976, s. 223, 224.

(18) M. Fahrettin Kırzıoğlu, anılan eser, s. 123.

BERGEVİRK : Bu oyunda, aşığın her yüzünün ayrı bir adı ve değeri vardır. Aşığın dik düz tarafına "kera" (eşek), dik çukur tarafına "dız" (hırsız), yan çukur tarafına "mir" (emir, bey), yan yüz tarafına "sof" denilir. Bu oyunda aşıklar üst üste konur, sıra ile "dak"/"dek" denilen aşıkla bu yığılan aşıklara vurulmaya çalışılır. Atan şahıs eğer vurursa, "dek"le diğer bozulan aşıkların durumuna bakar. Eğer "dek", "mir" gelmişse, oyuncu ancak "sof" gelen aşığı alır. Diğerlerini almak için, ikinci bir atış yapar. Oyun böyle sürer gider.(19)

KERŞE : Develi yahut devheri (ağzı çamurlu veya ağzı topraklı) de denilen bir aşık oyunudur. Gaziantep çevresindeki Kurmanç ve Türkmenler'de "fal mı baktın?" mânâsına "aşık mı attın?" tabiri çok yaygındır.(20)

Türkçe'de; "aşığı bey oturmak", "aşığı cuk oturmak", "aşık atamamak", "aşık atmak" vb. deyimlere de rastlıyoruz.(21)

---

(19) Mehmet Alkaş, Kars Merkez Söğütlü Köyünde Mukayeseli Folklor Çalışması, Erzurum 1967, s. 42.

(20) Dr. Mahmut Rışvanoğlu, Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm, İst. 1975, s. 240.

(21) İ. H. Soykut, Türk Atalar Sözü Hazinesi, İstanbul 1974, s. 338.

TÜRK FOLKLORUNDA SİLAH ÜZERİNE AND İÇME(*)

Târih boyunca bütün Türk topluluklarının çeşitli "and" (yemin) formüllerinde, "silâh" büyük rol oynamıştır. Kılıç, bıçak, mızrak, ok, balta, son zamanlarda da tüfek vb. gibi silâhlar sayılabilir.

Türk târihinde kaydedilen ilk and töreni, Hun Hakanı Huhanye ile Çin elçileri arasında yapılan anlaşma dolayısıyla icra edilen törendir. Hakan, seferlerde kullandığı kılıcını eline alarak ucunu şaraba batırıyor ve bu andlı şarabı Yüeçi Hanı'nın kafatasından yapılmış kapla içiyor.(1)

Türk folklorunda and, türlü formüllerle yapılmaktadır. Türk dil bilgini Kaşgarlı Mahmud, Divânı Lügâti-t Türk'te; "demir" kelimesini açıklarken, "gök girsin, kızıl çıksın" andını verdikten sonra, "Türklerde and" hakkında şu bilgiyi veriyor : "Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve daha başka kabilelerin halkı and içtiklerinde, yahut ahitleştiklerinde kılıcı çıkararak yanlama korlar, 'bu gök girsin, kızıl çıksın' derler ki, 'sözümde durmazsam (yalan söylersem) kılıç kanıma bulansın, demir benden öcünü alsın' demektir"(2). Dede Korkut Kitabı'nda, Oğuz yiğidinin gerdek gecesi, kılıcını çıkarıp kız ile arasına koymasında bu anlam dile gelmektedir(3).

Dede Korkut'taki "Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı"nda; kardeşi Egrek'in esarette olduğunu yıllarca sonra öğrenen Segrek, kardeşini

---

(*) Yeni Forum, sayı : 246, 1-15 Aralık, 1989, s. 47-48.

(1) Abdülkadir İnan, "Eski Türklerde ve Folklorda And", Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara 1948, VI, sayı : 4, s. 279.

(2) Kaşgarlı Mahmud, Divân-ı Lügati-t Türk, I, s. 45, 382.

(3) Orhan Şaik Gökyay, Dedem Kordudun Kitabı, İstanbul 1973, s. CCCVIII.

kurtarmak için sefere çıkma hazırlığı yaparken, onu kararından döndürmek için evlendirip gerdeğe kapatıyorlar : "Oğlanı gelin odasına koydular. Kız ile ikisi bir döşeğe çıktılar. Oğlan kılıcını çıkardı, kız ile kendi arasına koydu. Kız der : Kılıcını gider yiğit, murat ver murat al, sarılalım dedi. Oğlan der : Bre kavat kızı, ben kılıcıma doğranayım okuma sancılayım, oğlum doğmasın, doğarsa on yaşına varmasın, ağabeyimin yüzünü görmeyince, ölmüş ise kanını almayınca bu gelin odasına girersem, dedi."(4)

Buna benzer motiflere diğer Türk destanlarında da rastlamaktayız. Meselâ; Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Kuzey-Irak'ta yerleşik **Kürt Türkleri**'nin meşhur destanlarından biri olan "DESTANA MEMÊ ALAN" (Alanlı Memo Destanı)'da, şöyle bir ifadenin yer aldığını görmekteyiz :

> "(Memo ile Zîn) karyolaları yanyana çekip konuşmaya daldılar.
>
> Birbirlerine ağır yemin ettiler.
>
> Peygamberin ve evliyaların adına and içtiler.
>
> Memo, boynundan çıkardı değerli hamaylısını(5) ve getirdi nergis kılıcını, bunların ikisini, koydu iki yatağın arasına.
>
> Dedi : 'Bu gece yanyana yatalım, bacı-kardeş gibi.
>
> Sabah olunca çağıralım Mığrıbîler kentinin şeyhlerini, bilginlerini.
>
> Tanrı'nın emri ve Peygamber'in kavliyle ikimizin nikâhını kıysınlar..."(6).

Görülüyor ki silâh, Türk yiğidinin yanında gerdek odasına, zifaf yatağına kadar girmiştir. İki sevgili arasına uzatılan kılıç, aşılmaz bir sınır olmaktadır. Burada Türk hayatında silâhın yeri ve kutsallığı yanında, Türk yiğidinin nefsine hâkimiyette gösterdiği irade kudreti de görülmektedir(7).

---

(4) Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, İstanbul 1971, s. 206.

(5) Hamaylı/hamail : 1. Omuzdan asılan çapraz bağ, kılıç kayışı. 2. Muska.

(6) Destana Memê Alan, İstanbul 1978, s. 240.

(7) Arslan Ergüç, "Dede Korkut Kitabı'na Göre Türklerde Silâhın Yeri ve Önemi", Türk Kültürü, sayı : 58, s. 762 (Ağustos 1967).

Yine Dede Korkut'tan başka örnekler vermek yerinde olur kanaatindeyiz.

Destanda; Oğuz yiğitlerinden Bamsı Beyrek, kendini almak şartıyla, onu zindandan kurtaracak olan kâfir beyinin kızına; "kılıcıma doğranayım, okuma saplanayım, yer gibi kertileyim, toprak gibi savrulayım, sağlık ile varacak olursam Oğuz'a, gelip seni helallığa almazsam dedi."[8].

Kan Turalı da üç canavarı öldürme karşılığı hak ettiği Selcen Hatun'la gerdeğe konduğu zaman öfkesi kabarır : "Kılıcını çıkardı yere çaldı, kertti, dedi ki : Yer gibi kertileyim, toprak gibi savrulayım, kılıcıma doğranayım, okuma saplanayım, oğlum doğmasın, doğarsa on güne varmasın, bey babamın kadın anamın yüzünü görmeden bu gelin odasına girersem, dedi"[9] denilmektedir.

Merhum Prof. Dr. Abdülkadir İnan'a göre; Oğuz and törenindeki "yer kertme" ve küçük çocukları nişanlarken "beşik kertme", "araya silâh koyma" en eski şamanizm devrinden kalma unsurlardır[10].

Kırgız Türkleri'nin "Manas Destanı"nın kahramanlarından Alp Yulay, at sürülerinin iki çobanı ile dostluk andı yaparken, kendisi ile onların arasına bir ok koyuyor[11].

Manas Destanı'nın "Büyük Sefer" rivayetinde bir yerde Manas; "göğsü tüylü yağız yer beni vursun, dipsiz yüksek mavi gök beni cezalandırsın, keskin ay-baltam beni parçalasın" diye and içiyor ki, Dede Korkut'taki yemin şeklinin aynıdır[12].

Bunun daha eski bir benzerini, Hunların VI. yüzyılda, Hakan Bayan'ın, Sava nehri üzerinde yaptırdığı köprünün kendisine karşı olmadığını anlatmak için Bizans hükümdarına verdiği yeminde buluyoruz : "Sava nehri üzerine köprü kurmakla Romalılara karşı zarar vermek niyetinde isem, ben Bayan mahvolayım, bütün Avarlar

---

(8) Muharrem Ergin, anılan eser, s. 76.
(9) Anılan eser, s. 148, 149.
(10) Abdülkadir İnan, "Gerçek Kelimesi Üzerine Not", Türk Dili, VIII, s. 687.
(11) Abdülkadir İnan, "Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler", Türk Kültürü Araştırmaları (1966-1969), Ankara 1973, s. 149.
(12) Abdülkadir İnan, "Manas Destanı Üzerine Notlar", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten), Ankara 1959, s. 144.

mahvolsun, gök üstümüze yıkılsın, Gök-Tanrının ateşli okları bizi öldürsün, dağlar ve ormanlar başımıza yıkılsın, Sava suyu taşarak bizi yutsun"[13].

Fatih Sultan Mehmed'in Galata ahalisine verdiği ahitnamedeki yemin formülü içinde, üzerine yemin ettiği unsurlar arasında, "kuşandığım kılıç hakkıyçün" denilmektedir.

Silâhdar Târihi'ndeki bir rivayete göre de; Edirne vak'asında (1703), Yeniçerilere, bir tepsi üzerine konan Kur'ân-ı Kerîm, kılıç, ekmek ve tuz üzerine yemin ettirilmektedir[14].

Kılıç üzerine and içme formüllerinden birisini de, daha önce sözünü ettiğimiz, **Kürt Türkleri'**nin "ALANLI MEMO DESTANI"ndan vermek istiyoruz. (Cizre beyinin kızına aşık olan Memo, padişahı olduğu Mığrıb kentini terkederek Cizre'nin yolunu tutar. Burada Hasan, Çeko (Çaka) ve Karatacîn (Karataçlı) adlı üç kardeşe konuk olur. Her üç kardeş, Memo'nun işini hâlledeceklerine söz verip, and içerler...)

Buradaki "and" formülünü gayet ilgi çekici bulduğumuzdan, söz konusu destandan, konu ile ilgili geniş bir alıntı vermeyi faydalı bulduk :

"Hasan, daldı düşüncelere ...

Dedi : 'kardeşler, yiğitler yiğitlerin kapısına gider...

Düşmanların garezinden, şimdi boynumdan çıkarmak istiyorum kılıç kaytanını ve hamaylıyı.

Memo'nun derdine çare bulacağımıza, onların üstüne yemin edelim...

Anladım ki bu yiğit aşıktır, sevdiği de bizim mahalleden, Cizreliler içinde bizim Celalî takımındandır.

Dedim ki davanı sonuçlandıracağım, bu kılıç ve bu hamaylı adına; senin derdin-yaran, biz Celalîlerin derdi, yarasıdır.

---

13) Hüseyin Namık Orkun, "Eski Türklerde Andlaşma", T.C. Adliye Vekâleti, Türk Hukuk Tarihi, Araştırmalar-Düşünceler-Belgeler, Ankara 1935, s. 19 v.d.

(14) Orhan Şaik Gökyay, anılan eser, s. CCCIX, CCCX.

Her kimse ona getireceğim, karşılıksız, parayla değil;

Bunun üzerine Çeko elini attı kılıç ve hamaylıya.

Dedi : 'Benden taraf, bu konuğumuzun gelişi her ne içinse, yapacağım, mademki siz iki kardeşin isteği böyle.

Elini hangi kızın omuzuna koysa ve o biz Celalîlerden bile olsa, Hasan'ın sözünü kırabilir miyim? Onun sevdiğini, kuşluğa kalmaz, getiririm.'

Bu kez sıra geldi, her üç kardeşin küçüğü Karatacîn'e.

Elini koydu kılıcın ve hamaylının üstüne,

Dedi : 'Küçük kardeş daima tüm kardeşlerin kulu, kölesidir.

Bu kılıca ve bu hamaylıya bir kez and içerim ki, konuğumuzun isteği Cizre[15] kentinde ne olursa olsun onu yerine getireceğim.

Doğrusu, çok sevdim onu, konuk olmasa da kardeşim gibi.'

Hasan bir kez daha dönüp dedi : 'Yiğitlerin sözü and için üçüncüsüdür.

Bu kılıç ve bu hamaylıya and içerim ki tüm Cizre kenti üstüne.

Sözüm yerine gelecek...

Bize Botanlı[16] derler.

Gelip bize konuk oldu Kürt Padişahı Memê Alan,

Biz üç kardeş kılıç ve hamaylı üzerine birlikte and içtik..."[17]

---

(15) Cizre : Günümüzde, Şırnak ilimizin bir ilçesidir.

(16) Botan : Pek çok kaynakta "Bohtan" ya da "Boğdan" şeklinde geçmektedir ki; sondaki (-an), Farsça çokluk ekidir. Diyarbakır ve Mardin yörelerinde yerleşik bulunan bir aşiretimiz de "Bohtî" adını taşımaktadır. "Bohtî" (Buht-î/Buğd-î : Buğd'lu) adı, 24 Oğuz boyundan biri olan "Buğduz"un bozulmuş şeklinden başka birşey değildir. Bu boy, Üç-Oklar koluna bağlı Deniz-Han Oğulları'ndandır. Aşiretlerimizin sosyal yapısının geniş bir şekilde ele alındığı "Şerefname"de (yazılış tarihi : 1597); "bütün Kürtler Boht (Boğt/Buğd) ve Becen adlı iki kardeşten türemişlerdir" (Şerefname, s. 202) denilmek suretiyle, Doğu Anadolu yöremiz aşiretleri Oğuz boylarından gösterilmiştir. Şerefname'de ayrıca; Kürtler'in ileri gelenlerinden "Buğduz" adlı birinin, Türkistan'ın ünlü hükümdarı Oğuz Han ("Oğuzlar'ın hanı") tarafından bir heyetin başına geçirilerek, Hazreti Muhammed'e (s.a.v.) elçi olarak gönderildiğine de yer verilmektedir (Şerefname, s. 27). Adı geçen "Becen" ise, yine Oğuz boylarından olan "Beçene"nin değişik bir söyleniş şeklidir. Ki, bu boy da yine Üç-Oklar koluna bağlı Gök-Han Oğulları'ndandır.

(17) Destana Memê Alan, s. 294, 295, 296, 309.

Altaylı Türk boylarından Telengit Türkleri'nin and töreni, A. Kalaçev adlı etnograf tarafından tespit edilmiştir. Onun verdiği bilgiye göre, Telengitlerin and töreninde en önemli unsur silâhtır. And içen adam, eski zamandan kalma bir çakmaklı tüfek tutup şu formülü söyler : "İşte ay, işte güneş, işte silâh! Ben bu silâhı yalıyorum. Eğer suçlu isem, güneşi gözüm görmesin, bu silâh beni öldürsün."[18].

Türklerde kahramanın kılıcı altından geçmenin[19] itaat ve sadakat andı sayıldığına tanık olarak; Dede Korkut'ta, Beyrek'in yavuklusunu bir düzenle almaya kalkışan Yalancı-oğlu Yaltacuk'un, Beyrek'in kılıcı altından, Beyrek'in de onun suçundan geçtiği belirtilmiştir[20].

Eski bir Türk geleneği olan silâh üzerine and içme olayı, günümüzde de bütün canlılığı ile TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ'nde devam etmektedir.

Askerlik yükümlülüğü altına giren şahıslarla (erbaş ve erler), özel kanunlarla silâhlı kuvvetlere intisap eden asker kişiler; asker ocağına katıldıktan bir müddet sonra, hazırlanmakta oldukları yurt savunması görevinin şuurlu kutsiyetine erişmek için, hatırası her askerin ömrü boyunca hiç unutulmayacak özel törenlerle bayram sevinci içerisinde, en engin mânâları mündemiç andı içerler.

Türk Silâhlı Kuvvetleri'ne intisap eden her asker; düzenlenen yemin töreninde, sağ elini silâhın üzerine koymak suretiyle şu andı içer:

"Barışta ve savaşta, karada, denizde ve havada, her zaman ve her yerde, milletime ve cumhuriyetime doğruluk ve muhabbetle hizmet ve kanunlara ve nizamlara ve âmirlerime itaat edeceğime ve askerliğin namusunu, Türk sancağının şanını canımdan aziz bilip, icabında vatan, cumhuriyet ve vazife uğrunda seve seve hayatımı feda eyleyeceğime namusum üzerine and içerim"[21].

---

(18) A. Kalaçev, Poezdka k Telengitam, Javaya Starina, 1896, IV. Kısım, s. 485 (zikreden : Abdülkadir İnan, "Eski Türklerde ve Folklorda And").

(19) Ahat Ural Birkul, "Topkapı Sarayı Müzesindeki Türk Kılıçları Üzerine Bir İnceleme", Türk Etnografya Dergisi, Ankara 1961, sayı : IV, s. 20 v.d.

(20) Muharrem Ergin, anılan eser, s. 92.

(21) Doruk - Türk Kültürü ve Medeniyeti Dergisi, sayı : 1, Ağustos 1976, s. 148, 153, -Ordu Özel Sayısı- (Hazırlayanlar : Prof. Dr. İsmail Kayabalı, Cemender Arslanoğlu).

TÜRKLER'DE KÜPELİ ERKEKLER(*)

Kulak memesine takılan, ekseriya kıymetli maden ve taşlardan yapılan süse "küpe" denildiğini biliyoruz. Şemseddin Sâmi, "Kâmus-ı Türkî" adlı eserinde, küpe için, "kadınların kulağa astıkları süs" şeklinde bir açıklamaya yer veriyorsa da, küpenin yalnızca kadına tahsis edilmesi hatâlıdır. Çünkü eski Türk töresinde, erkekler de küpe takmışlardır[1].

Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün araştırmalarından çıkardığı sonuca göre, Türkler arasında kulağa halka yahut küpe takmak âdeti İslâmlıktan önceki devirlerde bile vardır. Cengiz Han çocuklarında, Timurlularda, Kara-Koyunlular'da ve Ak-Koyunlular'da hükümdarlar kıymetli küpeler takmaktadırlar. Kara-Koyunlular ve Ak-Koyunlular'da, yalnız hükümdarlar değil, orduyu teşkil eden Türkmen'lerin de kulaklarına halkalar takmaları bu âdetin özellikle Türkmen'lerde çok yayılmış olduğunu anlatmaktadır. Ama bunların kulaklarına halkalar takmaları hiç bir suretle "esaret ve inkiyat timsali" olarak kabul edilemez[2].

Kara-Koyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un 1420 yılında, 65 yaşında iken ordugâhta öldüğü zaman, askerlerinin küpelerini almak için kulaklarını kestiklerine dair bilgilere de rastlamaktayız[3].

Kuzéy Uygur devletini yıkan Karaşar'ın kuzeyindeki Akdağlar yakınında oturan Hakas'larda, erkekler kulaklarına küpe takarlar[4].

(*) Yeni Forum, Sayı: 250, Mart 1990, s. 73.

(1) Reşat Ekrem Koçu, Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ank. 1967, s. 162.

(2) Prof. Dr. Fuat Köprülü, "Dede Korkut Kitabına Ait Notlar : Altın Küpeli Oğuz Beyleri", Azerbaycan Yurt Bilgisi, İstanbul 1932, I, s. 17, v.d.

(3) J. Deguignes, Türklerin Tarih-i Umumîsi, Cilt : VI, s. 102.

(4) W. Radloff, Sibirya'dan, (Çev. Ahmet Temir), I, s. 138.

XIV. yüzyılda Anadolu'da esnaf tabakası ile zanaat erbabının çok yakın bağları olduğu Ahi zâviyelerinde şeyhler ve müridleri, bir sanata sahip olduklarının alâmeti olarak sağ kulaklarına bir küpe takmışlardır. Ahilerin içinden çıkarak bir hânedanın kurucusu olmuş Osman Gazi'nin torunları bu hâtıranın yolunda bir sanat öğrenmeye heveskâr olmuşlar, bir kısmı hünerlerin içinde muhakkak ki bir asâlet taşıyan yazı sanatında çalışmışlardır. Bu arada Kanunî Sultan Süleyman gibi büyük bir imparator da kuyumculuk ile meşgul olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in kulağında bir küpe taşıdığı, küpeli muhayyel bir portresi yapılacak kadar meşhurdur. Kanunî Sultan Süleyman'ı yakından görmüş olan Fransız râhibi Jérom Morand da, büyük pâdişâhın sağ kulağında bir fındık büyüklüğünde ve armut şeklinde tek inciden küpesi olduğunu söylemektedir.

Bazı şeyhler, kalender dervişler kulaklarına küpe takmaya asrımız başına kadar devam etmişlerdir. Erkeklerden küpe takanların bir kısmı da sırf süslenme bakımından, oyuncu kollarının genç rakkasları olmuştur. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi, Küpeli Ayvaz Şah adında meşhur bir köçekten bahseder(5).

Bir Türk-Oğuz uruğu olan Kürtler'de de bu geleneğin var olduğunu bilmekteyiz.

"Tarih Encümeni Mecmuası"nda yayınlanan bir dörtlükte, 1584 yılında İran seferine iştirak için gelen asker ve kumandanı ve kumandanın kulağındaki küpe şöyle tarif ediliyor :

"Gelmişti ceyş-i Kürdistan tamâm
Her biri rezm eri, dîv irtisam
Mülk-i Palu hâkimi Cemşid-i fer
Kûşe-i gûşında var mengûş-ı zer"

---

(5) Reşat Ekrem Koçu, anılan eser, s. 162.

Günümüzün Türkçesi ile :

Gelmişti tüm Kürdistan askeri
Herbir savaşçısı dev gibi iri idi
Göründü kulağında altın küpesi ile
Palu[6] mülkünün hâkimi güçlü Cemşid'i.[7]

Van'a seyahat eden Evliya Çelebi, Çölemerik/Hakkari, Şatak ve Vastan halkından bahsederken : "Genellikle kulaklarının yanları bıçakla delinip kan akıtarak turna, şahin ve horoz telleri sokmuşlardır"[8] demektedir.

Evliya Çelebi, yine Van'da gördüğü "binbeşyüz küpeli Tatar askeri"nden de haber vermektedir[9].

Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu da, folklor bakımından incelediği Kürt Türkleri'ndeki bu gelenekle ilgili olarak; "Erkek çocuğa küpe takma ve bununla cinleri, perileri kandırıp 7 veya 9 gibi tek yıllı yaşında sünnet oluncaya kadar oğlanın saçını uzatıp kız elbisesi giydirmek. I. Sultan Selim'in, Maraşlı (Dulkadırlı) Türkmen anasının bu milli geleneğe göre bebekken kulağına taktığı küpeyi, büyüyüp Osmanlı Pâdişahı ve Halife-i Müslimin olduğu hâlde çıkarmayışı gibi, 'Küpeli-Kürt erkekleri de, ölünceye değin bunu kulaklarından çıkarmazlar..."[10] demektedir.

Son zamanlara kadar da bu âdetin Kürtler arasında yaşatıldığını söyleyebiliriz. Bizim de bu hususta gözlemlerimiz olmuştur. Bilhassa çocukları yaşamayan ailelerde bu gelenek daha belirgindir. Bu

---

(6) Palu : Günümüzde Elazığ'a bağlı bir ilçedir.

(7) Süleyman Sabri Paşa, Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler, 3. Baskı, Ankara 1982, s. 12.

(8) Evliya Çelebi, Seyahatname, Cilt : 4, İstanbul 1976.

(9) Anılan eser, s. 1209.

(10) M. Fahrettin Kırzıoğlu, Kürtlerin Türklüğü, Ankara 1968, s. 122.

tür aileler, kalan tek oğullarının yaşaması için okul çağına gelinceye kadar saçlarını kesmezler, kız elbisesi giydirip, sağ kulağına da küpe takarlar.

Anadolu'nun pek çok yerinde de benzer âdetlere rastlanmaktadır. Örneğin Gaziantep'te, köylülerin erkek çocuklarının kulaklarına küpe taktıkları görülmektedir[11].

Dede Korkut destanlarında da, "kulağı altın küpeli Oğuz beyleri"nden[12] bahsedildiği bilinmektedir.

---

(11) Muhtar Göğüş, Kitab-ı Dede Korkut, Gaziantep Dili ve Göreneği, Gaziantep 1938, s. 53.

(12) Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, İstanbul 1971, s. 48.

TÜRK DESTAN VE MASALLARINDA ŞEKİL DEĞİŞTİRME (KUŞ ŞEKLİNE GİRME) MOTİFİ[*]

Türk destan ve masallarında bir hayli işlenen, kahramanların şekil değiştirme, diğer bir ifâde ile kuş şekline girme motifi, bilhassa İslâmiyetten önceki Türk dînî inancında da önemli yer tutar[1].

Eski Türk inançlarında, dîn adamları olan Kam'lar, zaman zaman birer kartal şekline girer, gökleri dolaşır ve ondan sonra da yere inerlerdi. Her Kam'ın, şekline girebileceği bir hayvan vardı. Ama büyük Kam'ların eşleri daha çok "kuş"lar idiler. Anadolu'daki eski Türk şairleri, başka bir kuşun şekline girme olayını "donuna girmek" deyimi ile ifade ediyorlardı. Büyük mutasavvıflardan Ahmet Yesevî, zaman zaman "turna donuna", Hacı Bektaş-ı Velî, "güvercin donuna", Abdal Musa ise, "geyik donuna" bürünürlerdi. Abdal Musa, Hacı Bektaş-ı Velî'nin Anadolu'ya gelişini şöyle anlatıyordu:

"Güvercin donuyla Urum'a uçan,
İmamlar evinün kapısın açan!.."

Gerçekten, Anadolu'daki hikâyelere göre Hacı Bektaş-ı Velî, "bir güvercin donuna (şekline) girmiş ve böylece uçarak Anadolu'ya kadar gelmişti." Hacı Bektaş-ı Velî'nin, büyük güç ve tesirini gören

---

(*) Milli Folklor, Sayı : 5, Mart - 1990, s. 35 - 37.
Yeni Forum, Sayı : 244, 1-15 Kasım 1989, s. 47-48.

(1) Geniş bilgi için bk. Prof. Dr. Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976; Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Eski Türk Dini Ankara 1980. (Kültür Bakanlığı Yayınları).

Anadolu'lu yerli dervişler, onu kıskanmışlar ve ona karşı cephe almışlardı. Bu mücadeleleri gösteren bazı sembolik hikâyeler de yok değildir. Söylendiğine göre; "Hacı Bektaş-ı Velî, güvercin donunda Anadolu'ya gelince, onu hemen Doğrul Baba karşılamıştı. Doğrul Baba, bir doğan donuna girmiş ve Hacı Bektaş-ı Velî'yi yakalamak istemişti. Hacı Bektaş-ı Velî ise, bunu görünce silkinerek insan olmuş ve derhal Doğrul Baba'nın boğazından sıkarak nefesini kesmeye başlamıştı. Doğrul Baba, durumun tehlikeli olduğunu görünce, Hacı Bektaş'tan aman dilemiş ve o da onun maiyetine girmişti."

Merhum Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'e göre; bu hikâye de aslında, bir Türk mitolojisidir. Çünkü "Doğrul Baba"nın adı "Tuğrul" kuşunun adından alınmıştı. Tuğrul da, Türklerin hem kutsal hem de çok iyi av yapabilen, büyük kuşlarından biri idi.

Bektaşiler, Uygurlar'ın bu eski dönüşümünü İslâmiyet'e uydurmak ve onunla bağdaştırmak istiyorlardı. Nitekim Bektaşî Şairi Abdal Musa, Hacı Bektaş-ı Velî'in güvercin şekline girmesini mutasavvıfların "devir", yani dönüşüm nazariyesi ile şöyle açıklamaya çalışıyordu :

"Alî oldum, Adem oldum bahane,

Güvercin donunda, geldim cihâne!.."

Merhum Prof. Dr. B. Ögel'e göre; bu daha çok, eski Sibirya Şamanlarının düşüncesi ile Uygur tükellik nazariyesinin devamından başka birşey değildi[2].

Şimdi, bu motifin işlendiği Türk destan ve masallarından örnekler verelim.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yerleşik aşiretlerimizde pek meşhur olan "ALANLI MEMO DESTANI"nda, bu motif şöyle kullanılmıştır :

---

(2) Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, I, İstanbul 1971, s. 110, 111.

"Peri padişahının üç kızı vardı,

Büyüğünün adı Günkız'dı, ortanca bacının adı Aykız ve Yıldızkız'dı en küçüklerinin.

Birgün çıkıp Gül Çeşmesi başına gittiler,
Keklik tüyü postlarından soyundular,
Gül havuzuna daldılar.

.....

Üçü de postları örtünüp keklik biçimine girdiler.
Gül Çeşmesi'nden uçtular,
Botan Cizresi kentine geldiler...
Zîn'in dairesinde kondular pencerelere, ışık deliklerine ..."(3).

Dede Korkut'ta işlenen motif de aşağı yukarı aynıdır. "BASAT'IN TEPEGÖZ'Ü ÖLDÜRDÜĞÜ DESTAN"da şöyle denilmektedir :

"Oğuz bir gün yaylaya göçtü. Aruz'un bir çobanı var idi. Adına Konur Koca Sarı Çoban derlerdi. Oğuz'un önünce bundan evvel kimse göçmezdi. Uzun Pınar denmekle meşhur bir pınar var idi. O pınara periler konmuştu. Ansızın koyun ürktü. Çoban erkeçe kızdı, ileri vardı. Gördü ki peri kızları kanat kanada bağlamışlar (vermişler), uçuyorlar. Çoban, keçesini üzerlerine attı, peri kızının birini tuttu... Peri kızı kanat vurup uçtu..."(4)

Yine Dede Korkut'taki, "DUHA KOCA OĞLU DELİ DUMRUL DESTANI"nda sergilenen düşünce de aşağı yukarı aynıdır :

"... Deli Dumrul der : Bre, al kanatlı Azrâil sen misin dedi. Evet benim dedi. Bu güzel yiğitlerin canını sen mi alıyorsun dedi. Evet, ben alıyorum dedi. Bre Azrâil, ben seni geniş yerde istiyordum, dar yerde iyi elime girdin değil mi dedi. Ben seni öldüreyim, güzel yiğidin canını kurtarayım dedi. Kara kılıcını sıyırdı eline aldı. Azrâil'e çalmağa hamle kıldı. Azrâil bir güvercin oldu, pencereden uçtu gitti..."(5)

---

(3) Destana Memê Alan, İstanbul 1978, s. 229, 230, 231.

(4) Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, İstanbul 1971, s. 169.

(5) Anılan eser, s. 124.

İslâmiyetten önceki Türk destanlarından biri olan "YARADILIŞ DESTANI"nda ise, şu hususlar dikkati çekmektedir :

"Herşeyden önce ve sadece su vardı. Yer, gök, ay ve güneş yoktu. İlah Kara Han (Kayra Han) ile insan vardı. Her ikisi de birer kara kaz şeklinde, suyun üstünden uçuyorlardı... Kara Han kadını yakalayıp yüzüne tükürdü. Tükürür tükürmez de kadın bir kuş olup uçtu. Bu kuş, eti yenmeyen tüyü bir işe yaramayan kurday denilen kuştur. Kara Han erkeği yakalayıp onun da yüzüne tükürdü, o da bir kuş olup uçtu, adına yalban kuşu dediler..."(6)

Birkaç örnek daha verelim.

"KARTAGA-MERGAN DESTANI"ndan :

"...Kartaga, evine dönerken savaş atının dağ sırtları üzerinde koşarak yurta yaklaştığını görür, fakat at hiçbir şey söyleyemeden altın eşiğin dibinde cansız olarak yere serilir. O zaman av atı, çabucak üzerindeki eğer ve kantarmanın alınmasını ister, bunun üzerine yerde bir defa ağındıktan sonra yalbagay kuşu şekline girerek ak ve kara bulutlara doğru uçar ve gökte küçük bir kuş yakalayıp yere indirir. Kartaga-Mergan kuşu yakalar. Av atı tekrar eski şekline girerek, bu kuşun savaş atının ruhu olduğunu söyler, onu atın ağzına koyarsan, hemen canlanır, der... Kartaga-Mergan, Kan-Töngüs'ün yurtunu alıp götürürken, kızkardeşi bir atmaca şekline girerek yükseklere uçup gider..."(7)

"KUĞULAR"dan :

"Bir padişahın, onbir oğluyla bir tek kızı vardı. Bu çocukların sevgili anneleri ölünce, padişah başka bir kadınla evlendi. Bu yeni hanım Sultan, büyücüydü; üvey evlâtlarını da hiç sevmiyordu... Üvey anne, kızın onbir erkek kardeşini büyü ile birer kuğu şekline soktu. Bu zavallılar, geceleyin yine insan olurlardı; fakat güneş do-

---

(6) M. Necati Sepetçioğlu, Türk Destanları, İstanbul 1972, s. 92, 98, 99.

(7) Anılan eser, s. 203, 216.

ğar doğmaz kuğu şekline girerek havaya uçarlardı. Yeşil göllere giderek, orada sazların mor gölgelerinde yıkanırlardı..."[8]

"YILAN BEY İLE POLTAN BEY"den :

"... Ayşe Sultan, Poltan Bey'in sözlerini Padişaha söyledi. Padişah halkı topladı. Büyük bir ateş yaktırdı, 'torunumu bu ateşe atacağım!' diye ilân etti. Çocuğun gömleğini, çocuk diye, ateşe attılar. Bunun üzerine bütün kurtlar, kuşlar, geyikler, kederlerinden kanatlarını, tüylerini döktüler, yas tuttular. Bu felâkete kendilerinin sebep olduklarını gören iki peri, iki beyaz güvercin suretinde gelerek ateşe atıldılar..."[9]

"CİHANŞAH HİKÂYESİ"nden :

"...Sabah oldu. Cihanşah odadá oturuyordu. Baktı, güvercin geldi, kondu pencereye. Pencereden girdi içeriye. Gitti, içeri odada soyundu. Güvercin elbisesini gizledi. Kız elbisesiyle meydana çıktı... Periler Padişahının kızıymış. Uçtu gitti... O kızlar üç bacıdır. Senede bir defa buraya gelirler. Burada havuz var, onların havuzu, gelir, yıkanır, giderler... Cihanşah baktı ki, üç tane güvercin geldi, bacaya kondu. İçeri boylandılar (baktılar), dışarı boylandılar. Büyük kız dedi ki, beni insan kokusu geliyor. Küçük kız dedi, burada beni insanın ne işi var, buraya nereden gelecek? Ortancıl kız dedi ki, sen insan oğlunun eline düştüğünden kokuyu unutmuşsun, kokudan anlamıyorsun dedi... Bacadan indiler aşağı. O yana baktılar, bu yana baktılar kimse yok, soyundular. Havuza indiler, yıkandılar, çimdiler... (Cihanşah) elini uzattı, kendi nişanlısının gömleğini çekti aldı. Bunlar çıktılar (havuzdan), büyük kızlar gömleklerini giyindiler, küçük kız elini attı, gömlek yok. Kız, benim gömleğimi çaldılar dedi. Büyük kız dedi, demedim mi burada beni insan var? O senin gömleğini çaldı. Bunlar acele giyindi. Güvercin donunu da giydiler, çıktılar bacaya. Cihanşah'ın nişanlısı kaldı..."[10]

---

(8) Ziya Gökalp, Altın Işık, Ankara 1976, s. 25.

(9) Anılan eser, s. 71, 72.

(10) Prof. Dr. Selâhattin Olcay - Dr. A. Bican Ercilasun - Dr. Ensar Aslan, Arpaçay Köylerinden Derlemeler, Ankara 1976, s. 29, 31.

"ÜÇ YUMURTA"dan :

"... Dedi bak, ileri gideceksin, bir çeşme var, bir havuzdur. Havuz gül ile bezenmiş, güzel silinip süpürülmüş. O havuzun başında güzelce yatacaksın, iki tane güvercin gelecek. O güvercinler soyunacak, melâikedirler. Onlar soyunduğu zaman, birinin donunu gizleyeceksin. O güvercinler sana yumurtaların yerini söyleyecekler... Bu gitti güzelce, çalıdan, çırpıdan kendisine bir perdelik yaptı, görünmeyecek bir şekilde havuzun başında, öğlen sıcağında baktı ki hakikaten de, kanat kanata vurarak iki tane beyaz güvercin indi çeşmenin başına, soyundular, düştüler çimdiler. Bu, birinin elbisesini gizledi... İkisi de çıktı. Biri giyindi çıktı, kanat vurdu uçtu gitti, biri kaldı..."(11)

"PADİŞAHIN ÜÇ OĞLU"ndan :

"...Mehemmet gitti, baktı ki bir güzel kız oturuyor. Kız, aman dedi Mehemmed sen nere bura nere, katır gelir tırnak salar, kuş gelir kanat salar, kara dev şimdi gelir, seni de yer, beni de yer. Ne yapalım? Dedi sen bir kuş ol kon pencereye. Kara dev gelecek... Ya Ali ya Bismillah der devi vurursun. Bu kuş oldu, kondu pencereye... Kara dev geldi, oturdu sofrasının başına ekmek yedi, bu ya Ali ya Bismillah dedi kılıcını çekti, buna nasıl çektiyse bu ikiye bölündü..."(12)

Görüldüğü gibi; Türkistan'dan Anadolu'ya, buradan da Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafî sahada yayılan bütün Türk boy, oymak ve aşiretlerinde müşterek olan unsurlar ve değerler aynıdır. Asırlar geçmesine ve yabancı kültürlerin bunca taarruzlarına ve tahribatlarına rağmen de bu ortak dokuların ve motiflerin değişmediği, bilâkis daha canlı ve görkemli olarak dimdik ayakta durdukları aşikârdır.

---

(11) Anılan eser, s. 151.

(12) Anılan eser, s. 376.

TÜRK DESTANLARINDA "YEDİ" SAYISI(*)

Her milletin kültüründe belirli sayıların özel yerleri vardır. Milletler, türeyişlerinden itibaren birtakım değerler yaratır, geliştirir ve bu değerlere kültürleri içerisinde özel anlamlar kazandırırlar. Bu olay, o kültürel unsurun millîleşmesi şeklinde tanımlanabilir. Bazen de belirli değerler birden fazla milliyetin kültür mahsulüdürler. Hiç kimsenin olmayan veya herkesin olan değerler de vardir. Bu tasnif ve tanım sayı kültürü için de geçerlidir.

Türk millî sayı kültürü içerisinde üç, yedi, dokuz, kırk ve benzerlerinin özel ve önemli yerleri bulunduğu bilinmektedir[1]. Türk kültürünün çeşitli kesimlerinde yer alan binlerce örneği olmakla bereber, biz öncelikle ve özellikle; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizde yerleşik bulunan Kurmanç Türk aşiretleri arasında pek meşhur olan "DESTANA MEMÊ ALAN" (Alan'lı Memo Destanı) ile bunun edebî bir şekli olan "MEM Û ZİN"de pek ziyade işlenen "yedi" sayısı motifinin kullanılış biçimini, -alıntılar yapmak suretiyle- diğer destan ve hikâyelerimizdekilerle mukayese etmekle yetineceğiz.

(*) Yeni Forum, Sayı: 243, 16-31 Ekim 1989, s. 44-45

(1) Bk. Prof. Dr. Abdülkadir İnan, "Türk Destan ve Masallarında Kırklar Motifi", Türk Dili, sayı: 77, 1985; Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Eski Türklerde ve Oğuz/Türkmenlerde İkili, Dörtlü, Altılı, Onikili, Yirmidörtlü Düzen", Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, s. 255-267; Bahaeeddin Ögel, Türk Mitolojisi, 2. cilt, İstanbul 1971; H. Avni Yüksel, "Türk Folklorunda Bazı Sayılar", "Türk Folklorunda Kırk", "Türk Folklorunda Dokuz Sayısı", "Türk Folklorunda Yedi Sayısı", Millî Kültür Dergisi, sayı: 4,5,6, 1981.

"Destana Memê Alan"dan :

"Büyük, paha biçilmez bir kenttir Mığrıb kenti.
Yedi dağın üstünde..."
"Emer Beg geldi ve açtı kapısını yedi odanın..."
"(Memo der :) Dairem beneklidir, yedi katın üstündedir..."
"Zin'in tahtını kaldırdılar, iki çırayla birlikte,
Yükselttiler göğün yedinci katına dek..."
"Cariye dedi : Hey, Tanrı'nın ateşi baba evini tutuştursun,
Yedi yerden hem de!"
"(Memo) İçinden belki on kez demişti : Keşke yer yarılsaydı da ben yedinci kata gömülseydim."
"(Emer Beg, Memo'ya der :) Zin de ölecek, senden yedi gün sonra."

"(Atın) kişnemesi göğün yedinci katına ulaşırdı..."
"Mir Ezin yedi ocağı söndürmekte..."
"Yedinci gün, Zin öldü, göçüp gitti..."(2)

"Mem û Zin"den :

"Parlak kümeleri yıldız kümeleri gibi ışıklı,
Tam yedi gün ve yedi gece,

Sıtî'nin meclisi ve Tacdin'in çevresini
Bu şekilde süslediler ve şenlendirdiler.

Yedinci günün seher vaktinde,
Sanırdın ki ateş yetişti yağa."(3)

---

(2) Destana Memê Alan, İstanbul 1978, s. 221, 228, 235, 241, 280, 329, 374, 382, vd.

(3) Ehmedê Xanî, Mem û Zîn, İstanbul 1975, s. 195, 197.

"Yaratılış Destanı"ndan :

"Kara Han, Erliği yerin altındaki karanlıklar ülkesine sürdü, üzerine yedi kat kilitler vurdurdu..."(4)

Tufan Efsanesi"nden :

"Tufan (yayık) hakkında Altay Türkleri şu rivayeti naklederler: Tufan olacağını ilk olarak demir boynuzlu, gök (tüylü) bir teke (temri müüstü kök teke) haber vermişti.

Gök teke yedi gün yeryüzünü dolaştı ve bağırdı.

Yedi gün zelzele oldu.
Yedi gün dağlar ateş püskürdü.
Yedi gün yağmur yağdı.
Yedi gün fırtına oldu ve dolu yağdı.
Yedi gün kar yağdı.

Bundan sonra müthiş soğuk oldu. Yedi aziz kardeş vardı. Bunlar tufan olacağını bildiler. Yedi kardeş gemi yaptılar. Her cins hayvandan bu gemiye birer çift aldılar..."(5)

"Göç Destanı"ndan :

"Türkeli'nin bütün kurdu kuşu, bütün hayvanları dile geldi, kendi dillerince kayanın düşmana verilişine ağladılar. Yedi gün sonra da bu düşüncesiz hakan öldü... Bir gün Bugu Han bir düş görür. Bu düşü Bugu Han hemen her gece, yedi yıl, altı ay ve yirmi iki gün üst üste görür..."(6)

---

(4) Mustafa Necati Sepetçioğlu, Türk Destanları, İstanbul 1972, s. 98.

(5) A. V. Anohin, "Altay Şamanlığına Ait Maddeler : Yerin ve İnsanların Yaradılışı Hakkında Efsaneler", (Çev. Abdülkadir İnan), Ülkü Dergisi sayı : 88, Haziran 1940; ayrıca bk. Prof. Dr. Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976, s. 89, 90.

(6) M. N. Sepetçioğlu, aynı eser, s. 136, 137.

"Köroğlu Destanı"ndan :

"Köroğlu, atını şu şekilde övmektedir :

Kır atı sorarsan yedidir yaşı
İridir gövdesi ufaktır başı
Dizgini çekende un eder taşı
Alma gözlü kız perçemli kır atım

Köroğlu'nun bir diğer seslenişi de şöyledir :

Koç Köroğlu girdi meydan almağa
Nara vurup düşmanına dalmağa
Yemin ettim yedi derya dolmağa
Doldurun denize çalın kılıcı."(7)

"Zoya Tülek Destanı"ndan :

"Zoya Tülek yedi gün yedi gece bekledi. Zayıfladı, halsiz düştü. Yüzü sarardı, avurtları çöktü..."(8)

"Ay Böke Destanı"ndan :

"(Tilki, iki kardeşe :) 'Yedi gün gittikten sonra dağın öte tarafında yetmiş pencereli altın bir ev bulacaksınız, orada bir hükümdar oturur, ona tâbi olmalısınız' diyor... Bunu gören Kümüs-Pırgı/Ay-Mökö'yü yakaladı/Yedi gün güreştiler..."(9)

"Kartaga-Mergan Destanı"ndan :

"Kuşlar şöyle bağrışırlar : 'Yedi gök yerine yedi defa gideriz'... Kan-Töngüs, pehlivanın/Altın yatakta uyuduğunu gördü/Yedi sarı

---

(7) Aynı eser, s. 166, 167.

(8) Aynı eser, s. 178.

(9) Aynı eser, s. 191, 197.

kız/Onun başına destek oluyordu... Çok mu güreştiler / Az mı güreştiler / Yedi gün güreştiler / Yere yuvarlanmadılar... İki vahşi kulun gibi / Bağrıştılar / Yedi yıl güreştiler / Yere yuvarlanmadılar... Kan-Töngüs bağırıverdi : 'Yer altındaki yedi kuğu / Yedi kuğunun damadı / Yer aynası, Yer kara... At korkar ve Kartaga'nın hiçbir akrabası yoktur, diyerek sızlanır, inler. Semayı yedi defa dolaşır, hiçbir kardeşini bulamaz... Karışık yeleli at kel kafalı bir adam şekline girer; bu adam kutuyu açarak yedi kuşu eline alır ve diğer eliyle de Kartaga-Mergan'ın bir kenara bıraktığı kılıcı yakalayarak yedi kuşun kafasını koparır. O zaman kuğu karısı cansız yere serilir...''(10)

"Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan''dan :

"... Bıyığını ensesinde yedi yerde düğümleyen, yiğitler ejderhası, Kazan Bey'in kardeşi Kara Göne... Yedi kızın ümidi, boz aygırlı Beyrek... Kazan Bey ordusunu, çoluğunu çocuğunu, hazinesini aldı geri döndü. Yedi gün yedi gece yeme içme oldu...''(11)

"Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı''ndan :

"(Beyreğin) Yedi kız kardeşi ak çıkardılar, kara elbiseler giydiler... (Bezirganlar, Beyreğe der :) 'Yedi kız kardeşini yedi yol ayırımında ağlar gördüm Bamsı'... Derelerde kâfire kırgın girdi. Yedi kâfir beyi kılıçtan geçti... Beyrek yedi kız kardeşini, yedi yiğide verdi...''(12)

"Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu Destan''dan :

"(Kazan der:) ...'ben bu oğlanı alayım ava gideyim, yedi günlük azık ile çıkayım'... 'avda kalan oğul için kaygılanma, yedi gün ben Kazan'a mühlet ver, yerde ise oğulu çıkarayım, gökte ise indireyim'... Akça Kale Sürmeli'ye gelip Kazan kırk otağ diktirdi. Yedi gün yedi gece yeme içme oldu...''(13)

---

(10) Aynı eser, s. 203 - 215.

(11) Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, İstanbul 1971, s. 47, 48, 51.

(12) Aynı eser, s. 71, 75, 92, 94.

(13) Aynı eser, s. 99, 109, 119.

"Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı Destanı'ndan :

"(Kan Turalı) Kırk yiğidini yanına aldı. Yedi gün yedi gece at koşturdular... Kâfirler yedi ağaç yer karşı geldiler, neye geldiniz yiğit beyler dediler. İzzet hürmet eylediler. Ak çadır diktiler, alaca halı döşediler, ak koyun kestiler, yedi yıllık al şarap içirdiler. Alıp bunları teküre getirdiler. Tekür taht üzerinde oturmuştu. Yüz kâfir gizlice giyimini (zırhını) giyinmişti. Yedi kat meydanı dolandı geldi... Tekür devenin ağzını yedi yerden bağlayın dedi... (Kan Turalı) yedi gün yedi gece at koşturdu..."[14]

"Kazılık Koca Oğlu Yigenek Destanı"ndan :

"(Yigenek'in dayısı Emen Beğ der :)
Yetiştiğinde yel yetişmezdi yedi vurgunum
Yedi bayırın kurduna benzerdi yiğitlerim
Yedi kişiyle kurulurdu benim yayım
Kayın dalı tüylerinden som altınlı benim okum
Yel esti yağmur yağdı yükü koptu
Yedi defa vardım o kaleyi alamadım geri döndüm
Benden daha er çıkmayasın Yigeneğim dön."[15]

(Yukarıya aldığımız "soylama"daki mısraların toplamının da "yedi" olması dikkat çekicidir.)

"Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan"dan :

"Tepegöz çevirip önünü kesti, Oğuz'u bırakmadı, geri yerine kondurdu. Velhasıl Oğuz yedi kerre ürktü, Tepegöz önünü kesip yedi kerre yerine getirdi... Oğuz beylerinin de kimisini perişan edip kimisini şehid eyledi, yedi defa Oğuz'u yerinden sürdü... Basat'ın diline bu geldi ki: 'Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh' dedi. Hemen o anda künbet yarıldı, yedi yerden kapı açıldı..."[16]

---

(14) Aynı eser, s. 139, 140, 146, 149.
(15) Aynı eser, s. 163.
(16) Aynı eser, s. 172, 174, 180.

"Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Destan"dan :

"Kazan'ı küçücük ölüm tuttu, uyudu. Meğer, Oğuz beyleri yedi gün uyurdu. Onun için küçücük ölüm derlerdi... Tekür'ün karısı der : 'Dinin için Kazan Bey, yedi yaşında bir kızcağızım ölmüştür...', Kazan güzel çimene çadır otağ diktirdi. Yedi gün yedi gece toy düğün edip yeme içme oldu."[17]

Misaller çoğaltılabilir. Fakat bu kadarını kâfi görüyoruz.

Eski Türkler'de "yedi" sayısı kutsal bir rakamdı. Aynı zamanda, bir hafta da "yedi" gündü. Doğu Türklerinde 9 sayısı kutsallığını devam ettirip giderken, Batı Göktürk devletinde 7 rakamı, daha çok önem kazanmaya başlamıştı[18]. Göktürk Kitabeleri'nde de sık sık 7, 17, 27, 70, 700 sayılarının kullanıldığı bilinmektedir[19]. Batı Göktürk Kağanı İstemi Kağan, Bizans İmparatoru'na yazdığı mektupta, kendisinin "yedi iklimin hükümdarı" olduğundan söz açıyordu. Türgeş'ler çağında, Çin kaynaklarının verdikleri haberlere göre, "yedi tuğlu" T'u-mi-tu adlı bir Karluk reisi vardı[20].

Alanlı Memo Destanı'nda işlenen; "yedi dağ", "yedi kat yer altı", "yedi kat gök" motiflerine de Türk kültüründe sık sık rastlanılmaktadır.

---

(17) Aynı eser, s. 216, 218, 230.

(18) Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, I, İst. 1971, s. 56,57.

(19) Bk. Hüseyin Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları, 4. cilt, İstanbul 1936 - 1941; Prof. Dr. Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, İstanbul 1973; Ali Öztürk, Ötüken Türk Kitabeleri, İstanbul 1973.

(20) Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, İstanbul 1971, II, s. 270.

TÜRK BOYLARINDA "NEVRUZ" GELENEĞİ(*)

Türk kültür ve folklor tarihinde, "Nevruz"un çok önemli bir yeri vardır. Eski çağlardan beri, hemen hemen bütün Türk boy ve oymakları arasında Nevruz kutlanmakta ve bugünün adına çeşitli şenlikler tertiplenmektedir.

Nevruz konusu, bölücü ve yıkıcı çevreler tarafından, özellikle son yıllarda, alabildiğine istismar mevzûu yapılmaktadır. Gerçek anlamı üzerine de bir sünger çekilmek suretiyle, asılsız ve hayâli birtakım düzmece tanımlarla ifâde edilen Nevruz, Doğu Anadolu Türkleri'ne de bu şekliyle kabul ettirilmeye çalışılmaktadır.

Nevruz ("nev" : yeni, "ruz : gün) kelime anlamıyla "yeni gün" demek olup, Farsça'dan gelmektedir. Ortaya çıkışı ise, çok eskilere dayandırılmaktadır. İran destan yazarı Firdevsî'nin "Şehnâme"sinde izah edildiği kadarıyla; kökü, İran'ın efsanevî padişahlarından "Cemşid" çağına kadar götürülmektedir. Ancak, Nevruz adı zamanla, İran'a komşu bulunan toplumların da kültürlerine girdi. Her toplumda önemli bir günün başlangıcı olarak benimsenen bu ad, zaman süreci içinde gittikçe birbirinden farklı, değişik anlamlarla ifâde edilmeye başlandı.

Türkler'de yılbaşı, ilkbaharda, gece ile gündüzün eşit olduğu 21 Mart günüdür. Bugün, Türk topluluklarında çeşitli adlarla kutlanır. Nevruz, Noruz, Navrız, Newroz, Naurus, Ergenekon, Bozkurt, Çağan gibi adlarla kutlanan bu bayram ile ilgili olarak Türk toplu-

---

(*) Yeni Forum, Sayı : 251, Nisan 1990, s. 80-81.

Erciyes Dergisi, Sayı : 150, Haziran 1990.

luklarında çeşitli gelenekler meydana gelmiştir. Orta Asya'dan Anadolu'ya ve Balkan Türkleri'ne kadar bu gelenekleri ve törenleri tespit etmek mümkündür[1].

Orta Asya Türk topluluklarında yılın ilk gününe "Navrız" denilmekte olup, bu gelenek çok eski tarihlere kadar iner.

Kırgızlar, yeni yılın ilk gününe "Nooruz" adını vermekte ve bugün "Nooruz Köcö" denilen özel bir yemek yemektedirler[2].

Doğu Türkistan Türkleri arasında da Nevruz geleneği yaşamaktadır. Uygur Türkleri bugünü bahar bayramı olarak kabul etmekte ve bu güne "Novrûz" demektedirler.

Kazaklar'da da Nevruz geleneği yaygındır. Kırgızlar'da görülen Köcö yemeği, Kazaklar'da da vardır. Kazaklar buna "Navrûz Köcö" ya da "Navrız Köce" adını vermektedirler.

Bir diğer önemli husus da, Kazaklar'ın Mart ayı için "Navrız" adını kullanmalarıdır.[3]

Bazı kaynaklarda ifade edildiğine göre, Kürtler'de Mart ayı için "Nevruz" adı da kullanılmaktadır[4].

Azerbaycan Türkleri'nde Nevruz bayramına mahallî şive ile "Noruz/Noyruz" denildiği gibi, Ergenekon Bayramı ve Bozkurt Bayramı adı da verilir[5].

---

(1) Geniş bilgi için bk. Doç. Dr. M. Abdülhalûk Çay, Türk Ergenekon Bayramı Nevrûz, Ankara 1988.

(2) K. K. Yudahin, Kırgız Sözlüğü, Ankara 1945, s. 496, 585.

(3) Halife Altay, Anayurttan Anadolu'ya, Ankara 1981, s. 20, 196.

(4) Dıldar Berwari, "Lı Ser Navên Mehan" (Ayların Adları Üzerine), Roja Nû (Yeni Gün) dergisi - Kürtçe-, Sayı , 46, Stockholm 1983.

(5) Doç. Dr. M. A. Çay, anılan eser, s. 82; M. Emin Resulzade, "Nevrûz Bayramı", Azerbaycan, Sayı : 24 (Mart 1954).

Kırım Türkleri'nde de Nevruz geleneği yaşamaktadır. Kırım Türkçesine Nevruz sözü, "Navrez" şeklinde girmiş olup, 21 Mart günü bu bayram kutlanmaktadır(6).

Batı Trakya Türkleri'nde Nevruz geleneği "Mevris" adıyla bilinmektedir(7).

Çuvaş Türkleri'nde "Naurus", Mart ayında olup, yeni yılın ilk günü anlamına gelmektedir(8).

Osmanlı Türkleri'nde de Nevruz sayılı günlerden biri olarak kutlanmış, güneşin koç burcuna girdiği anda "Nevruziyye" adı verilen bir mâcun veya tatlı yemek âdet olmuştur. Nevruz münâsebeti ile, sadrâzam pâdişaha donanmış atlar, murassâ silâhlar ve pahalı kumaşlar gibi, hediyeler verirdi. Bunlara "Nevruziyye pişkeşi" denilirdi. Nevruz'da divân edebiyatı şairlerinin "câize" almak için, büyüklere kaside sunduklarını da belirtelim(9).

Günümüz Anadolu Türkleri'nde; Alevî, Bektaşî, Tahtacı, Yörük, Karapapak, Kürt, Azerî, Türkmen vs. gibi, gerek mistik yollara bağlı olan, gerekse olmayan Türk topluluklarında, Nevruz, pek yaygın olarak ve âdeta bir bayram havası içinde, asırlardan beri kutlana gelmektedir.

Türk musikisinin en eski makamlarından biri de "Nevruz" adını taşır. Bunun, bilinen çeşitleri şunlardır : Nevruz Büzürk, Nevruz Hicaz, Nevruz Hüseynî, Nevruz Irak, Nevruz İsfehan, Nevruz Kûçek, Nevruz Neva, Nevruz Buselik, Nevruz Rast, Nevruz Rehavî, Nevruz Saba, Nevruz Zengule, Nevruz-i Acem, Nevruz-i Arab, Nevruz-i Asl, Nevruz-i Hâra, Nevruz-i Samî, Nevruz-i Sultanî Uşşak. Bunlardan Nevruz-i Arab ile Nevruz-i Hâra'nın üç veya dört, di-

---

(6) Mehmet Vahap Yurtsever, "Nevrûz (Nevrez)", Emel, Sayı : 75 (Mart-Nisan 1973), s. 33.

(7) Abdürrahim Dede, Batı Trakya Türk Folkloru, Ankara 1978, s. 123.

(8) H. Paasonen, Çuvaş Sözlüğü, İstanbul 1950, s. 94.

(9) Meydan Larousse, "Nevruz" maddesi; Doç. Dr. M. A. Çay, anılan eser, s. 175.

ğerlerinin en az altı yüzyıllık geçmişi vardır. Ancak günümüzde hiç birinden örnek kalmamıştır(10).

Kürt Türkleri de "Nevruz"u, soydaşı bulundukları diğer Türk boy ve oymakları gibi eynen kutlamaktadırlar. Bunlarla diğer Türk topluluklarının Nevruz'a bakış açıları aynıdır. Nevruz, kelime olarak her ne kadar İran kökenli ise de, Kürtler de dâhil bütün Türk boylarında, taşıdığı anlam tamamen millî olup, Türk kültüründen kaynaklanmıştır. Bu bakımdan diyebiliriz ki, Kürtler'deki Nevruz bayramı, geleneksel Türk Nevruzunun ve dolayısıyla Türk millî folklorunun ayrılmaz bir parçasıdır.

Bugün, bazı kötü niyetli kişilerce istismarı yapılan, Türklük'ten ayırmak için de üzerine "**İranî**"lik, ya da "**Zerdüştî**"lik kılıfı geçirilmek istenen "NEVRUZ", nereden bakılırsa bakılsın, Türk millî kültürünün malıdır.

Doğulu gençlerimizin kafalarını bulandırmaktan, karıştırmaktan başka bir mânâ ifâde etmeyen; "İranî" veya "Zerdüştî" kılıflı olan uydurma ve düzmece Nevruz tanımlarının, düşmanın birer oyunu olduğu bilinmelidir. Gençlerimiz bu hain oyunların ve propagandaların içyüzünü kavramakta gecikmemelidirler...

---

(10) Geniş bilgi için bk. Yard. Doç. Dr. Zeynelabidin Makas, Türk Millî Kültüründe Nevruz, İstanbul 1987; Doç. Dr. Op. Bedri Noyan, "Şî'â'nın Bayramlarından Nevrûz" ve "Nevrûz Erkânı", Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi II, İzmir 1983; Doç. Dr. M. A. Çay, anılan eser.

NEVRUZ BAYRAMI VE ERGENEKON

Türk topluluklarının duygu ve düşüncelerinde önemli yer tutan pek çok olayın başlangıç günü olarak kabul edilen ve bir bayram olarak türlü etkinliklerle her yıl kutlanan "Nevruz", bir bakıma, Türkler'in "Ergenekon'dan Çıkış Bayramı"dır[(1)].

Prof. Dr. Süheyl Ünver'e göre; Nevruz, Türkler'in Ergenekon'dan çıktıkları gün olup, Orta Asya Türklüğü'nün bayramıdır[(2)].

"Nevruz" üzerine önemli araştırmalar yapan Doç. Dr. Bedri Noyan da; "Türkler için Nevruz, Ergenekon'dan çıkış, dünyaya yayılış günüdür."[(3)] demektedir.

Bu bayramın Türk boyları arasında niçin kutlandığını, ilk defa 13. asır Moğol tarihçisi Reşîdüddîn tarafından yazıya geçirilen, Türkler'in "Ergenekon Destanı"ndan öğrenelim :

"Türk illerinde Göktürk oku ötmeyen, Göktürk kolu yetmeyen bir yer yoktu; yani bütün ülkeye Göktürkler hâkimdi. Bu durum ise, diğer bütün öteki kavimlere acı geliyordu, üstelik Göktürkleri de kıskanıyorlardı. Bir araya gelip birleştiler ve Türkler'den öç almaya karar verdiler, onların üzerlerine yürüdüler... Göktürkler yenildi. Düşman, Göktürkler'i öldüre öldüre çadırlarına kadar geldi, mallarını yağmaladı... Büyüklerin hepsini kılıçtan geçirdiler, küçükleri kul

---

(1) Doç. Dr. M. Abdulhalük Çay, Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, Ankara 1988.

(2) Prof. Dr. Süheyl Ünver, "Bugün Nevruz", Haber Gazetesi, 21 Mart 1967.

(3) Doç. Dr. Op. Bedri Noyan, "Şî'â'nın Bayramlarından Nevrûz" ve "Nevrûz Erkânı", Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, II, İzmir 1983.

edindiler ve her birini alıp kendi evlerine götürdüler... Kayan ile Tukuz, her ikisi de düşmana esir olmuşlardı... Bir müddet sonra kadınlarını da kurtarıp düşmandan kaçtılar ve esirlikten kurtuldular... Oturup düşündüler : 'Dört yanımız düşman dolu, bizi yaşatmazlar' dediler. 'En iyisi, dağların içinde insan yolu düşmez sapa bir yer bulup orada yerleşelim' diye karar verip, sürülerini (deve, at, öküz, koyun) de alarak dağa doğru varıp göçtüler... Vardıkları yerde akar sular, çeşmeler, türlü bitkiler, meyve ağaçları ve avlar vardı. Böyle bir yeri görünce Tanrı'ya şükrettiler. Kışın hayvanlarının etini yediler, yazın sütünü içtiler, derisini giydiler ve bu yere"Ergenekon" dediler... Kayan'ın ve Tukuz'un burada zaman geçti, bir çok çocukları oldu. Yıllar yılı bu iki yiğidin çocukları Ergenekon'da kaldılar. Çoğaldılar, çoğaldılar.. O yöreye sığmaz oldular... Bu yüzden toplanıp konuştular. Ergenekon'dan çıkmak için bir yol aramaya başladılar, bulamadılar. O zaman bir demirci dedi ki; "bu dağda bir demir madeni var. Yalın kata benzer. Madenin demirini eritsek bir yol olurdu."(4). Bunun üzerine dağın geniş yerine bir kat odun, bir kat kömür dizdiler. Sonra, yetmiş deriden körük yapıp yetmiş yerde kurdular ve ateşlediler... Tanrı'nın gücü ve inayeti ile ateş kızdıktan sonra DEMİR DAĞ eriyip akıverdi. Yüklü deve çıkacak kadar yol oldu. O günü, o ayı, o saati belleyip Ergenekon'dan dışarı çıktılar. Eski düşmanlarıyla savaştılar. Yendiler... Böylece dörtyüz yıl sonra kanlarının öcünü aldılar.. BU MUKADDES GÜN(5), O GÜNDEN SONRA TÜRKLER İÇİN BAYRAM OLDU. Her yıl, o gün gelince büyük törenler yapıldı. Bu törenlerde, bir parça demir alınıp ateşte kızdırılıyordu, sonra da kızdırılan demiri Türk hakanı kıskaçla tutup örse koyuyor, çekiçle dövüyordu ve bayramı başlatıyordu..."(6).

---

(4) M. Fuat Köprülü bu kısmı şöyle zikrediyor: "... bir demirci dedi ki; burada DEMİRDEN BİR DAĞ var, onu eritelim." (bk. Köprülüzâde Mehmet Fuat, Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt : 1, s. 67).

(5) Çoğu kaynaklarda bu günün, milâdi takvime göre 21-22 Mart, rumî takvime göre 9 Mart'a rastladığı kaydedilmektedir.

(6) M. Necati Sepetçioğlu, Türk Destanları. İstanbul 1972, s. 129-132.

Ebulgazi Bahadır Han (1603 - 1663) tarafından yazılan "Şecere-i Terâkime"de, konu ile ilgili olarak şu bilgi veriliyor :

"Oğuzlar ve Moğollar, Ergenekon'dan çıkılan günü ve onun saatini bellediler. Her sene o günde ve o saatte bayram yaparlar. Bir parça demiri ateşe sokup kızdırırlar. Önce han, bir âletle demiri tutup örse koyup çekiçle vurur. O günü gayet aziz tutarlar..."[7].

Diyarbakır'lı büyük Türk filozofu Ziya Gökalp de, "Ergenekon" hakkında yazdığı bir şiirinde, Türkler'in Ergenekon'dan çıkış gününde bayram yaptıklarını şöyle dile getiriyor :

"Kurt bir delik buldu gitti
Bir demirci takip etti.
Ocak (= ateş) yaktı, taş eritti
Açıldı yol kapağımız.

Büyük sevinç, büyük müjde
Bayram yaptık köyde, kentte.
Torun, oğul, baba, dede
Büyüğümüz, ufağımız."[8].

"Ergenekon'dan çıkış bayramı", son senelere kadar "Türk Ocakları", daha sonra "Ülkü Ocakları"na mensup gençler tarafından, her yıl 21-22 Mart gününde kutlanıyordu. Önce ATEŞ YAKILIR, sonra ateşe bir demir parçası atılırdı. Demir kızdıktan sonra ocak başkanı çekiçle dövüyor ve böylece bayramı, yani Nevruz'u başlatıyordu.

1969'larda kurulan DDKO (Devrimci Doğu Kültür Ocakları)'na mensup bâzı doğulu gençler de NEVRUZ'u, dağlarda, tepelerde ATEŞLER YAKMAK suretiyle kutluyorlardı. Bu, aslında Ergenekon dağlarında "kurtuluş için" yakılan ATEŞ'i simgeliyordu. Fakat bu gençler, dağlarda yaktıkları bu ateşin gerçek anlamını bilmiyor, bildikleri şey, bu günün Kürttürkleri'nin düşmanlarının esaretinden kurtuldukları gün olduğu idi.

---

(7) Ziya Gökalp, Türk Töresi, Ankara 1976, s. 104, 105.

(8) Ziya Gökalp, Kızılelma, Ankara 1976, s. 112, 113.

Daha sonraki yıllarda da, hattâ günümüzde de bâzı doğulu gençler, bu eski Türk geleneğini -değişik anlamlar da vererek- her yıl 21 Mart'ta, kutlamaya devam etmektedirler. NEVRUZ adı verilen bu bayram, gerçek mânâsı ile Ergenekon'dan çıkış gününün bayramıdır.

Kürttürkleri'ndeki Nevruz'un İranlılar'la hiçbir ilgisinin bulunmadığını da ileri süren bu gençler, "Rızgarî" dergisinde, şu açıklamayı yapıyorlar :

"İranlılar, Nevruz'un kendi bayramları olduğunu iddia etmelerine rağmen, bu iddia asılsızdır ve temelsizdir. Çünkü günümüzde birçok toplum bugüne sahiplik ederek bayram şenlikleri yapıyorlar... bu kıymetli günü kendi malları biliyorlar."(9)

Adı geçen dergide Kürttürkleri'nin kutladıkları Nevruz gününde "ateşlerin yakıldığı"da belirtilmektedir(10).

İ. Nuri de kitabında; "ATEŞ YAKMA" konusuna yer vererek şöyle diyor :

"Bu bayramı ("Nevruz"), Kurmanc aşiretlerinden Çarekler daha iyi kutlarlar... O gece herkes evinin arkasında yahut yüksek yerlerde ATEŞ YAKAR."(11).

Kürttürklerine mensup gençler, Nevruz'u -bu anlamıyla- niçin kutladıklarını şöyle yazıyorlar:

"Yıllardan beri yerleşmiş bulunan ve nesilden nesile aktarılmakta olan inanışa göre; Kürtler, yüzyıllar önce 21 Mart günü Kave adlı bir DEMİRCİ'nin önderliğinde, zalim bir hükümdar olan Dahhak'a karşı ayaklanmışlar, onun zulmüne son vererek hürriyete kavuşmuşlardır. O gün Kürtler, zulümden kurtuluşun sevincini birlikte paylaşmak için bayram yapmışlar, DAĞLARDA, YÜKSEK YERLERDE

---

(9) Rızgarî dergisi, Sayı : 1, Mart 1976, s. 15.

(10) Anılan dergi, s. 14.

(11) İhsan Nuri, Kürtlerin Kökeni, İstanbul 1977, s. 79.

ATEŞLER YAKARAK bu mutlu haberi birbirlerine iletmişler. O gün, bu gün her 21 Mart gelişinde bu mutlu gün yeniden anılmış, sevinci yeniden paylaşılmıştır.. Günümüzde de çoğu yerde, 21 Mart Nevruz bayramı aynı anlamda, ATEŞLER YAKILARAK şenlikler düzenlenerek kutlanır..."[12].

1812 yılında -ikinci defa- İran'ı dolaşan Jamis Morrier adlı İngiliz gezgini: "Demavend halkı, her yıl 31 Ağustos'ta Dahhak'tan kurtuluşu kutluyor. Bu bayram 'Ayd-ı Kurdî' (= Kürt Bayramı) adını alıyordu."[13] diyor.

Bunun "ERGENEKON BAYRAMI" olduğu açıktır. Yukarıda adı geçen ve Kürttürkleri'nin düşmanı olduğu belirtilen "DAHHAK", aslında bir hükümdarın adı değil, bir sülâlenin, toplumun adı olsa gerektir.

Kürt Türkleri'nin ortaya çıkışını anlatan Dahhak efsanesi ile Ergenekon destanı arasındaki ortak noktalar, benzerlikler oldukça ilgi çekicidir. Her iki rivayetin de hemen hemen aynı tezgâhta dokunduğunu, aynı motifler içinde işlendiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Burada, konunun ayrıntılarına girmeden, sadece bir iki husus üzerinde duracağız.

"DAHHAK" adı bâzı kaynaklarda; "Zahhak", "Ezidehak", "Ejidehak", "Ejideha" vs. gibi şekillerde geçmektedir ki, mânâ itibariyle "ejderha" demektir[14]. Firdevsî de "Şehnâme" adlı kitabında çoğu yerde "Dahhak" için, doğrudan doğruya "EJDERHA" tâbirini kullanmakta ve bin (1000) yıl yaşadığını belirtmektedir. Doğrusu, "bin yıl" gibi çok uzun bir zaman kavramı, bir insanın ömründen ziyâde, bir sülâlenin veya milletin başka sülâleler yahut topluluklar üzerin-

---

(12) Devrimci Demokrat Gençlik, Sayı : 2 (Mart 1978), s. 10.

(13) Bazil Nikitin, Kürtler, Cilt : 1, İstanbul 1976, s. 47; M. Fahrettin Kırzıoğlu, Kürtlerin Türklüğü, Ankara 1968, s. 113; Dr. Fritsche, Kürtler, -Tarihî ve İçtimâî Tetkikat-. İstanbul 1918.

(14) İhsan Nuri, anılan eser, s. 69

deki "egemenlik" süresini düşündürmektedir[15]. "EJDERHA" ise, bu sülâlenin adı veyahut millî bir sembolü olabilir. Bilindiği gibi "ejderha" motifi, çok eski çağlardan beri Çinliler'in millî bir sembolü durumunda görülmektedir. Hattâ eski Çinliler'de ve bilhassa 'Taoizm" adlı dînî sistemlerinde de görüldüğü gibi; "dört yön"den her birine, onun idâresine müvekkil olan bir hayvanın ismi verilir. "Şark" (doğu) ciheti "EJDERHA"ya ayrılmıştır ki, "ÇİN"i temsil etmektedir[16].

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi; "Ergenekon Destanı"nda demir madeninin bulunduğu bir dağdan sözedilir ve Türkler'in bir DEMİRCİ'nin yardımıyla bu dağda ATEŞLER YAKARAK, DEMİR DAĞ'ı erittiklerini ve burdan çıkıp kurtularak düşmanlarından öçlerini aldıkları zikredilir.

Dahhak efsanesinde de "DEMİR DAĞ" motifi işlenmektedir. Kave isimli DEMİRCİ, Dahhak'ın sarayından çıktıktan sonra; Dahhak, yanındaki adamlarına şunları söyler :

"Kave saraya girip de kulaklarıma onun sesi gelince, onunla aramızda sanki DEMİRDEN YAPILMIŞ BİR DAĞ peyda oldu."[17]

Görüldüğü gibi burada, çok düşündürücü bir tablo çizilmektedir. Göktürkler ile düşmanları ve Kürttürkleri ile düşmanları arasında tasavvur edilen "demirden bir dağ" motifinin her iki destanda da işlenmesi, oldukça büyük anlam taşımaktadır[18].

Yine Dahhak efsanesinde; Kave adlı DEMİRCİ'nin önlüğünü bir mızrağın ucuna geçirip, BAYRAK olarak kullanarak halkın başına geçtiği ve onları Dahhak'ın esaret ve zulmünden kurtardığı kaydedilir[19].

---

(15) İhsan Nuri de bu görüşü ileri sürüyor (bk. anılan eser, s. 70)

(16) Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul 1976, s. 54.

(17) Firdevsî, Şehname, I, (Çev. Prof. Dr. Necati Lugal), İstanbul 1974.

(18) Geniş bilgi için bk. Hayri Başbuğ, "Kürt Türkleri'nin Doğuş Destanı İle Ergenekon Destanı Üzerine Düşünceler", Türk Kültürü, Sayı : 248 (Aralık 1983), s. 42-52.

(19) Firdevsî, anılan eser.

"Oğuzlar'la Göktürkler'i dörtyüz senelik esâretgâhları olan Ergenekon'dan kurtaran da bir DEMİRCİ'dir"[20] diyen Ziya Gökalp, "Ergenekon" şiirinde de konuyu işlemekte ve demircinin BAYRAK açıp Türkler'e önder olduğu da şöyle vurgulanmaktadır :

"Demirciye Bozkurt dendi;
Han tanıldı, taç giyindi;
Yoldan önce kendi indi,
Sağ elinde bayrağımız!

Ergenekon yurdun adı;
Börteçine kurdun adı,
Dört yüz sene durdun, hadi,
Çık, ey yüzbin mızrağımız!"[21].

"ATEŞ"in de yakılması çok önemli bir unsurdur. Ergenekon'dan çıkışta, ateşin rolü büyüktür. Demirci Kave'nin önderliğiyle Dahhak'a karşı yapılan ayaklanmada da ateş yakılmaktadır. Ateş, eski Türk dînînde ve inançlarında MUKADDES'tir. Türk kültüründe ve geleneklerinde mühim yer tutar.

ATEŞ'i Kürttürkleri de mukaddes sayar ve ona büyük saygı gösterirler.[22]

---

(20) Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, s. 340.
(21) Ziya Gökalp, Kızılelma, s. 113.
(22) Hayri Başbuğ, "Nevruz", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 34 (Şubat 1985).

HIDIRELLEZ : KÜLTÜR VE BAHAR BAYRAMI(*)

30 Nisan 1990 tarihli gazetelerde, pek sevinçli bir haberle karşılaştık. Haber şöyle :

"Kültür Bakanlığı, 6 Mayıs'ı 'Hıdırellez Kültür ve Bahar Bayramı' ilân etti. Kültür Bakanlığı'nın ilki önümüzdeki pazar günü kutlanacak Hıdırellez Bayramı ile ilgili olarak Valiliklere gönderdiği genelge uyarınca il ve ilçelerde 'Hıdırellez Kutlama Komiteleri' kuruldu. Valilik tarafından okullara gönderilen yazılarda da Hıdırellez Bayramı nedeniyle çeşitli etkinlikler düzenlenmesi istendi. Kültür Bakanlığı'nın da '6 Mayıs Hıdırellez Bayramı' nedeniyle hazırlıklarını tamamladığı öğrenildi. 6 Mayıs Hıdırellez Kültür ve Bahar Bayramı nedeniyle Ankara'da ilkokul öğrencilerinin de katılacağı 'devlet töreni' düzenlenecek. Kültür Bakanlığı'ndan edinilen bilgiye göre 6 Mayıs pazar günü Atatürk Orman Çiftliği'nde düzenlenecek törende Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek bir konuşma yapacak... Öte yandan Kültür Bakanlığı'nın genelgesi uyarınca, Hıdırellez Bayramı önümüzdeki cuma günü camilerde verilecek vaazlarla tanıtılacak. İslâmi inanışa göre ölümsüzlüğe ulaşmış Hızır ve İlyas peygamberlerin her yıl bir araya geldikleri gün olarak kabul edilen 6 Mayıs öncesi verilecek vaazlarda, bu inanış işlenecek."(1)

Kültür Bakanlığı tarafından 6 Mayıs'ın "Hıdırellez Kültür ve Bahar Bayramı" olarak ilân edilmesi, çok yerinde ve isabetli bir karar olmuştur. Kültür Bakanımız Sayın Namık Kemal Zeybek'i, bu fevkalâde önemli ve millî konuya el atmasından dolayı tebrik ederiz.

Türk millî birlik ve bütünlüğünün âdeta bir simgesi olan Hıdırellez, Türkistan'dan Anadolu'ya, Kıbrıs'a, Balkanlara kadar uzanan bütün

---

(*) Milli Folklor Dergisi, Sayı : 6, Haziran 1990, s. 18.
(1) Cumhuriyet Gazetesi, 30.4.1990, s. 1, 15.

Türk diyârlarında, bütün Türk boy, oymak ve aşiretleri arasında bilinmekte, bu ad altında şenlikler düzenlenmekte ve kutlanmaktadır.

"Hızır" (Hıdır), anlam itibariyle "yeşil" ya da "yeşillik"tir. Aslında "Hızır-İlyas" olan kelime, halk ağzında "Hıdır-ellez"e dönüşmüştür. Hızır, bazı İslâm bilginlerine göre peygamber olup, asıl adı "Elyasa"dır. Bazı bilginler ise Hz. Hızır'ın veli veya melek olduğunu iddia etmişlerdir... Rivayete göre Hz. Hızır ile Hz. İlyas "ab-ı hayat" içmişler ve ölümsüzlüğe kavuşmuşlardır. Bu iki arkadaş ab-ı hayatı içtikten sonra; Hızır karadakilerin, İlyas ise denizdekilerin yardımcısı olmuştur. Hızır ile İlyas 6 Mayıs tarihinde buluşurlarmış. Bu buluşma ile birlikte dünya da yeşilliklere bürünürmüş[2].

Hızır inancı, bütün Türk topluluklarında doğrudan doğruya baharın gelmesi merasimi ile ilgili bir inanıştır[3].

Türk folklorunda Hıdırellez ile ilgili sayısız inanışlar ve her yıl o gün ve gecede uygulanan gelenekler yer almaktadır. meselâ; kısmetin çıkması, talihin açılması, ev sahibi olmak, zengin olmak, hastalıklardan korunmak, sıhhatli olmak, yılın başarılı ve becerikli geçmesi, yılın talihli geçmesi, yılın bereketli geçmesi, vs. gibi çeşitli dilekler için birtakım ameliyeler yapılmaktadır[4].

"Hıdırellez" geleneği Anadolu'nun her tarafında vardır. Hıdır Nebi, Hıdır-Elyas, Hıdrellez, Hoca Hıdır, Sultan Hızır, vs. gibi halk ağızlarında değişik söyleniş biçimleri de görülmektedir[5].

---

(2) Doç. Dr. Ali Berat Alptekin, "Hıdırellez", Görgü Ansiklopedisi, s. 124.

(3) Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu (Hazırlayanlar : B. Ögel H.D. Yıldız, M.F. Kırzıoğlu, M. Eröz, B. Kodaman, A. Çay), Ank. 1986, s. 110

(4) Murat Uraz, "Hıdırellez ve Hızır İle İlyas", Türk Folklor Araştırmaları, Sayı : 346 (Mayıs 1978).

(5) Kemal Güngör "Anadolu'da Hızır Geleneği ve Hıdırellez Törenlerine Dair Bir İnceleme", Türk Etnografya Dergisi, Sayı : 1 (Ankara 1956).

Kaynaklarını da göstermek suretiyle, bazı örnekler vermek gerekir ise; İZMİR(6), İSTANBUL(7), YOZGAT(8), VAN(9), KARS(10), MUŞ(11), BİTLİS(12), SİİRT, AĞRI(13), TUNCELİ(14), ELAZIĞ, BİNGÖL(15), DİYARBAKIR(16), vs. gibi yörelerimizde bu inanç ve buna dayalı geleneksel motifler hep aynı anlamı ifade etmektedirler.

Yer adlarında da hep aynı "birlik" bilincinin muhafaza edildiğini görmekteyiz. Köy adlarından örnekler : HIDRANLIKANTARMA (Yolboyu), Pazarcık/K. Maraş. HIDIRDODİK (Adımova), Hamur/Ağrı. HIDIRİLYAS (Hızırilyas) Merkez/Diyarbakır. HIDIROZ (Kıraçlar), Çemişgezek/Tunceli. HIZIRDERE, Düzce/Bolu. HIZIRİLYAS, Horasan/Erzurum. HIZIRKAHYA, Kumluca/Antalya. HIZIRŞAH, Datça/Muğla. HIZIRUŞAĞI, Kozaklı/Nevşehir, vs.(17)

Hızır'ın Türk oymak ve aşiretlerine de isim olduğu(18), arşiv kayıtlarının tetkikinden anlaşılmaktadır.

---

(6) Gündüz Artan, "İzmir'de Hıdırellez Eğlence ve İnanışları", TFA, Sayı : 323 (Haziran 1976).

(7) Sermet Muhtar Alus, "İstanbul Folkloru : Ruz-u Hızır", TFA, Sayı : 23 (Haziran 1951).

(8) Hasan Özbaş, "Yozgat'ta Eğrice (Hıdırellez) Hazırlığı", TFA, Sayı : 170 (Eylül 1973).

(9) Van İl Yıllığı 1967, Ankara 1968, s. 81.

(10) Şeref Taşlıova, "Gülyüzü Köyünde Hıdırellez", Kars Eli, Sayı : 59 (Haziran 1969); Mustafa Turan, "Hıdır-Ellez (Hızır-İlyaz)", Kars Eli, Sayı : 24 (Temmuz 1966).

(11) M. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara 1981, s. 228.

(12) Yusuf Ziyaeddin Paşa, Kürtçe-Türkçe Sözlük, İstanbul 1978, s. 147.

(13) İhsan Nuri, Kürtlerin Kökeni, İstanbul 1977, s. 76.

(14) M. Nuri Dersimî, Dersim Tarihi, İstanbul 1979, s. 36; Bilal Aksoy, Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli, Ankara 1985, s. 219, 220; Ömer Kemal Ağar, Tunceli-Dersim Coğrafyası, İstanbul 1940, s. 45; Naşit Uluğ, Tunceli Medeniyete Açılıyor, İstanbul 1939, s. 99.

(15) Ramazan Korkmaz, "Fırat Havzası Folklorunda Hıdırellez Şenlikleri ve Bu Geleneğin Türk Dünyası İçindeki Yeri", Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu, 5-7 Kasım 1987 Elazığ. Bildiriler - Elazığ 1989, s. 183-197.

(16) Şevket Beysanoğlu, "Eshab-ı Kehf'in Yeri", I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi (23-30 Haziran 1975). Bildiriler-Ankara 1976, s. 41-48.

(17) Köylerimiz, Ankara 1982, s. 280, 887.

(18) Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İstanbul 1979, s. 30, 90, 418, 419.

Anadolu'da Hızır, İlyas, Hıdırellez, vs. sözleriyle adlandırılan birçok makam da vardır. TUNCELİ ilimizdeki "SULTAN HIZIR" türbesi[19] ile HATAY (Samandağ)'da "HIZIR MAKAMI"[20], bunlardan sadece birer örnektirler.

Türk-İslâm inançlarında Hızır kültü destanlarımızın da önemli motifleri arasında yer almaktadır. Meselâ; Kırgız Türkleri'nin "Manas Destanı"nda[21], Karahanlı Türkleri'nin "Satuk Buğra Han Destanı"nda[22], Kürt Türkleri'nin "Memo Alan Destanı"nda[23], Oğuz Türkleri'nin "Dede Korkut Destanları"nda[24], Başkırt Türkleri'nin "Zoya Tülek Destanı"nda[25], Yozgat şehrinin adı efsanesinde[26], Elazığ-Hazar Gölü efsanesinde[27], ayrıca "Beyböyrek", "Latif Şah", "Salman Bey", "Kerem İle Aslı", vs. gibi halk hikayelerimizde de, "HIZIR" önemli rol oynamaktadır.

Hızır inancı, Türk halk şairlerine de konu olmuştur. Karacaoğlan'ın bir dörtlüğüne yer vermek istiyoruz :

"Şevketli efendim sultanım vezir
Altmış bin kılıçlı yanında hazır
Deryalar yüzünde boz atlı HIZIR
Benli boza binmiş o da geliyor."[28].

Diğer taraftan; Anadolu dışında, Azerbaycan, Bulgaristan, Batı Trakya, Yugoslavya, Kazak, Kırgız, Özbek, Kırım, Kıbrıs, Kerkük-Musul, ve Altay Türkleri arasında da aynı inancın, aynı anlamda, yaşamakta ve yaşatılmakta olduğunu görmekteyiz.

---

(19) Naşit Uluğ, anılan eser, s. 89.
(20) Yahya Benekay, "Anadolu'daki Peygamber Mezarları", Hürriyet, Kelebek eki (12 Nisan 1990).
(21) Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, Cilt: 1, Ankara, 1971, s. 533.
(22) M. Necati Sepetçioğlu, Türk Destanları, İstanbul 1972, s. 142.
(23) Destana Memê Alan, İstanbul 1978, s. 222, 251, 252, 253.
(24) Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, İstanbul 1971, s. 20.
(25) M. Necati Sepetçioğlu, anılan eser, s. 175, 176.
(26) Mehmet Önder, Efsane ve Hikayeleriyle Anadolu Şehir Adları, Ankara 1969, s. 105.
(27) İsmail Görkem, "Hazar Gölü (Elazığ-Sivrice) Üzerine Anlatılan Efsaneler", Millî Kültür, Sayı : 70 (Mart 1990), s. 52.
(28) Mustafa Necati Karaer, Karacaoğlan, Tercüman 1001 Temel Eser, (tarihsiz), s. 267.

CENAZE TÖRENLERİNDE "SAÇ KESME" ÂDETİ

Cenaze törenleri, eski Türkçe'de "yuğ" adı ile tanımlanır. Orta Asya Türkçesi'nde; "yığlamak", ağlamak[1] ve "yığlagur" da ağlayıcı demektir. Bu kelime ile ilgili olduğu anlaşılan "yuğ" veya "yog", ağlama; yuğ veya yog töreni de mâtem/yas töreni, demektir[2].

Eski Türkler'de yuğlara, yani cenaze törenlerine büyük önem verilir. Ölen kişinin derecesine ve çeşitli yörelere göre yuğlar, az çok birtakım farklılıklar gösterirdi. Bütün Türk topluluklarında yuğlar tüyler ürpertici bir şekilde cereyan eder, yüzler çizilir, burunlar ve kulaklar kesilir, saçlar yolunurdu. Şiddetli ağlamalar esnasında ağıtlar söylenirdi. Bu hareketler ölüm esnasında olduğu gibi, cenaze merasiminde de tekrarlanırdı[3].

Yas belirtilerinden olan "saç kesme" âdetinin kökeni, Türk kültür tarihinde Hun'lar çağına kadar inmektedir. Jordanes, Atillâ'ya yapılan cenaze törenini anlatırken; "onlar kendi âdetlerine göre saçlarının bir kısmını kestiler. Kendilerini çirkin yapacak şekilde yaraladılar. Onlar bu büyük savaşçıya, kadınlar gibi göz yaşlarıyla değil, kanlarıyla ağlamak istediler."[4] demektedir.

Arkeolojik kazılar, saç kesme geleneğinin çok eski devirlerde de mevcut olduğunu göstermektedir. Noan-ula'da bulunan bir Hiyong-nu (Hun) mezarında ipek içinde yumak yapılmış 17 telem bulunmuştur. Pazırık'taki II ve III nolu kabirlerde de telemler görülmüştür. Bazan saç kesme yerine saç örgülerinin çözülmesiyle de yetinilmiştir. Bazan sakallar da mâtem alâmeti olarak kesilirdi[5].

---

(1) Kaşgarlı Mahmud, Divân-ı Lügâti't-Türk, I, 272, 504, II, 232; III, 258, 309, 321.
(2) Nihad Sâmi Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Fasikül : 1 İstanbul 1971, s.44.
(3) Ramazan Şeşen, İbn Fazlan Seyahatnâmesi, İstanbul 1975, s. 140.
(4) R. Şeşen, aynı eser, s. 141.
(5) R. Şeşen, aynı eser, s. 142.

Kök-Türkler de, inançlarının gereği olarak yüzlerini çizip kan akıtırlar, saçlarını ve atlarının kuyruklarını keserlerdi[6].

Orhun kitabelerinde Kül Tegin ve Bilge Kağan'a yapılan mâtem törenlerinin tasvirlerinden anlaşıldığına göre, Kök-Türkler yas tutarken saçlarını, kulaklarını... keserler, feryat ederek ağlarlardı[7]. Kök-Türk yazıtlarında; Bilge Kağan için dikilen kitabede, "bunca millet saçını, kulağını kesti"[8] şeklinde geçen sözler de bunu ifade etmektedir.

Dede Korkut Destanlarından anlaşıldığına göre, Oğuzların cenaze ve yas törenleri, biraz İslâmlaşmış olmakla beraber Hunlar ve Kök-Türklerin cenaze ve yas törenlerinden farksız olmuştur. Ölünün bindiği atının kuyruğunu keserler, bu atı boğazlayıp aşını verirler, bağıra bağıra ağlarlar, yüzlerini yırtarlar, saçlarını yolarlardı[9].

"Saç kesme" motifinin işlendiği Dede Korkut destanlarındaki yas/matem ile ilgili olarak şu ifadeleri kaydetmekte fayda görüyoruz :

"Boyu uzun, beli ince Burla Hatun boynu ile kulağını tuttu düştü,güz elması gibi al yanağını çekti yırttı, kargı gibi kara saçını yoldu,oğul oğul diyerek feryat figan etti ağladı..."[10].

"Beyreğin babası kaba sarığı kaldırıp yere çaldı, çekti yakasını yırttı, oğul oğul diyerek böğürdü feryat figan etti. Ak bürçekli anası boncuk boncuk ağladı, gözünün yaşını döktü, acı tırnak ak yüzüne aldı çaldı, al yanağını yırttı, kargı gibi kara saçını yoldu, ağlayarak evine geldi."[11].

---

(6) Ali Öztürk, Ötüken Türk Kitabeleri, İstanbul 1973, s. 196.

(7) Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara 1972, s. 195

(8)Prof. Dr. Muharrem Ergin, Orhun Âbideleri, İstanbul 1973, s. 46.

(9) Prof. Dr. Abdülkadir İnan, "Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler", Türk Kültürü Araştırmaları (1966-1969), Ankara 1973, s. 154.

(10) Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, İstanbul 1971, s. 43

(11) M. Ergin, aynı eser, s. 70, 71.

İbn el-Cevzî, Selçuklu Sultanı Alparslan için Bağdat'da yapılan yas törenini anlatırken, halifenin karısı olan kız kardeşi Arslan Hatun'un yedi gün oturarak mâtem tuttuğunu, bu mâtem esnasında cariyelerinin saçlarını kestirdiğini, kendi saçını da kesmek isteyince halifenin buna mâni olduğunu kaydeder[12].

Selçuklu Sultanı Melik Şah da oğlu Davud'un ölümü üzerine büyük yas tutmuş, günlerce otağından dışarı çıkmamıştı. Defin merasimi için hükümet merkezi olan Isfahan'a gelen Türkler (Oğuzlar), saçlarını kesmişler, atlarının alınlarını çizerek, eyerlerini ters çevirmişler, kendileri de karalar giyerek yas tutmuşlardı[13].

14. yüzyılda bu âdetin Aydınoğulları'nda da bulunduğunu "Desturnâme-i Enverî"nin şu beyitlerinden, Umur Bey'in babasına yas tutarken saçını kestiğini, öğreniyoruz :

"Hasta Muhammed Beg ölür andan gider
Kesti paşa saçını anda ah eder"

Umur Bey, Saruhanoğlu Süleyman Bey'in yas töreninde de saçını kesmiştir :

"Açdı baş saç kesdi paşa ağlıyu
Firkat odiyle yüreğin dağlıyu"[14]

Şeyhi Ebu Sa'id Meyhenî'nin menkıbelerinde anlatıldığına göre,şeyhe karşı yaptıklarına pişman olan Türkmen beyleri, şeyhin huzurunda ağlayarak tövbe etmişler ve saçlarını kesmişlerdir[15].

Merhum Prof. Dr. Abdükadir İnan'ın tesbitlerine göre Orta Asya Türk boylarından olan Beltirler, ölüyü defin edip eve geldikten sonra ölünün dul kalan karısının saç örgülerini çözüp dağıtır ve yarısından aşağısını keserler. Dul kadın ancak ölünün yedisinden son-

(12) R. Şeşen, aynı eser, s. 142.
(13) Prof. Dr. Faruk Sümer, "Oğuzlar'a Ait Destanî Mahiyette Eserler", Ankara DTCF Dergisi, XVII, Sayı : 3-4, s. 446.
(14) Mükrimin Halil, Desturnâme-i Enverî, s. 35, 67 (zikreden : A. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 197, 198).
(15) A. İnan, aynı eser, s. 198 ("Asar at-Tavhid..., Jukovski, 279'a atıf).

ra saçlarını örebilir. Dul kadınların saçlarını kesmeleri, mâtem alâmetlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır[16].

Yas alâmeti olarak saç kesme âdeti, Sagay Türkleri'nde de tespit edilmiştir. Sagaylar, defin törenini tamamlayıp ölenin evine döndükten sonra, karısının saç örgüsünü yarısından keserler[17].

Kazaklar'da da definden sonra, ölünün karısının ve kızlarının saçlarını kesme âdeti vardır. Kesilen saçlar, ölünün diğer kıymetli eşyaları ile birlikte mezara gömülür[18].

Türk kültür târihinde ikibin yıllık gibi bir geçmişe sahip bulunan "saç kesme" âdeti, Türkeli'nin Anadolu kesiminde de yaşamaktadır.

Misâl olarak, Kars yöresindeki Karakalpaklar'da bulunan[19] bu âdeti, Mersin'de yerleşik Yörük-Türkmenler'de de görmekteyiz[20].

Folklor araştırıcısı Ali Rıza Yalman (Yalkın)'ın verdiği bilgiye göre, Güney Anadolu'daki Türkmen oymaklarında, yas alâmeti olarak genç kadınlar, kendi elleriyle kendi saçlarının iki üç örgüsünü keserler[21].

Yas belirtisi olan "saç kesme"âdeti, Türk boylarından biri olan Kürtler'de de yaygındır[22].

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki aşiret ve kabilelerimizde, yakın zamanlara kadar, özellikle aşiret reisleri veya ileri gelenlerinin cenaze törenleri pek muhteşem olurdu. Asırlar önce anayurt Türkistan'da "yuğ" adıyla tertiplenen ölüm törenlerinin, yüzyıllar geçme-

---

(16) A. İnan, aynı eser, s. 187.

(17) W. Radloff, Proben, IX, s. 356 (zikreden : A. İnan, aynı eser, s. 197).

(18) S. Buluç, "Şamanizm", Türk Amacı, İstanbul 1942, s. 129 (zikreden : Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara 1990, s. 111).

(19) R. Şeşen, aynı eser, s. 142.

(20) A. İnan, aynı eser, s. 197 (dipnot : 224).

(21) Ali Rıza Yalman (Yalkın), Cenupta Türkmen Oymakları, II, Ankara 1977, s. 432.

(22) M. Fahrettin Kırzıoğlu, Kürtlerin Türklüğü, Ankara 1968, s. 121.

sine rağmen, aynı inanç ve düşünce yapısı içinde hiç değişmeden aşiretlerimizde sürdürüle gelmesi, çok derin anlamlar ifade etmektedir(23).

Doğu Anadolu'da (özellikle, Mardin-Cizre yöresinde) pek meşhur olup, "dengbêj" denilen halk ozanlarının dilinden düşmeyen "Memo Alan Destanı"nda, destan kahramanı olan Memo'nun cenaze töreninde, "saç kesme" motifinin işlenmiş olduğunu görmekteyiz. Bu manzum destanda, Memo'nun ölümü ile ilgili bölümün konumuzu ilgilendiren kısımları şöyledir :

"Memo zindanda üç gün kaldı.
Ne kimse ona su götürdü, ne bir lokma yiyecek verdiler.

....

Gözler kapandı, rahmete gitti, canını Tanrı'ya emanet etti.
Zîn(24), Memo'nun öldüğünü görünce dövündü, bağırıp çağırdı.
Koştu, makası aldı, mor saç örgülerini tüm makasladı.
Memo'nun bedeni üstüne attı, zindan diplerine.

....

Zindanda ölmüş, Kürt Padişahı Memo Alan gibi bir yiğit.

....

Hasan'ın evi derin bir yasa gömüldü,
Ölen, onların güzel cemalli konukları Memo Alan.

....

Ağlaşıp bağrışarak yasa başladılar.
Kentte kimse kalmadı, tümü de Emer Beg'in evine toplandılar.
Yeniden zorlu bir yas başlattılar.
Kızlar, gelinler saç örgülerini kesip Memo'nun giysileri üstüne attılar.
Yas, aralıksız, üç gün, üç gece sürdü..."(25)

---

(23) Hayri Başbuğ, Aşiretlerimizde At Kültürü, İstanbul 1986, s. 41
(24) Cizre Beyinin kızı ve Memo'nun nişanlısı.
(25) Destana Memê Alan, İstanbul 1978, s. 370, 378, 379, 386, 387 (Özgürlük Yolu yayını).

Ziya Gökalp, Kürt aşiretleri hakkındaki incelemesinde; Diyarbakır, Şanlıurfa ve Mardin yöresi aşiretlerinde gördüğü "saç kesme" âdetine işaret etmektedir.

Ziya Gökalp'ın tesbitlerine göre :

"Aşiret reislerinden veya ileri gelenlerinden birisi vefat ederse, cenazeye mensup kadınlar, saçlarını keserek bir mızrağın ucuna takarlar. Vefat edenin elbiselerini ağaçtan yaptıkları bir heykelin üzerine geçirirler. Kısrak ve tüfeğini yanına getirirler(26). Etrafını bir çok kadın sarar. (Ölenin) mazisinden bahisle beyitler okur, feryat ve figan ederler.(27).

Kars'ın Merkez Söğütlü köyündeki Kürtler arasında yaptığı araştırmada, Mehmet Alkaş; "ölen kimsenin hanımı, kızkardeşi, anası ve en yakın arkadaşları ölüm haberi alır almaz tırnaklarıyla yüzlerini yırtarlar. Bunu müteakip, mahallî şivelerle acılarını belirten ve ölen kimselerin iyiliklerini ihtiva eden ağıtlar söylerler. Tıpkı Kök-Türkler'de olduğu gibi. Eğer ölen kimse hürmete şayan bir şahıs ise anası, bacısı iki sıra halinde örülen saçlarının bir örgüsünü keserler ve elbiselerine dikerler," demektedir. Yine aynı araştırma-

---

(26) Aynı gelenek, Azerbaycan Kürtleri'nde, Kırgızlarda, Kazaklarda, Güney Anadolu Türkmenleri'nde, hatta Osmanlılar'da (IV. Murad'ın cenaze töreninde) vs. mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bk. Hayri Başbuğ, Aşiretlerimizde At Kültürü, İstanbul 1986, s. 41-49 ("Cenaze Töreninde At" başlıklı bölüm); Bazil Nikitin, Kürtler, Cilt 1, İstanbul 1976, s. 209; F. Millingen, Wild life among the Koords (Kürtler Arasında Vahşi Hayat), Londra 1870, s. 379, 380; Prof. Dr. Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976, s. 156; Nail Uçar, "Türklerde At Sevgisi", Yıllarboyu Tarih, Sayı : 6 (Haziran 1983), s. 63; Prof. Dr. Nejat Diyarbekirli, Hun Sanatı, İstanbul 1972, s. 71, 72, 74, 75; Halife Altay, Anayurt'tan Anadolu'ya, Ankara 1981, s. 183, 184; Ali Rıza Yalman (Yalkın), Cenupta Türkmen Oymakları, Cilt 1, Ankara 1977, s. 61.

(27) Ziya Gökalp, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik İncelemeler, Ankara 1975, s. 111 (Komal yayını).

da; "ölen Keçeroğlu Ağa'nın karıları saçlarını kesip ağanın elbisesine dikip esvaplarını ters giydiler,[28] kara bağladılar..."[29] denilmektedir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da önemli iz bırakan bu eski Türk âdeti; kısa bir süre önce yayınlanan ve sahasında "ilk" diyebileceğimiz, oldukça zengin ve enteresan folklorik malzemeler ihtiva eden "Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri" isimli kitapta da, söz konusu edilmektedir. Kitabın yazarı olan ve Doğu Anadolu Türk kültürü üzerine önemli tespitleriyle konuya yeni bir anlam ve açıklık getiren Sayın Yaşar KALAFAT, Elazığ ve Bitlis yörelerinde derlediği konumuz olan "saç kesme" âdeti ile ilgili tespitlerine anılan incelemesinde yer vermektedir[30].

Bu geleneğe, hemen hemen bütün Türk boy ve oymaklarının cenaze törenlerinde rastlanmaktadır.

---

(28) Bu geleneğin Kazaklar arasında da yaşadığını Prof. Dr. Abdülkadir İnan'ın şu tespitlerinden anlıyoruz : "Matem alâmetlerinden biri elbiseyi ters giymektir. Kırgız-Kazakların bazı boylarında kadınlar ağıt söyleyip ağlarken, ters oturur (yüzleri duvara bakar) ve elbiselerini ters giyerler. Bu âdeti biz Kıpçak-Köldönön boyunda da müşahade ettik.. Dikkate değer ki bu âdet 14. yüzyılda Anadolu'da Sinop Türklerinde İbn Batuta tarafından görülmüş ve tesbit edilmiştir..." (A. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 199) (A. T.).

(29) Mehmet Alkaş, Kars Merkez Söğütlü Köyünde Mukayeseli Folklor Çalışması, Erzurum 1967.

(30) Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara 1990, s. 112, 116 (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayını).

DÜĞÜN TÖRENLERİNDE "OCAĞA SAYGI" ÂDETİ

Eski Türk dini inançlarında mukaddes sayılan ateş, Türk Kültüründe ve geleneklerinde de önemli yer tutmaktadır. Bilhassa aile ocağında yanan ateşin daha ayrı bir kutsî özelliği söz konusudur.

Eski Türk inançlarına göre ateş, herşeyi temizler, kötü ruhları kovar. Kök-Türkler de ateşin kutsallığına inanırlardı. 568 yılında Bizans elçisi Zemarkhos, Orta Asya'da Batı Kök-Türk sınırına vardığı zaman, Türkler onu ve arkadaşlarını ateş alevleri üzerinden atlatmak suretiyle zararlı ruhlardan temizlemişlerdi. Ocağa tâzim de bozkır Türklerinin inançları arasında idi[1].

Ateş ruhuna hitaben okunan şaman/kam ilâhilerinden anlaşıldığına göre aile ocağı kültü ile ateş kültü birbirinden ayırt edilmez. Aynı zamanda ocak kültü atalar kültüyle bağlıdır. Şaman dualarında "atamızın yaktığı ocak" denir[2].

Eski Türk dini âyinlerinde okunan bir duada şöyle deniyor :

"Üç köşeli taş ocak, alevli yanan al ateşim! Taş ocağımız yerinden oynamasın, daima yansın! Yaktığımız ateş alevli olsun. Tarhana pişirdiğimiz ocağın külü çok olsun! Neslimiz kesilmesin, sürsün, biri giderse biri gelsin! Ey Abukan dağının payı, ey ay ve güneşin parçası olan ateş! Bereket ver, kısmetimiz bol olsun"[3].

Bu inancın izlerini Türk örf ve âdetlerinde pek çok alanda olduğu gibi, düğün merasimlerinde de görmekteyiz.

---

(1) Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Eski Türk Dini, Ankara 1980, s. 25, 26.

(2) Prof. Dr. Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara 1972 s. 68.

(3) A.V. Anohin, Materialı po Samanstvu u Altaytsev, Sbornik MAE, 1924, IV, 2 (zikreden : Prof.Dr. A. İnan, a.g.e., s. 70).

Düğün törenlerinde ateş ve ocağın gerek şamanistlerde ve gerek Müslüman Türklerde çok önemli yeri vardır.

Merhum Prof. Dr. Abdülkadir İnan'ın tespitlerine göre; Buret Türkleri, gelin ve güveyi ateş ve ocağa secde ettirerek şu duayı okurlar :

"Ey melikem, ey anam ateş! Sen Hangay-Han ve Burhatu-Han dağlarının tepesinde biten kara ağaçdan yaratılmışsın! Gök yerden ayrıldığı zaman doğmuşsun; Ötügen anamızın tabanından peyda olmuşsun! Anamız ateş, senin baban sert çelik, anan çakmak taşı, ecdadın kara ağaçtır. Senin nurun göklere ulaşır, yerin altına nüfuz eder. Gökte yaşayanın çakmağıyla çakılmışsın, anamız Uluken hatunun eliyle yakılmışsın! Sarı başlı koyundan aldığımız sarı yağları sana kurban sunuyoruz. Neşeli ve sağlam, oğlun, güzel kız-gelinin var! Ey daima göklere uzanan ve bakan ateş! Biz sana fincan fincan kımız, kap kap yağ sunuyoruz; güveye ve geline ve bütün ulusumuza sağlık ve güven ver! Biz sana secde ediyoruz"(4).

Müslüman Kırgız ve Kazaklar'ın düğün törenlerinde ateş ve ocak, tıpkı Altay ve Buret şamanistlerinde olduğu gibi, en önemli bir unsurdur(5).

Çağdaş Kazak yazarlarından Halife Altay'ın ifadesine göre; Kazak Türkleri'nde aile ocağında yanan ateşe büyük saygı gösterilir. Düğün törenlerinde, yeni gelin eve ilk girerken, kayınbabanın kutsal ocağına saygı için ateşe biraz yağ döktükten sonra oturtulur(6).

Aynı geleneği diğer bir kısım Türk boylarında da görmekteyiz.

Kırgız Türkleri'nin "Manas" destanında, bir gelinin kayınbabasının evine giderken, ateşe ve ocağa yükündüğü şöyle anlatılıyor :

---

(4) Prof. Dr. A. İnan, a.g.e., s. 70 (D. Banzarov, Çernaya Veral - Kara Din, s. 22-23'e atıl).

(5) Prof. Dr. A. İnan, a.g.e., s. 71.

(6) Halife Altay, Anayurttan Anadolu'ya, Ankara 1981, s. 176, 198, 199.

"Kızlar ve gelin, çifte çifte dizilerek çadıra (eve) girdiler. Gelin eğilerek ocağa selâm verdi. Sonra ateşe yaklaşarak yüköndü, ateşe selâm verdi."[7].

Yakut Türkleri de and törenlerini ateş ve ocak karşısında yaparlar. And formülü; "büyük babamız ateş karşısında... and ediyorum..." diye başlar ve "yemeklerimden attığım alevli ateş ile and ediyorum" diye nihayet bulur[8].

Kürt Türkleri de ateşi mukaddes sayar ve ona büyük saygı gösterirler.

Vet. Dr. M. Nuri Dersimî, Tunceli yöresindeki aşiretler arasında da ateş ve ocağın "kutsal" sayıldığını şu satırlarıyla ifâde ediyor :

"Ateş en temiz, her türlü fenalığı ve pisliği ortadan kaldıran bir unsur addolunur. Ateşin yanması, bir ailede hayatın vücut ve bekâsına delalet eder. Ocağın sönmesi ise, o ailenin felâket ve izmihlâline delil sayılır."[9].

Diğer Türk topluluklarında görüldüğü gibi, Kürtler'de de düğün törenleri esnasında ateş ve ocağa saygı gösterildiği gözlemlenmektedir.

Bu hususu bir kaynağa da dayandırmanın yararlı olacağını düşünmekteyiz. Sovyet-Rus bilim adamı Bazil Nikitin'in Azerbaycan yöresinde yerleşik bulunan **Kürt Türkleri** arasında yaptığı araştırmalarda, gözüne çarpan ilginç konulardan biri de aşiret düğünleridir.

Bu düğün törenlerinde; tıpkı Buret, Altay, Kazak, Kırgız ve Yakut Türkleri'nin düğün törenlerinde olduğu gibi, Kürt düğünlerinde de, gelin eve girdiğinde, ocağa ve ateşe saygı gösterdiği açıkça görülmektedir.

Bazil Nikitin, bu hususta şunları kaydetmektedir :

"... Kız evin eşiğinde attan iner. Oğlanın akrabalarından bir ka-

---

(7) Prof. Dr. A. İnan, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976, s. 45; Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 71

(8) Prof. Dr. A. İnan, a.g.e., s. 46; Şamanizm, s. 71.

(9) Vet. Dr. M. Nuri Dersimî, Dersim Tarihi, İstanbul 1979, s. 34.

dın, kızın ayaklarıyla eşik arasına birkaç lavaş ekmeği atar. Kız, selâm vererek ve ekmeği alarak evin içine yönelir. Geçerken kız, eşiği öpmek zorundadır. Evin içinde kadınlar, kızı elinden tutup ocağın (gördüğümüz üzere, odanın ortasında toprağa oyulmuş tandır) etrafında bir ya da üç kez dolandırarak ona şöyle derler : 'Seni buraya aldık; sen de bu eve son nefesine kadar hizmet etmelisin.' Ocağın çevresinde dönüldükten sonra kız, kırmızı bir perdeyle ayrılan odanın bir köşesinde, kendisi için hazırlanmış yere götürülür..."[10].

Aynı İnancın izlerine; Doğu Anadolu'da, meselâ Tunceli, Diyarbakır, Erzincan, Hakkari, Gaziantep, Erzurum ve Kars yörelerinde de rastlanmaktadır[11].

Türk boy ve oymakları arasındaki "inanç birliği"ni pekiştirecek bu gibi motiflerin derlenmesi, yeri geldikçe işlenmesi, Türk toplulukları arasındaki kültürel kopukluğun giderilmesi açısından büyük ehemmiyet taşımaktadır. Bu bakımdan, özellikle araştırmacıların ve bilim çevrelerinin dikkatlerini, bir kere daha bu noktaya çekmeyi, bir görev sayıyoruz.

---

(10) Bazil Nikitin, Kürtler -Sosyolojik ve Tarihi İnceleme-, Cilt : 1, İstanbul 1976, s. 200, 201.

(11) Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara 1990, s. 53.

TÜRK DESTANLARINDA BİR MOTİF AĞIZDAN ALEV/ATEŞ ÇIKMASI

Bazı Türk destanlarında rastladığımız, kahramanların ağızlarının ateş gibi oluşu, ya da ağızlarından ateş veya alevlerin çıkması, Türk mitolojisinin çok önemli motiflerinden biridir.

Bu motife meselâ Sibirya ve Altay Türk efsanelerinde daha mübalağalı ve tam mânâsı ile mitolojik olarak rastlıyoruz.

Altay ve Sibirya efsanelerinde, "gözleri ateşli ve göğsü de alev alev yanan çocuklar"a rastlamak mümkündür. Yine bir efsanede, Ak-Han adlı bir Han vardır. Bu Han, bir gün, elbisesiz ve çıplak bir çocuğa rastlar. Çocuk ona yaklaşır ve "beni evlâtlık alır mısın, beni sana Tanrı gönderdi" der. Ak-Han bakar ki, **çocuğun ağzından alevler çıkıyor.** Az sonra bu alevlerin sıcaklığından bulutlar da yanmaya başlar. Ak-Han bunu görünce, korkuya kapılır ve çocuğa hiç bir cevap vermeden uzaklaşır(1).

Merhum Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in konu ile ilgili düşünceleri şöyledir : "Tabiî olarak bu sahne, incelediğimiz motifin çok aşırı ve tam mitolojik bir tipidir. Diğer efsanelerde, bu motif daha hafiflemiş ve bazan da akla yakın bir hale gelmiştir. Önemli olan, Türk mitolojisindeki **ağzı ateş gibi** olan çocukların varlığıdır."(2)

En eski Türk destanlarından olan "Oğuz Kağan Destanı"nda, Oğuz Kağan için "agızı ataş kızıl erdi", yani **"ağzı, ateş kızılı idi"** denilerek, ağzı ateşe benzetilmiştir. "Ateş kızılı" deyimi burada bir sıfat olarak kullanılmıştır.

---

(1) W. Radloff, Proben, I, s. 6, 15 (zikreden : Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, Ankara 1989, s. 137).

(2) Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, Ankara 1989, s. 137.

Karahanlı Türk devletinin kurucusu Satuk Buğra Han etrafında gelişen olaylarla teşekkül eden "Satuk Buğra Han Destanı"nda da bu motife dair şu ifadeleri okuyoruz :

"... ve Satuk Buğra Han hükümdar oldu. Hükümdar olur olmaz da Türk ülkesinde İslâmiyeti yaymaya başladı. Bütün savaşları kazanıyordu. Savaşlarda **ağzından çıkan ateşler** bütün kâfirleri yakıyordu. Kılıcını düşmana çevirince, kılıcı kırk adım birden uzuyordu..."[3]

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in ifâdesiyle, "Türk mitolojisinin bir motifi" olan, "ağızdan alev/ateş çıkması" olayını, Doğu Anadolu ve Kuzey-Irak'taki **Kürt Türkleri**'nin meşhur destanlarından olan "MEMO ALAN DESTAN"nda da görmekteyiz. Destana göre Memo, olağanüstü yeteneklere sahiptir. **Ağzından alevler çıkartarak** rakibini korkutmaktadır. Tıpkı biraz önce sözünü ettiğimiz Altay Türk destanındaki örnekte olduğu gibi.

"Memo Alan Destanı"nda, motif şöyle işleniyor :

"Memo dedi : 'Öyle olsun, bakalım şakan ne?'..
Beko, burcun altına indi, bir zincir getirdi.
Memo Alan yine ses çıkarmadı, elini-ayağını gevşetti, bıraktı.
Beko, konuğunu sıkı bağladı, halkaları, düğümleri bir güzel büktü.
Memo, bir süre mahzun kaldı, sanki bir ***alev çıktı ağzından,*** *onu zincire üfledi.*
Demir korlaştı, eridi, aktı, yere döküldü, dev bir yılan oldu.
Beko yılanın önünden kaçtı, bir yana çekildi, donuna etti.."[4]

Halk hikâyelerimizden "KEREM İLE ASLI"da da bu mottif işlenmiştir. Bu hikâyede, bir keşiş kızı olan Aslı'yı Kerem gibi bir Müslümana vermek istemediği için, kızına sihirli bir gömlek giydirmiştir. Gerdek gecesinde Kerem, sabaha kadar uğraşır, bu sihirli gömleğin düğmelerini çözemez. Acısından bir ah çeker, **ağzından bir ateş çıkar** ve kerem yanıp kül olur[5].

Diğer bazı destan ve hikâyelerimizde de aynı motifin işlendiği bilinmektedir.

---

(3) Mustafa Necati Sepetçioğlu, Türk Destanları, İstanbul 1972, s. 142.
(4) Destana Memê Alan (Alanlı Memo Destanı), İstanbul 1978, s. 366, 367,
(5) Prof. Dr. İlhan Başgöz, İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi, İstanbul 1968, s. 84.

TUNCELİ'DE TÜRKİSTAN'LI BİR DERVİŞ SARI SALTUK(*)

Türk tarihi boyunca; Türkistan'dan Balkanlara kadar uzanan geniş "Türk Dünyası"nda, "baba", "dede", yahut "derviş"ler, Türk cemiyetlerinin geçmişi ile geleceği arasındaki râbıtayı sağlayan ve yaşadıkları dönemde muvazene unsuru olan mümtaz kişilerimizdi[1].

Anadolumuz, "baba"lar bakımından Büyük Türkeli'nin en zengin parçası sayılmaktadır. Öyle ki, "baba"sız, "dede"siz yerlere rastlamak mümkün değildir.

Her karış toprağı buram buram Türklük kokan TUNCELİ ilimizde de her adım başı bir "baba"ya, "dede"ye rast gelmekteyiz. İsimleri de saf ve halis Türkçe! İşte birkaç örnek : Munzur Baba, Buyur Baba, Yel Baba, Yeşil Baba, Düzgün Baba, Ağu İçen Baba, Derviş Cemal, Deli Yusuf Dede, Sultan Baba/Tujik Baba (= Celâleddin Harzemşah), Sultan Hıdır, Çoban Baba, Seyid Sabun, Baba Mansur, Seyid Ahmet Dede, Derviş Beyaz, Pir Sultan, Derviş Mehmet, Şeyh Hasan, Seyid Kemal, Seyid Mahmut, Sarı Saltuk, v.s...[2]

(*) Tanıtım, Sayı : 129, Nisan 1990, s. 19-21.

(1) Geniş bilgi için bk. Prof. Dr. Abdurrahman Güzel - Şükrü Kaya Seferoğlu, "Türk Millî Kültüründe Babalar", Erol Güngör İçin, Ankara 1988, s. 51-77. (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını).

(2) Bk. Tunceli İl Yıllığı, 1967; Vet. Dr. M. Nuri Dersimî, Dersim Tarihi, İstanbul 1979, s. 32; Hıdır Öztürk, Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi, Ankara 1984, s. 43 v.d. (T.K.A.E. yayını); Yusuf Gül, Tunceli'de Şavaklılar, Ankara 1976, s. 63, 66; Bilal Aksoy, Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli, Ankara 1985, s. 35; Naşit Hakkı, Derebeyi ve Dersim, Ankara 1931, s. 33, 34, 35; "Sultan Baba Sempozyumu (3 Kasım 1986 Tunceli) Tebliğleri", Sultan Baba ve Köroğlu, Elazığ 1987 (Fırat Üniversitesi yayını).

Biz burada, sadece "SARI SALTUK" üzerinde duracağız.

Tunceli ilimizin Hozat ilçe merkezinin 8 kilometre kuzeyindeki 2276 rakımlı "Sarı Saltuk" tepesinde, harap halde bir Sarı Saltuk makamı vardır (Bk. Harita Genel Müdürlüğü, 1/200.000 ölçekli harita). Sarı Saltuk dağının eteklerindeki köylerde yerleşik bulunan "Sarı Saltuk" isimli bir de kabile yaşamaktadır.

Tunceli'li entellektüellerden Vet. Dr. M.Nuri Dersimî, "Dersim Tarihi" isimli eserinde bu konuya temes ederken; "Sarı Saltuk, bir kabile haline gelmiştir. Bu kabilenin ceddi sayılan Saltık'un türbesi, Sarı Saltuk dağındadır... Bir Kürt evliyası olan bu Saltuk'un sülâlesine Kürtler 'seyid' derler..."(3) demekte, ancak, bazı noktalarda konuyu saptırarak, Sarı Saltuk'u İranlı Med'lere dayamaya çabalamaktadır.

Tunceli üzerinde önemli araştırmaları bulunan merhum Nazmi Sevgen'in konu ile ilgili düşünceleri gayet enteresandır. Yazarın, "Sarı Saltuk ve Aiyos Spiridon" isimli incelemesinde, gayet çarpıcı ifadeler buluyoruz :

"Sarı Saltuk tepesinin güney ve güney-batısındaki Karaca ve Akviran köylerinde Saltuk soyadını taşıyan bir aile oturur. Hasan Saltuk Dede ve rahmetli Seyfi Saltuk Dede bu ailenin ileri gelenlerindendir. Bu aileden eski bir milletvekili ve Ankara'da yerleşmiş olanlar da vardır. (Eski) Ulus gazetesi yazı işleri müdürlerinden Cemal Saltuk bu ailedendir. Bugün bir taş yığınından ibaret olan remzî türbe, Sarı Saltuk'a atfolunan kerametler için hem bir adak yeri, hem de Kızılbaşlarca mukaddes bir ziyaretgâhtır. Karaca ve Akviranlılar, burasının sembolik bir makam olmayıp Sarı Saltuk'un hakiki merkadı olduğunu iddia eder, buna inanmış bulunurlar. Yer ve yurt isimleri mânâlarla mahmuldur. Bunlar çok defa tarihî hâdiselere, göçen ve yerleşen, istilâ eden milletlerde eski yurtlarına ait hatıraların devamına, şahıs isimlerine delâlet eder.

Seyfi Saltuk Dede'nin, Dersim nakib'ül-eşraf kaymakamlığına tayinine ait 1340 senesi Şaban ayının beşinci günü tarihini taşıyan

(3) Vet. Dr. M. Nuri, Dersimî , Dersim Tarihi, İstanbul 1979, s. 32.

buyrultuda, 'Bilcümle sadât-ı kiramın vukubulacak müracaatlarında hüsn-ü muamele ve teshilât-ı lâzime ifası ve din ve milletin selâmet ve saadeti ve Halife-i Resûl hazretlerinin devam-ı ömr-ü afiyeleri' duasını ifaya devam olunması tavsiye edilmektedir.

Hiç şüphesiz, Hozat'ın şimalindeki tepeciğin, asırlardan beri Sarı Saltuk adıyla anılmasında bir sebep vardır. Yüzyıllarca evvel Dobruca'daki hadiselerin hatıraları hangi meçhul ellerle buralara kadar gelmiştir? Bu gibi hadise ve sebepler delâletiyle söyleyebiliriz ki, Sarı Saltuk biraz da efsanevî şahsiyetinden sıyrılarak tarihî bir sima olarak karşımızda belirmektedir. İsminin resmî haritalarımıza geçmiş bulunması da ayrıca dikkate şayan ve bir vesika-i resmiye itlâkına seza görülmektedir.

Akviran köyünde, Sarı Saltuk ailesinden birine ait bir türbe ile asırdîde bir mezarlık vardır. Bu mezarlıktan (ortasında kırılmış, iki parçadan ibaret) seçtiğimiz bir mezar taşının eskiliği, memleketimizin her tarafında görülen taşlardan farkı olmaması ve bunlar ianesiyle Dersimdeki mezar taşlarının Türk kültür ve folkloru itibariyle aynı kıymet ve mânâyı taşımakta bulunması bakımından takdim ediyoruz"(4).

1925 yılında, Tunceli yöresinde önemli tespitlerde bulunarak, tuttuğu notları bilâhare "Derebeyi ve Dersim" isimli kitabında yayımlayan gazeteci Naşit Hakkı da bu konuda şu bilgiyi vermektedir :

"Sarı Saltık; ben bu ismi Dersim'i bilmeden de duymuştum. Rumeli'de, Anadolu'nun garp kıyılarında bir değil, birkaç 'Sarı Saltık' yatırı görmüştüm. Hozat'la Ovacık yolu üstünde bunlardan biri daha yatıyor.

'Sarı Saltık' totemi Dersim'in vicdanıdır. En büyük antlar, onun başında içilir. Aşiretler ahitlerini burada yaparlar.

---

(4) Nazmi Sevgen, "Sarı Saltuk ve Aiyos Spiridon", Tarih Konuşuyor Dergisi, sayı : 36 (Ocak 1967), s. 3018.

Ovacık yolu üstünde, kuru, çıplak, fakat hâkim bir tepede oldukça mazbut bir türbe içinde yatırılan bu sembol, 'Sarı İsmail Sultan' diye tanıtılıyor. Sarı İsmail, öldüğü vakit dokuz tabuttan başgöstermiş imiş. Demek ki, bugün de Rumeli'de, Malatya'da, daha bir çok kasabadaki mezarların her biri bir başınındır. Biraz ötede, Karaca köyünde oturan seyidler, 'bunun torunlarındanız' derler. Sarı Saltık mezarı, iyi bir sermaye, hiç bakım istemeyen ve çok getiren bir irattır. Dersim'de ağız ve göz hastalıkları için mütehassıs hekim, Sarı Saltık postneşinidir."(5)

Hiç şüphesiz, Sarı Saltuk, yalnız Tuncelilerin değil, bütün Türklerin malıdır. Türkistan'dan Anadolu'ya buradan da Macaristan ve daha ötesine kadar ünü ufukları tutan Sarı Saltuk'a her yörenin insanı sahip çıkmaktadır. Ancak, Tunceli insanının "Sarı Saltuk"a olan inanç ve bağlılık derecesinin bir örneğini başka yörelerde ne yazık ki göremiyoruz. Tunceli insanı, öylesine bu Türkistan dervişini bağrına basmıştır ki, adına izafeten bir de aşiret meydana getirmiştir. Ve bugün, Tunceli'deki "Sarı Saltuk Aşireti" mensupları, "soyadı" olarak da "Saltuk"u seçmişlerdir. Ki böylelikle, kıyamete kadar "Sarı Saltuk" adını yaşatmış olacaklardır. Ne mutlu onlara.

Türk millî kültüründeki "baba"lar arasında önemli yeri bulunan "Sarı Saltuk" ile ilgili olarak, şöyle kısa bir ansiklopedik bilgi vermenin de, konuya açıklık getirmesi bakımından yararlı olacağını düşünmekteyiz.

13. yüzyılda yaşadığı kabul edilen Buhârâ'lı alp-eren'lerden, savaşçı bir Türk dervişi olan Sarı Saltuk'un hayatı hakkında yazılı kaynaklarda çok az bilgi vardır. "Saltukname" adlı, son zamanlarda bulunmuş, önemli bir kitapla diğer Bektaşi "Velâyetname"leri, menkıbe kitapları ve Evliya Çelebi'nin "Seyahatname"si Sarı Saltuk hakkındaki efsaneleşmiş bilgileri ortaya koyar. Bu efsanelere göre Sarı Saltuk (asıl adı Mehmed) Türkistan'da Hoca Ahmed Yesevî'den, "Saltuk Mehmed'im, seni Rum'a saldım, var git yedi krallık yerde nam ve şan sahibi ol" emrini almış, yediyüz sadık müridiyle Anadolu'ya gelmiş mücahit bir Türk dervişidir (alp-eren). Yine efsanelere

---

(5) Naşit Hakkı, Derebeyi ve Dersim, Ankara 1931, s. 33, 34.

göre, Hazreti Muhammed (s.a.v.)'den, "Edirne'yi fethet, onu müslüman et. Ümmetim bu yeri komasunlar" buyruğunu aldı ve emri yerine getirmek için, savaşçı derviş arkadaşlarıyle birlikte postlarını denize yayarak üzerinde, ilk defa Rumeli sahillerine çıktı.

Dobruca'da kralın kızlarına musallat olan bir ejderi öldürerek kralın kalbini kazandı ve bu yüzden "kırk bin kâfir imana geldi", Lehistan'da ünlü bir papazı öldürerek oradaki Lipka Tatarlarını müslüman etti. Bu 150.000 yeni müslümanı Danzig şehrine yerleştirdi, sonra da bu Tatarlarla birlikte 600.000 Hersek tebaasını hak dinine soktu. "Kâfirlerin dilini, dinini, usul ve erkânını öğrendi, sırası gelince kiliselerde vaız verdi, düşmanların arasına öyle sokuldu ki bir gün Ayasofya'da hıristiyanları vaftiz bile etti". Vasiyetine uyularak, öldüğü zaman yedi tabut hazırlandı. Yedi kral, "o bizdendir" diye cenazeyi almak için müracaat edince, her birine bir tabut verildi. Bunlar Moskof, Leh, Çek, İsveç, Edirne, Boğdan ve Dalmaçya krallarıydı ve Sarı Saltuk'u almak için asker göndermişlerdi. Her kral askerinin getirdiği tabutu kendi törelerine göre gömdürdü. Böylece Ahmed Yesevî'nin isteğince şanı, yedi kırallık yere gitti.

Bu yedi mezar yıldan yıla arttı. Kaynaklar, Sarı Saltuk'a ait kırk yerde mezar ve makam olduğunu rivayet eder. Bunların en ünlüleri Svetinaum manastırında, Kosova ile Arnavutluk ovasındaki Altıneli bölgesinde, Mostar yöresinde Blagay köyünde, Yunanistan'ın Korfu adasında, Dobruca'da Kaliabra'da, Anadolu'da Bor şehrinde ve Edirne yöresinde Babaeski'dedir. Diyarbakır'da da Sarı Saltuk makamı vardır. Diyarbakır'ın Urfa kapısından girilince sağdaki köşe başında, güzel yapısıyla Sarı Saltuk makamı göze çarpar. Altı köşeli olan makamın, kuşak tarzında vechelerini kaplayan yazı; "Allahü nur-el-semevat-i vel-ard" (Allah, göklere ve yere nur verendir) kelimeleriyle başlayan âyet-i celiledir... Yine İstanbul'da Rumeli feneri binasının içinde de bir Sarı Saltuk makamı vardır. Kitabesinden mezarıjı, Sarı Saltuk'un vefatından 705 sene sonra tesis edildiği anlaşılmaktadır. Mezarın kitabesi aynen şöyledir : "Kutb-ül-ârifin gavs-ül-vâsilin Hacı Bayram Veli kaddese sırrihû evlâd-ı kiramlarından Sarı Saltuk hazretlerinin merkad-ı şerifleridir. Fatiha - 1204." Kitabeye göre buradaki yatırın Hacı Bayram Veli'nin evlâdından Sarı Saltuk adında

bir zat olduğu anlaşılmakta ise de biz, bunun da sembolik bir Sarı Saltuk makamı olabileceğini düşünmekteyiz.

Bunların en önemlisinin Baba dağındaki makam olduğu iddia edilmektedir. İbni Batuta, "Seyahatname"sinde Sarı Saltuk'un Baba dağındaki makamını ziyaret ettiğini yazar. Evliya Çelebi, "Seyahatname"sinde bu bilgiye Sarı Saltuk'u bir Bektaşî ermişi gibi gören diğer Bektaşî menkıbelerini de ekler. Efsaneye göre, Sarı Saltuk, Fatih'e rüyasında İstanbul şehrinin anahtarlarını teslim etmiş ve "Hânım! Bu anahtarları Edirne'de saklayasın" demiştir.

Fatih, Uzun Hasan seferindeyken babası tarafından Balkan sınırlarının korunmasıyla görevli olan şehzade Cem, çok sık işittiği bu alp-erenin kimliğini merak etti. Ebül Hayr Rumî adlı bir bilgine Sarı Saltuk efsanelerini toplamasını emretti. Bu çalışma 7 yıl sürdü. Sonunda "Saltukname" adlı kitap meydana geldi. Fatih'ten sonra Bayazıd II, Baba dağını ziyaret bölgesi yaptı. Kanunî Sultan Süleyman ise Boğdan seferine giderken (1538) Sarı Saltuk türbesini ziyaret etti.

Bir Türk kahramanı olan Sarı Saltuk'un, hıristiyanların dillerini, dinlerini âlim bir rahip kadar bilmesi, çeşit çeşit hilelerle onların şehirlerine, hükümdar saraylarına, kiliselerine girmesi, rahip kıyafetiyle kiliselerde vaazlarda bulunması gibi halleri, onu hıristiyanlar arasında "Saint-Aiyos-Aziz" olarak tanıtmış, kimi yerde Saint Nikola, bazı yerde Saint Naum, nihayet Korfu'da Saint Spiridon adıyla hıristiyan âleminin büyük ve sevilen bir azizi haline getirmiştir. Bu gibi teşebbüs ve hareketleri, İslâm dinini neşre çalışan bir misyoner olmasından ileri gelmiştir.[6]

---

(6) Geniş bilgi için bk. Ebu'l-Hayr-ı Rûmî, Saltuk-Nâme, Cilt : I, II, (Hazırlayan : Dr. Şükrü Halûk Akalın), Ankara 1988 (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını); Yar. Doç. Dr. Kemal Yüce, Saltuk-Nâme'de Tarihî, Dinî ve Efsanevî Unsurlar, Ankara 1987 (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını); Prof. Dr. Tayyip Okiç, "Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva", İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 1951, Sayı : 1, s. 48-58; Şevket Beysanoğlu, Diyarbakırım, Cilt : 2, Ankara 1986, s. 275 ("Sarı Saltuk Türbesi" bölümü); Nazmi Sevgen, "Sarı Saltuk ve Aiyos Spiridon", I, II, III, IV, -tefrika-, Tarih Konuşuyor Dergisi, Sayı : 33, 34, 35, 36 (Ekim, Kasım, Aralık 1966, Ocak 1967); Franz Babinger, "Sarı Saltık Dede", İslâm Ansiklopedisi, Cilt : 10, s. 220-221; "Sarı Saltık Dede", Türk Ansiklopedisi, Cilt : 28, s. 157; "Sarı Saltuk", Meydan Larousse, Cilt : 11, s. 11.

DİYARBAKIR ATA SÖZLERİ

Ata sözleri; "toplumların hayat tecrübelerinden doğan, coğrafya ve tarih gerçeklerini bilgece bir yargı olarak belirten, kısa, yoğun, çok zaman mecazlı, kalıplaşmış biçimleriyle tekrarlanan özlü sözler (mesel, darbımesel)" olarak tanımlanırlar.

Bir başka ifade ile ata sözleri; "atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak destanlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler"dir (Ö.A. Aksoy, Ata Sözleri ve Deyimler, Ankara 1965).

Türk ata sözleri üzerine ilk yazılı örnekleri XI. yüzyılın ikinci yarısında (1070), Türk dil bilgini Kaşgarlı Mahmud'un Divân-ı Lügâti't Türk adlı kıymetli eserinde buluyoruz. Kaşgarlı Mahmud, Türk boy ve kabileleri arasında konuşulan dile ait sözleri bir "Sözlük"te toplarken, bunların kullanılışına örnek olarak 266 ata sözü de kaydetmiştir.

Daha sonraki dönemlerde buna dair pek çok çalışmanın yapıldığını bilmekteyiz.

Gerçek olan şudur ki; bugün Türkistan, Azerbaycan veya Kırım'daki Türk insanının kullandığı bir ata sözünü, Anadolu'da da hemen aynı anlam ve ifade ile bulabilmekteyiz.

Anadolu'nun çeşitli yörelerinde konuşulan ağızlara göre ata sözleri de derlenmiştir. Hep aynı doku ve motiflerle bezenmiş olan Türk ata sözlerinde görülen tek farklılık, sadece bazı "kelime"lerdir ki, bunlar da bilindiği gibi mahallî şive ile söylenişlerinden ileri gelmektedir. Yoksa, söz aynı sözdür.

Diyarbakır ata sözleri de, genel Türk ata sözlerinden farksızdırlar. Bunu, "söz"leri okudukça, daha rahat anlayabiliyoruz.

Yöreden derlenen sözlerden bir kısmını herhangi bir yorum yapmadan, alfabetik sıra ile sunuyoruz :

— *Abanın kadri yağmurda belli olur.*
— *Aç bırakma huysuz olur, çok söyletme yüzsüz olur.*
— *Aç yeri başka, acı yeri başka.*
— *Açma kutuyu, söyletme kötüyü.*
— *Ad Ali'nin, şan Veli'nin.*
— *Adamın kafasına vurmuşlar, "vay arkam" demiş.*
— *Ağır dur ki batman gelesen.*
— *Ağız var inci döker, ağız var zehir söker.*
— *Ak gün ağartır, kara gün karartır.*
— *Akça sayış öğretir, kaftan yürüyüş öğretir.*
— *Akçası ucuz olanın kendisi kıymetli olur.*
— *Akıl yaşta değil baştadır.*
— *Al asili, ser hasiri, alırsan bedasili, olursun dert yesiri.*
— *Alçak duvar olma, her gelen üstünden geçer.*
— *Altının kıymeti az oluşundandır.*
— *Arı bal yapacak çiçeği bilir.*
— *Arif olan, sözü aş gibi tadar.*
— *Arsız neden ârlanır, çul da giyse sallanır.*
— *Arsıza yüz verme, astar da ister.*
— *Arsızın yüzüne tükürmüşler, "meşeye yağmur yağıyor" demiş*
— *Arslan arslandır, ha erkek ha dişi.*
— *Arslanlar yerine keçel kerkesler konmuş.*
— *Asil azmaz, bal acımaz.*
— *Aslını saklayan haramzadedir.*
— *At ile katır döğüşür, arada eşek ezilir.*
— *Ateş ateşle söndürülmez.*
— *Ay doğuşundan, erkek yürüyüşünden bellidir.*
— *Azası noksan olanın kazası noksan olmaz.*
— *Azda bereket var, çokta hareket.*
— *Azıcık aşım, ağrısız başım.*
— *Azın kadrini bilmeyen, çoğun kadrini hiç bilmez.*
— *Baba mirası yanan mum gibidir, çabuk tükenir.*

— *Bahtı tahta değişmem.*
— *Bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur.*
— *Başın çektiği, dil belâsındandır.*
— *Bekâr gözü ile kız alınmaz.*
— *Bir korkak bir orduyu bozar.*
— *Biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar.*
— *Borca şarap içen, iki kere sarhoş olur.*
— *Boş boğazı cehenneme atmışlar, "odun yaş" demiş.*
— *Boynuzsuz keçinin âhını boynuzludan alırlar.*
— *Cahiller vakitsiz öten horoz gibidir.*
— *Cezasız cürümün sahibi çok olur.*
— *Cömert demişler maldan etmişler, yiğit demişler candan etmişler.*
— *Çirkefe taş atma, üstüne sıçrar.*
— *Çok çocuk anayı şaşkın, babayı düşkün yapar.*
— *Dağ ne kadar yüce olsa yine geçit verir.*
— *Dert vardır gelir geçer, dert vardır deler geçer.*
— *Deveci ile görüşen kapıyı büyük açar.*
— *Deveye boynun niçin eğridir demişler, "nerem doğrudur ki boynum eğri olmasın" demiş.*
— *Din olan yerde kin olmaz.*
— *Dinsizin hakkından imansız gelir.*
— *Dişi köpek kuyruğunu sallamayınca, erkek köpek arkasından gitmez.*
— *Doğru yolda düşen çabuk kalkar.*
— *Dost yüzünden, düşman gözünden bellidir.*
— *Eğri otur, doğru söyle.*
— *Ekmek yohtur yêmağa, atla çıhar gezmağa.*
— *El atına binen tez iner.*
— *El elden üstündür.*
— *Eşek bile bir defa çamura düşer.*
— *Fakir dost çabuk unutulur.*
— *Gülme komşuna gelir başına.*
— *Güzele bahmağ sevaptır.*

— Hatasız kul olmaz.
— Her kuş kafilesiyle (kendi sürüsünde) uçar.
— Hırsıza ne yapıyorsun demişler, "saz çalıyorum" demiş. Sesi neden çıkmıyor demişler, "sesi yarın çıkar" demiş.

— İhtiyar genç alırsa, êl alır.
— İncecik pamuk erişi (ipliği), koca gül demetini korur.
— Kaplumbağayı bağ sahibi bağından atınca, "canım sen de, o bağ olmasın, bu bağ olsun" demiş.
— Kurda niçin ensen kalındır demişler, "kendi işimi kendim görürüm de ondan" demiş.

— Küçücük bir taş koca bir arabayı durdurur.
— Mal canı kazanmaz, can malı kazanır.
— Olan dört bağlar, olmayan dert bağlar.
— Oldu şakır şukur, olmadı Allah'a şükür.
— Sabır acıdır, meyvesi tatlıdır.
— Sarımsağı gelin etmişler, kırk gün kokusu çıkmamış.
— Sen ağa, ben ağa, inekleri kim sağa?
— Sivrisinek kavağın arkasına gizlenmiş de, ne yapıyorsun diyenlere, "kavak bana yaslanıyor" demiş.

— Şık şık eden nalçadır, iş bitiren akçadır.
— Ta ki atım at olur, sahibi mat olur.
— Terazinin tuhti var, her şeyin bir vahti var.
— Tilki, piliçleri taşlayana, "Yarabbim gazabını arttır" demiş.
— Uyuz duvara sürünür.
— Vurursan acıt, yedirirsen doyurt.
— Yalan ile iman bir yerde durmaz.
— Yatan arslandan, gezen tilki iyidir.
— Yel kimi(gibi) gelen, sel kimi gider.
— Yengece niçin yan yan gezersin demişler, "kabadayılığımdan" demiş

— Yırtıcı kuşun ömrü az olur.
— Zenginin malı, züğürdün çenesini yorar.

TÜRK KÜLTÜR VE FOLKLORUNDA YILAN MOTİFİ

Türk kültür ve folklor motifleri arasında önemli bir yer tutan "yılan", yeryüzündeki milletlerin çoğu tarafından uğur, sağlık, saadet ve gençlik işareti olarak kabul edilmektedir. Bu motifin taşıdığı mânâ tarih öncesinden günümüze kadar değişmemiştir. Bütün dünyada tıbbın sembolü olarak kabul edilen "yılan"[1] motifinin Türk Kültüründeki yerini, bu yazıda etraflıca ele almak elbette ki mümkün değildir. Dolayısiyle, bizim burada yaptığımız; Orta Asya'dan Anadolu'ya, buradan da Balkanlara kadar uzanan Türk topluluklarında, günümüzde bile izleri görülen bu motifin, belli başlı bazı noktaları üzerinde görüş belirtmektir.

TOTEM OLARAK YILAN :

Macar Türkologlarından Prof. Dr. Làszlò Ràsonyi, eski Türk totemlerini sıralarken, "yılan"a da yer vermektedir.[2] Ona göre "yılan" bir totemdir. Çin kaynaklarında, Büyük Hun hükümdarı Mo-tun ("Mete") âilesinin "Ejder (=yılan) soyu" diye anıldığı[3] da ileri sürülmüştür. Eberhard'a göre 15 Mayıs'a rastlayan büyük "ejderha (=yılan) yortusu", Hunlarda da kutlanmıştır[4]. Diğer Türk topluluklarında da yılan kültünün izlerine rastlayabiliyoruz. Örneğin Volga havalisinde yaşayan Bulgar Türkleri de yılana hürmet

(1) Doc. Dr. Fuat Yöndemli, "Yılan Motifi : Hekimliğin Milletlerarası sembolü", Türk Kültürü, Sayı : 299, s. 177-179 (Mart 1988).

(2) Prof. Dr. Làszlò Ràsonyi, Tarihte Türklük, Ankara 1971, s. 22.

(3) B. Szàsz, A Hunok törtènete, s. 27, 477, 482 (zikreden : Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, Ankara 1977. s. 250).

(4) Prof. Dr. L. Ràsonyi, anılan eser, s. 34.

ederlerdi[5]. Bir Türk kavmi olan İskit/Saka'larda da aynı inancın izleri görülür. Herodot'a göre, İskitler kendi kökenlerini, Boristen ve Herakles ağzında yerleşmiş yarı-kadın, yarı-yılan bir tanrıya bağlamaktaydılar[6]. Türk mitolojisindeki "yeraltı yılanları"nı[7] da anmadan geçemeyeceğiz. Anadolu'nun bazı yörelerinde rastlanılan "Şah-Maran" (yılanların şahı) hikâyeleri ve temsili resimleri de dikkat çekmektedir...

Doğu Anadolu'daki Türk aşiretlerinin inançlarında da bu eski Türk toteminin kalıntıları yaşamaktadır.

Sovyet-Rus bilim adamı Bazil Nikitin, "KÜRTLER" adını taşıyan kitabının 2. cildinde; "Kürt İnançlarında Yılan" başlıklı bölümde, konuya dair geniş açıklamalarda bulunmaktadır. Yazar, Yezidî Kürtlerin geleneklerinde ve inançlarındaki "yılanın rolü"nden de sözetmektedir. B. Nikitin, daha sonra, yöreden derlediği şu bilgileri de sunmaktadır :

"Oramar (= Hakkâri) bölgesi, geleneğe göre yılanların sığınağıdır... Mari Mummu adlı bir ermiş yılanları büyülemiş ve onları bir mahzene kapatmış; mahzenin üstüne de onun himayesinde bir kilise kurulmuş. O kilise hâlâ yerinde durmaktadır; bekçiliğini de, yalnız Kürt ortamında, Kaldeli bir aile yapmaktadır... Bekçi her yıl 'yılanların babası'nı görür. Yerel inanışa göre bu aile özel ayrıcalığını yitirirse, sürüngenler mahzenden çıkacak ve bütün bölgeye yayılacaktır."[8]. Bazil Nikitin'in Kürt Türklerindeki "yılan" inancını gayet ustalıkla saptırdığını da belirtmeliyiz. Yazarın Türk kültür ve folklorunda, efsanelerindeki yılanla ilgili motiflerden hiç bahsetmeyişi de düşündürücüdür.

Adana-Ceyhan yolu üzerindeki "Yılanlı Kale" için de, yöre halkı arasında yukarıdakine benzer hikâyeler anlatılmaktadır. Yerli halk

---

(5) Hilmi Göktürk, Anadolu'nun Dağında Ovasında Türk Mührü, Erzurum 1974, s. 154.

(6) Herodot Tarihi, (Çev. Müntekim Ökmen), İstanbul 1983.

(7) Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, I, Ankara 1989, s. 443.

(8) Bazil Nikitin, Kürtler, Cilt : 2, İstanbul 1978, s. 127, 129.

buraya "Şahmaran Kalesi" de demektedir. Rivayete göre, Şeyh Meram adında birisi burada yılan terbiye etmekle vakit geçirdiği için kale bu ismi almıştır[9]

Tunceli'nin Kiştim köyünde de "Mar" (yılan) isimli bir evliyanın bulunduğu ve yöre halkının her yıl belirli bir günde burayı ziyaret ettiğine dair rivayetler de vardır.

M. Nuri Dersimî, "Dersim Tarihi" isimli eserinde, bu konu ile ilgili olarak bizzat şahit olduğu manzarayı kaydetmektedir.

Konumuzla doğrudan alâkalı olan M. Nuri Dersimî'nin tespitlerini, gayet enteresan bulduğumuzdan dolayı, aynen aktarıyoruz :

"Kiştim Evliyası - Bu mıntıkadaki Kürtler, her yıl Ocak ayı sonunda üç gün Hıdır orucu tutarlar, geçen yıl aynı mevsimde Balaban aşireti reisi Gül Ağa beni davet ederek, kendi köyü olan Hınzori yakınındaki Kiştim köyüne götürdü. Her yıl binlerce Kürt bu köyde Mar dedikleri evliyanın evinde aynı günde büyük bir toplantı yaptıklarından, Gül Ağa ile biz de toplantı yerine gittik. Büyük bir oda ortasında, büyük ve eski bir direk vardı. Bu direkte yeşil sargıyla sarılı bir asa asılmış ve asanın sargıdan dışarı kalan kısmı büyük bir **yılan başı** şeklinde görünüyordu. Buna herkes Kiştim Har'ı, yani Kiştim Evliyası diyorlardı. Sözü geçen oda o derece genişti ki, bir iki bin kişi içine sığabilirdi. Buraya toplanan halk, bir taraftan eninli seslerle Hüda'ya yalvarıyor ve bir taraftan Mar'a karşı huşu ile inkiyal ediyorlardı. Genel bir ağlayış başgösterdi, ben dahi bu umumi heyecan ve heybetten ağlamaktan kendimi alamamıştım. Cemaat birikmişti, Mar'ı çıkarmaya yetkili aileden çarpık, yarı kötürüm bir zat ortaya gelerek direkte asılı sargıdan Mar'ı ya Allah diyerek çıkarmış ve yarı ayakta, yarı yerde secdeye gelerek Mar'ı insanlar üzerine uzatmaya ve günahlarına tövbe ettirmeye tevcih ettirmişti. Şeyhin elindeki Mar, bazen uzuyor, bazen kısalıyor ve bazen münhani vaziyetler alıyor, cemaatı heyecana getiriyor ve bazen de sahibini yerlere deviriyor ve şeyhin feryadı asumana çıkıyordu. Binlerce hal-

(9) Nazmi Sevgen, Anadolu Kaleleri, Ankara 1960, s. 339.

kın manevi kuvvetinin tam bir merkezde birleştiği bu anda, ben artık kendimden geçmiştim, Gül Ağa'nın elini tutmuş, karanlık geceden ve bu karanlık içinde nur fışkıran şiddetli ateşten, halkın çoşkun vavilasından şiddetli bir heyecana kapılmıştım. Böylece saatler geçti, yüzlerce kurban kesildi. Mar tekrar yerine kondu, tekrar Allah'a yalvarmalar oldu ve toplantı dağıldı. Bu toplantıya iştirak eden aşiretler arasında pek çok uzaklardan gelenler de vardı."[10].

Yılan motifine Gök-Türklerde de tesadüf ediyoruz. Orhun kitabelerinin bulunduğu bölgelerde yapılan araştırmalara göre, bir duvar resminde bir savaşçının elinde Gök-Türklerin börü (kurt) başlı bayrağı görüldüğü gibi, savaşçının başı üzerinde de karşılıklı iki yılan resmi vardır[11].

DESTAN VE EFSANELERİMİZDE YILAN :

Türk destan ve efsanelerinde de yılan motifinin bolca işlendiğini görmekteyiz.

Türk mitolojisindeki "Yaradılış Destanı"nda; yılan, yenilmesi yasaklanan meyvelerin bekçiliğini yapmaktadır. Bu görev ona Tanrı Kara Han (Kayra Han) tarafından verilmiştir[12].

Oğuz Kağan Destanı'nda da, Oğuz'un bir ejderha ile mücadelesi anlatılmaktadır[13].

Dede Korkut destanlarında da çeşitli vesilelerle "yılan"dan sözedilmektedir. Örneğin "Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı"nda, "sarı yılan" motifi işlenirken[14], "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı" ile "Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı Destanı"nda da "alaca

---

(10) M. Nuri Dersimî, Dersim Tarihi, İstanbul 1979, s. 90.
(11) Emel Esin, "Burkan ve Mani Dinleri Çerçevesinde Türk Sanatı", Türk Kültürü El Kitabı (Makaleler), İstanbul 1972, Levha : XIX.
(12) M. Necati Sepetçioğlu, Türk Destanları, İstanbul 1972, s. 94, 95.
(13) W. Bang - R. Rahmeti, Oğuz Kağan Destanı, İstanbul 1936.
(14) Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, İstanbul 1971, s. 18.

yılan"dan[15] söz açılmaktadır. Diğer taraftan, "Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Destan"da, "yedi başlı ejderha (yılan)"dan bahsedilmesi de dikkat çekicidir.

Ziya Gökalp tarafından tespit edilen "Yılan Bey İle Poltan Bey" efsanesindeki "şekil değiştirme" olayında, yılan motifi tekrar karşımıza çıkmaktadır. İlgi çekici bu efsaneden şu alıntıları sunuyoruz :

"Bir padişahın hiç evlâdı olmuyordu. Bir sabah, namazdan sonra Allah'a yalvardı : 'Allahım, bana bir evlât ver! Hanım sultan bir yılan doğursa bile razıyım!'... Bu duadan sonra çok geçmedi, Hanım Sultan gebe kaldı. Dokuz ay geçince, Hanım Sultan'ı ağrı tuttu. Fakat hangi ebe saraya getirildiyse, Hanım Sultan'a dokunur dokunmaz yere düşerek can verdi... Ayşe, bir kazan süt getirtti. Yılan sütü görünce kazanın içine süzüldü. Ayşe, bunun kazanla birlikte ayrı bir odaya kaldırılması lâzım geldiğini, yoksa, Hanım Sultanı da ısırıp zehirleyebileceğini bildirdi... Yılan Bey, kederinden eğildi, kıvrandı, yeniden bir yılan suretine girdi. İştiyaklı bakışlarla Ayşe Sultanı süze süze, hamamın bir deliğine daldı, gitti..."[16].

Yılan şekline girme olayına "Ülker İle Aydın" masalında da şöyle yer veriliyor :

"Aydın suyu görür görmez seğirtti,
Bir kuş dile geldi, Ülker işitti :

'Bu pınar soğuk pınar,
İçinde balık donar;
Kim içerse suyundan,
Olur, korkunç bir yılan!'

Ülker, hemen koştu, tuttu kolundan,
Kardeşini, geri çekti yolundan,

(15) Anılan eser, s. 131, 137, 138.
(16) Ziya Gökalp, Altın Işık, Ankara 1976, s. 63, 65, 74.

Dedi : 'Aman Aydın! içme bu suyu :
Düşman, yine bize kurmuş pusuyu.

Yılan olur, sonra beni sokarsın,
Bak ne diyor, sen kuş dili anlarsın.''[17]

Aynı motif, "Alageyikli" masalında da canlı bir misal olarak karşımıza çıkar :

"... Oğlan kurtuluş olmadığını görünce, kıza bir tokat vurur, onu bir kavak ağacı yapar, kendi de bir yılan olarak ağaca sarılır. Dev anası gelir, tılsımı tanır : 'Ey oğlum, şimdi ikinizi de yok edeceğim' der. Oğlan yalvarmaya başlar. Sonunda, 'oldu olan, bari dilini uzat da öpeyim, sonra beni ne edersen et' der. Annesi dilini uzatır, oğlu zehirinden akıtarak anasını dilinden sokar. Dev anası ölür..."[18].

Bir başka örneği de "İstanbul Kız Kulesi Efsanesi"nden verelim:

"İmparatorun çok sevdiği ve üzerinde titrediği bir kızı varmış. Birgün, falcılarını toplamış ve kızının istikbalini sormuş. Falcılar oturup birer birer kızın falına bakmışlar ve hep birlikte, kızın bir yılan sokmasından öleceğini söylemişler. Telâşlanan İmparator, hemen mimarlarını toplamış, denizin ortasında bir kule yapmalarını emretmiş. Bir süre sonra, yapılan kulede, kızını muhafaza altına aldırmış. Aklınca, kızının kara ile bağlantısı kesilecek ve yılanın şerrinden kurtulacak... Gel zaman git zaman, birgün kızın canı üzüm istemiş. Bir sepet üzüm getirmişler. Meğer, üzüm sepetinin bir köşesinde zehirli, küçücük bir yılan çöreklenmiş. Prenses, üzüm salkımını almak üzere sepete el attığı zaman, bu yılan zarif parmaklarını ısırıvermiş. Kızcağız oracıkta can vermiş..."[19].

Bir Türk boyu olan Kürtler'in doğuş efsanesinde de "yılan" motifi önemli rol oynar[20].

---

(17) Anılan eser, s. 123.

(18) Ali Rıza Yalman (Yalkın), Cenupta Türkmen Oymakları, I, Ankara 1977, s. 132, 133.

(19) Mehmet Önder, Efsane ve Hikâyeleriyle Anadolu Şehir Adları, Ankara 1989, s. 29.

(20) Hayri Başbuğ, "Kürt Türklerinin Doğuş Destanı İle Ergenekon Destanı Üzerine Düşünceler", Türk Kültürü, Sayı : 248 (Aralık 1983).

Firdevsî'nin "Şehname" isimli eserinde yer alan bu efsaneye göre (Şeref Han'ın "Şerefname"sinde de aynı efsanenin bir varyantı anlatılır.); şeytanın günün birinde, zalim bir kral olan Dahhak'ın iki omuzundan öpmesiyle, her iki omuzunda iki tane kara yılan çıkmıştır. Gerisini "Şehname"den okuyalım :

"Dahhak, bundan çok kederlendi. Her tarafta çareler aramaya başladı.

Nihayet, bu iki yılanı omuzlarının üzerinden kesti. Fakat, ne şaşılacak şeydir ki, bu iki kara yılan, bir ağaç dalı gibi, tekrar bitti.

Hekimler ve akıllı adamlar gelip toplandılar. Her biri, sıra ile düşüncelerini söylediler.

Türlü türlü tedbirler aldılarsa da bu derde bir çare bulamadılar.

Bunun üzerine şeytan, bir hekim kıyafetine girdi. Derhal gelip, akıllı bir adam tavrıyla, Dahhak'ın huzuruna çıktı.

Ona : 'Yiyecek vermek suretiyle onları yatıştır, azdırma. Bundan başka yapılacak çare yoktur.

Sen onlara insan beyninden başka birşey yedirme.

Her gün iki adam öldürmeli ve beyinlerini çıkarmak için kafalarını kesmelisin!...' dedi.

Böylelikle...

Her gece, ister halktan veya isterse yiğitler soyundan olsun, iki delikanlıyı,

Aşcı, padişah (Dahhak)ın sarayına götürür ve bunlarla onun derdine derman bulmak isterdi.

Bunları öldürür, beyinlerini çıkarır, yılanlara yiyecek yapardı..."

Bu hâl böyle devam ederken; Ermail ve Kermail adlı iyi kalpli iki kişi, Dahhak'ın bu zulmü karşısında, bir yolunu bulup "aşçı" olarak Dahhak'ın sarayına yerleşmeye karar verirler. Ve nitekim öyle yaparlar. Amaçları, öldürülmeye götürülen bu insanlara yardımcı olmaktır. "Şehname"den devam edelim :

"Sarayın adam öldürücü kapıcıları tarafından yakalanan iki delikanlı, çığlıklar koparak aşçıların önüne doğru koştular ve yüzükoyun yere kapandılar.

Aşçıların, bu manzara karşısında, ciğerleri sızladı. Gözleri kanlı yaşlar ve kafaları kinle doldu.

Yeryüzü padişahının bu zalimce işine şaşarak, bakıştılar. Ve ikisinden birini öldürmekten başka bir çare göremediler. Bir koyunun beynini çıkarıp, öldürdükleri gencin beyni ile karıştırdılar.

Ötekinin canını bağışlayarak ona : 'Git, bir yerde gizlen, canını kurtar!

Mamur şehirlerde yaşama! Bundan sonra senin yaşayacağın yer, dağlar ve ovalardır! dediler.

Onun kafası yerine, değersiz koyun kafasından yılanlara yiyecek yaptılar.

Böylece her ay otuz genç canlarını kurtarıyordu. Zamanla, bunlar çoğaldılar...

Aşçı her gün birkaç keçi ve koyunu ovaya salar, bunlara gönderirdi. İşte bugünkü KÜRT kavminin aslı bunlardan türemiştir ki, bunlar mamur şehir nedir bilmezler.

Evleri çadırlardan ibarettir..."[21]

Yine Kürt Türkleri arasında pek meşhur olan "Alanlı Memo Destanı"nda da "yılan" motifinin değişik şekillerde işlendiğini görüyoruz.

Adı geçen destanda söz konusu motifin kullanıldığı şu cümleleri nakilediyoruz :

"Bazıları açıyorlardı yılan hikâyeleri..."

"Zülüflerin ve kızıl örgülerin ucu ok yılanı gibi bükülmüşler.."

Kanlılar gölü derindir, içinden gelir balık şıpırtıları, yılan ıslıkları..."

---

(21) Firdevsî, Şehname, I, (Çev. Prof. Dr. Necati Lugal), İstanbul 1974, s. 42 vd.

"Beko atına bindi, aldı terkisine bir heybe buday unu ve bir şişe yılan zehiri"...

"Beko, Memo'nun yiyeceğine yılan zehri kattı..."

"Memo, bir süre mahzun kaldı, sanki bir alev çıktı ağzından, onu zincire üfledi. Demir korlaştı, eridi, aktı, yere döküldü, dev bir yılan oldu. Beko yılanın önünden kaçtı, bir yana çekildi, donuna etti. Memo güldü, ıslık çaldı, baktı, yılan gerildi, dama yöneldi. Burcun bir deliğine girdi..."

"Beko'nun kızı bir nar peydahladı, çuvaldızın ucuyla deldi; içine Kaşan yılanı zehiri akıttı..."(22)

TÜRK TAKVİMİNDE YILAN :

Eski Türk takvimi, her biri bir hayvan adı ile anılan "12 yıllık" devre esasına dayanıyordu. Yılların adları şöyle idi : 1. Sıçkan (fare), 2. Ud (sığır, öküz), 3. Pars, 4. Tabışkan (tavşan), 5. Lu (ejder), 6. Yılan, 7. Yund (at), 8. Koy (koyun), 9. Biçin (maymun), 10. Takagu (tavuk), 11. İt (köpek), 12. Tonguz (domuz).

Menşei çok eski olması gereken ve Çinlilerle müşterek olmasına rağmen, hayvanlara yakın ilgisi sebebiyle esasta Çin geleneğine aykırı düştüğü için, Türk menşee dayanması kuvvetle muhtemel bulunan bu takvim(23), 12 yılın 5 katı 60 yıllık devreleri ile de, GökTürklerde, Uygurlarda, Batı Türklerinde ve muhakkak ki Hunlarda kullanılmış olup(24), hem zaman, hem coğrafî yönden çok yaygın bir sistem gibi görünmektedir.

"Yılan"ın bir seneye ad olarak verildiği, "12 hayvanlı" bu eski Türk takvimi, son zamanlara kadar Orta Asya'da, bilhassa Kırgızlar, Kazaklar, Özbekler, Uygurlar, Türkmenler arasında kullanılmıştır(25).

---

(22) Destana Memê Alan, İstanbul 1978, s. 225, 232, 253, 339, 344, 366, 367, 371, 373, 377.

(23) Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, Ankara 1971, s. 292, vd.

(24) Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, Ankara 1977, s. 291.

(25) Geniş bilgi için bk. Prof. Dr. Osman Turan, 12 Hayvanlı Türk Takvimi, İstanbul 1941; Reşit Rahmeti Arat, Eski Türklerde Tarih Zabtı, II. Türk Tarih Kongresi Zabıtları, İstanbul 1943; A. V. Gabain, Alttürkische Datierungsformen, Türkçe tercümesi : Eski Türklerde Tarih Zabtı Şekilleri, Atatürk Üniversitesi Yıllığı, 1963; Kaşgarlı Mahmud, Divân-ı Lügâti't Türk, I, II, III, Ankara 1939 - 1943; Halife Altay, Anayurttan Anadolu'ya, Ankara 1981.

Azerbaycan ve Anadolu'daki boy, oymak ve aşiretlerimiz arasında da bütün canlılığıyla muhafaza edilmekte olan bu eski gelenek, bilhassa Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki oba, kabile ve aşiretlerimizde hâlâ da tatbik edilmektedir.

Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu, Kürtlerdeki bu geleneği tespit etmiş bulunmaktadır. Prof. Kırzıoğlu'na göre; "Oniki Hayvanlı Türk Takvimi'nde her yıl, bir hayvan adı ile anılır. Sıçan-Yılı'ndan başlayıp, Domuz Yılı'nda bitince, yeniden 12 hayvan sıra ile adını alan yıllar gelir : Sıçan, Öküz, Kaplan, Tavşan, Balık, YILAN, At, Koyun, Maymun, Tavuk. İt, Domuz yılı gibi. Bugün Kürt çoban ve yaşlı kişilerce de bu takvimin kullanıldığını ve her yılda, 'o yıla hükmeden hayvana göre' bolluk, kuraklık, savaş veya barış olacağı bir gelenek olarak kestirilir..."[26]

Kars'ın merkez Söğütlü köyündeki Kurmanç (Kürt)lar arasında Mehmet Alkaş tarafından derlenen "12 hayvanlı" takvimde de "YILAN" 4. sırada yer almaktadır[27].

HEKİMLİKTE YILAN :

Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'e göre yılan, bilhassa birbirine sarılmış çifte yılan, Orta Asya Türkleri arasında saadet sembolüdür. Bundan dolayı hükümdar armaları, mâbedler ve sağlık kuruluşlarına çifte yılan motifi resmedilmektedir. Orta Asya'dan göç eden Türklerle beraber bu motif Anadolu'daki şifâhanelerin de kapısında görülmeye başlamıştır. Türkiye'de doktorluk, eczacılık ve diş hekimliğinin sembolü olarak kabul edilip rozetlere geçen yılan motifinin aslı Selçuklular devrinde Çankırı'da yapılmış bir darüşşifa (hastahane)nın duvarlarında bulunmaktadır. Zaten Selçuklular devrin-

(26) M. Fahrettin Kırzıoğlu, Kürtlerin Türklüğü, Ankara 1968, s. 124; ayrıca bk. aynı yazar; "Oniki Hayvan Üzerine Dönen Yıllar ve Türkçe Ay Adları", Türk Folklor Araştırmaları, Sayı: 11, s. 171 (Haziran 1950).

(27) Mehmet Alkaş, Kars Merkez Söğütlü Köyünde Mukayeseli Folklor Çalışmaları, Erzurum 1967.

de yapılan hastahanelerin çoğunun duvarında çifte yılan figürü mevcuttur. Bu figürlerden dolayı darüşşifalara "yılan yurdu" mânâsına gelen "mâristân" da denmektedir. Ancak halk tarafından bazı hastalıklara iyi geldiği inancıyla bu taşlardaki yılan kabartmaları kazınıp tozu suyla içildiğinden çoğu belirsiz hale gelmiştir.

Anadolu'da Selçuklu hastahaneleri dışında, değişik yerlerde yılan motifini görmek mümkündür. Meselâ Mardin ve Konya kalelerinin duvarlarında yılan motifi bulunmaktadır. Yine Konya'da, çok değişik yapılarda, söz gelişi Meram'daki Selçuklu hamamının, belki de suyunun şifa vermesi için, kapısı üzerinde bulunan yılan motifi günümüzde bile rahatça görülmektedir.

Yılanın şifa unsuru, ilâç olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Selçuklu devrinden kalma eserlerde cüzzamlı hastalara yılan eti tavsiye edilmektedir. Kirpi etinde bulunduğuna inanılan şifa verici, tedavi edici özelliğin ise, -kirpi, yılanı yediği için- aslında yılandan ona geçtiği kabul edilmektedir. Ortaçağda çok değer verilen tiryak macununun terkibinde keza yılan eti bulunmaktadır.

Günümüzde Anadolu'da bulunan birçok yılanlı göl, yılanlı çermik gibi isimler taşıyan yerlerde canlı yılanların tedavi edici özelliğinden faydalanılmaktadır. Tedavi olan hastalıklar arasında yılancık'ın bulunması dikkat çekicidir. Günümüzde modern tıpta ise kan pıhtılaşması ve kansere karşı tedavi maksadıyla yılan zehiri başarıyla kullanılmaktadır. Folklorumuzda yılanın tedavide kullanılması, ayrı bir makale konusu olacak kadar geniştir. Bir örnek olarak bugün halk arasında; yılanın gömleğinin (derisinin) yakılarak elde edilen külleri zeytin yağı ile merhem haline getirilip dökülen saçlara sürülürse, yeniden çıkarılacağına inanılır.

Bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de tıp fakültelerinin amblemi yılandır[28].

SİHİR VE BÜYÜDE YILAN :

Prof. Dr. Abdülkadir İnan'a göre; yılan afsunu, Türk uluslarında çok yaygın bir folklor maddesi teşkil ediyor[29].

(28) Doç. Dr. Fuat Yöndemli, anılan yazı.

(29) Prof. Dr. Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976, s. 134.

Büyük Türk şairi Ali Şîr Nevâî, bir şiirinde "yılan arbağı"ndan, yani yılan afsunundan bahsederek şöyle diyor :

"Zülfi sevdasında bilmesler Nevâî nüktesin
Çün cünûn güftarîdur yahut yılan arbağı"

"Yılan arbağı" Türk folklorunda yaygın bir inançtır. Ali Şîr Nevâî'nin şiirindeki "arbağ" kelimesini "Abuşka" lûgâtı yazarı şöyle açıklıyor : "Yılanı ininden çıkarmak ya da zehirini gidermek için okunan afsundur."

Prof. Dr. Abdülkadir İnan, konu ile ilgili düşüncelerini şu şekilde açıklamaya devam ediyor :

"Ali Şîr Nevâî'nin lehçesindeki bu 'arbak' kelimesini Başkurtlar 'arbav' telâffuz ederler. Ural dağlarının doğu tarafında yaşayan Başkurtların 'Ulu Katay' denilen boyunda 'yılan arbavı' hakkında çok şeyler işitmiştim. Eski zamanın 'yılan arbavçıları'nı görmüş olan Baygonak adlı bir ihtiyar bize bu yılan arbavcılarına dair hikâyeler anlatırdı. Bu hikâyelere o da inanır, bizi de inandırırdı. Bu ihtiyar Başkurt bir gün bize şöyle bir hikâye anlatmıştı : Bizim Ulu Kataylardan bir çobanı yılan sokmuştu. O zaman bizim yaylamıza yakın Barın - Tabın oymağında ünlü bir 'arbavçı' vardı; 'arbamak' için onu getirdiler. Görenler bizim ihtiyara şöyle anlatmışlar : Arbavçı arbamıya başlamış... Bir de bakmışlar: -uzun bir kara yılan arbavçının karşısına gelmiş, ıslık çalmaya başlamış... Meğer yılan da arbavçının afsununa karşı afsun yapıyormuş. Adamın karnı şişmeye başlamış, bakmışlar yılanın da karnı şişiyor. Arbavçı birçok yılan isimlerini söylüyormuş, ama bu yılanın adını bulamadığı için müşkül durumda kalmış. Yanındaki adamlardan biri 'düğmeni çöz!' diye bağırmış. Arbavçı da, 'ey, altın düğme kara yılan' diye bağırmış ve yılan da derhal ölmüş. Arbavçının da karnı iyi olmuş. Meğer bu yılanın adı 'altın düğme' imiş. 'Düğmeni çöz' sözü ile hatırına yılanın adı geçmiş. Her usta arbavçı bütün yılanların isimlerini bilirmiş.

Bu ihtiyar bana kendisinin de bir zaman arbav öğrenmek istemiş olduğunu, bundan bazı şeyler hatırında kaldığını anlatmıştı. Arbavdan bir parça şöyle imiş :

'Çenke çenke çenke yılan / çenke başlı kara yılan
Aktan oktan revan yılan / agın sudan mervan yılan
Sen sen yılan sen yılan / senden artık men yılan
Çığar bolsan çık yılan / kiter bolsan kit yılan
Nuh peygamber hörmetine / yatkan yerinden tebrenme yılan
Altın başlı ala yılan / bakır başlı sarı yılan
Sen sen yılan sen yılan / senden artık men yılan'[30].

Anadolunun çoğu yörelerinde de sihir ve büyüde yılan motifinin yer aldığı görülmektedir.

Meselâ Erzincan yöresinden yılanla ilgili tespitleri şöyle sıralayabiliriz:

- Konuşma sırasında yılandan söz etmek uğursuz sayılır. Yılandan söz eden kimseyi o anda bir düşmanın andığı, ona bir tuzak kurulmakta olduğu kabul edilir.

- Yılanın ayağını gören cennete gider.

- Yılan ateşte yakılırsa yağmur yağar.

- Yılanın bir kurbağayı yutmakta olduğunu gören kimse, çocuğu olmayan birisini hatırlayıp, o şahsın niyetine bırakmasını söyler ve yılan da kurbağayı bırakırsa niyet edilenin çocuğu olur[31].

Diğer taraftan nazar, sihir ve büyüden korunmak için günümüzde bile Anadolu'da yılanın eti, kemiği, derisi ve gözü kullanılmaktadır[32].

(30) Prof. Dr. Abdülkadir İnan, "Ali Şîr Nevâî ve Folklor", Türk Folklor Araştırmaları, Sayı : 198, s. 3510 (1966); ayrıca bk. aynı yazar, anılan eser, s. 249-251.

(31) Doç. Dr. Abdurrahman Küçük, "Erzincan ve Çevresindeki Halk İnanışlarına Toplu Bakış", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt, Ankara 1987, s. 245.

(32) Doç. Dr. Fuat Yöndemli, anılan yazı.

RÜYADA YILAN :'

Rüyada yılanın görülmesi ile ilgili olarak da çeşitli yorumlar yapılmaktadır. Bununla alâkalı olarak şunları sıralayabiliriz :

- Bir kimsenin rüyada gördüğü ve ondan korkmadığı yılan, o kimsenin kuvvet ve devletidir.

- Yılanı kendi evine soktuğunu gören kimse, o yılan kendisine hile edecek bir düşmanıdır.

- Yılanı tuttuğunu gören kimseye emniyet içerisinde bir düşman tarafından mal gelir. Eğer yılanı öldürdüyse düşmanına galip olur.

- Kendisini yılanın ısırdığını gören kimseye düşmanı tarafından bir eza ve meşakkat erişir.

- Siyah yılan, hile ve yaramazlığı cihetiyle düşmanının en şiddetlisidir.

- Yılanın beyazı, zayıf ve kuvvetsiz düşmandır.

- Rüyada görülen su yılanları maldır.

- Yılan eti yediğini gören kimseye, sevinç, menfaat ve izzet isabet eder.

- Bostanın yılanlarla dolduğunu görse, o bostandan meydana gelecek büyüme ve gelişmeye, ürünlerin fazlalığına ve bereketine işaret eder.

"TAŞ KESİLME" OLAYINDA YILAN :

"Taşlaşma", "taşa dönüşme" ya da "taş kesilme" motifi, gerek Anadolu'da ve gerekse Anadolu dışındaki Türk toplulukları arasında yaşayan yüzlerce efsaneye konu olmuştur.

Bu tür efsanelerin bir kısmı da konumuzla yakından ilgilidir.

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından tespit edilebilen efsanelerin konumuzla ilgili olanları şunlardır[33]:

---

(33) Saim Sakaoğlu Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu, Ankara 1980, s. 122, 123, 124.

"Ar duygusu, din sevgisi kalmayan Erzurum halkını cezalandırmak için Allah'ın gönderdiği ejderha şehri yutmak üzere iken Abdurrahman Gazi'nin duasıyla ağzı kitlenir ve taş kesilir." (Erzurum).

"Erzurum'a musallat olan ejderha, kendisini öldürmek isteyen pek çok gencin canına kıyar. Abdurrahman Gazi ile karşılaşan ejderha, onun vurduğu kılıç ile taş kesilir." (Erzurum).

"Bir ejderhanın Erzurum halkını yemek üzere kendi türbesi istikametinden geldiğini hisseden Abdurrahman Gazi dua eder. Ejderha taş kesilir." (Erzurum).

"Abdurrahman Gazi'nin türbesi civarında koyun otlatan ermiş bir çoban ejderhayı görünce Abdurrahman Gazi'nin hatırı için onu taş haline koymasını Allah'tan diler. Ejderha ve sonra da çoban ve sürüsü taş kesilir." (Erzurum).

"Erzurum şehrinin üzerine inmek isteyen ejderhanın torbası Allah tarafından delinir. Onu yamamak için oyalanan ejderha gecikir ve vaz geçer. İnmek istediği bir gün ise Allah onun ağzına kilit vurur, taş haline getirir." (Erzurum).

"Şehre inmekte olan ejderhaları Fetamet Baba ile Oslu/Osduk Baba durdururlar. Ejderhalar taş kesilir." (Bayburt-Gümüşhane).

"Koyunlara zarar veren ejderha, Koyun Baba'nın duasıyla taş kesilir." (Osmancık-Çorum).

"Köylüler ejderhadan korkup kaçarlar. Kaçamayan yaşlı bir kadın / hamile bir kadın kendisinin veya ejderhanın taş kesilmesini diler. Ejderha taş kesilir." (Bayburt-Gümüşhane).

"Köye inen ejderha, ağzı dualı bir gelinin dileğiyle taş kesilir." (Bayburt-Gümüşhane).

"Çalışkan bir kadının işine mâni olmak isteyen ejderhanın, ağlayan bebeğin hürmetine taş olması niyaz edilir. Ejderha taş kesilir." (Bayburt-Gümüşhane).

"Ejderha herkesi yer. En sona kalan bir anne ile kızı sıranın kendilerine geldiğini anlayınca Kur'ân-ı Kerîm'i alıp dua etmeleri üzerine ejderha taş kesilir." (Turhal-Tokat).

"Pek çok insanı yiyen ejderha, bir annenin kucağındaki yavruyu da parçalar. Annenin duası ile ejderha taş kesilir." (Elazığ).

"Gelin alayının önüne ejderha çıkar. Alaydakiler ejderhadan kurtulmak için kurban adarlar. Ejderha taş kesilir." (Karlıova-Bingöl).

"Ejderha taş kesilirse çoban bütün hayvanlarını kurban edecektir.Ejderha taş kesilir." (Yusufeli-Artvin).

"Sonradan olan tek evladının bir ejderha tarafından öldürüleceğini bir falcıdan öğrenen padişah, Gülek Boğazı'na bir saray yaptırır. Babasından izin alıp kırlara çıkan bir kız bir ejderha ile karşılaşır. Kız Allah'a duada bulunur. Ejderha taş kesilir." (Toroslar).

"Çukurova'daki bir krala, falcısı, kızının bir yılan tarafından sokulacağını söyler. Sarayda saklı tutulan kız serbest bırakıldığı gün ormana koşar. Bir yılanla karşılaşınca kurtulmak için taş veya kuş olma dileğinde bulunur. Kız ve yılan taş kesilir." (Çukurova).

"Rum diyarını fethe çıkan Hz. Ali'nin yolunu, Gülek Boğazı'ndan geçerken bir ejderha kesmek ister. Halifenin üzerine atılan ejderha taş kesilir." (Toroslar).

"Toroslardan geçmekte iken ağaç gövdesi kadar kalın bir yılanı gören Hz. İbrahim, bunun insanlara zarar verebileceğini düşünür ve taş olmasını diler. Yılan taş kesilir." (Toroslar).

"Halka kötülük yapan zalimler için Allah gökten ejderha indirir. Ancak zalimleri yiyip bitiren ejderha mazlumları yemeye başlar. Bir nine, torununu yememesi için ejderhanın taş kesilmesini diler. Ejderha taş kesilir." (Şavşat-Artvin).

"Şavak'tan yola çıkan göçteki taze bebekli gelin geride kalır. Çocuğunu doyururken kocaman bir yılanın hücumuna uğrar. Gelin, kendilerini bu yılana yem etmemesi için Allah'a yalvarır. Yılan taş kesilir." (Pertek-Tunceli)[34].

---

(34) Yusuf Gül, Tunceli'de Şavaklılar, Ankara 1976, s. 97; ayrıca bk. Efsanelerimiz, İnönü Üniversitesi Efsane Derleme Yarışması, Malatya 1988, s. 139 (İsmail Görkem, "Yılan Dağı Efsanesi").

OYMAK VE KABİLE ADLARINDA YILAN :

Türk kültür ve folklorunda mühim bir yer tuttuğunu gördüğümüz yılanın bazı Türk oymak ve kabilelerinin isimlerinde de yaşadığını öğrenmekteyiz.

Kuman-Kıpçak Türkleri'nde bir boyun ismi "Yılan"dır(35).

Başkırt Türkleri'nde de bir kabile "Yılan" adını taşımaktadır(36).

Osmanlı Tahrir Defterlerinde ve çeşitli belgelerde de, "Yörükân Tâifesinden" diye gösterilen pek çok Türk topluluğu, keza yine "Yılan" adını taşımaktadır.

Yerleşme yerleri ile birlikte birkaç örnek veriyoruz :

Yılancılar nâm-ı diğer (Halilobası) : Badracık Kazâsı (İnebahtı Sancağı).

Yılancılı (Yılancılu) : Adana ve Sis Sancakları.

Yılancıobası : Akdağmâdeni Kazâsı (Bozok Sancağı).

Yılanhacılı (Yılanhacılu) : Bozok ve Meraş Eyâletleri.

Yılanlı (Yılanlu) : Siverek Sancağı (Diyarbekir Eyâleti), Kurşunlu Kazası (Kengıri Sancağı).

Yılanlıca (Yılanluca) : Kusun Kazâsı (Tarsus Sancağı), Karahisâr-ı Şarkî Sancağı(37).

ŞAHIS ADLARINDA YILAN :

Oymak ve kabile adlarının yanısıra, şahıs isimlerinde de "yılan" adına rastlanmaktadır.

---

(35) Prof, Dr. L. Ràsonyi, "Tuna Havzasında Kumanlar", Belleten, Sayı : 11-12, s. 413.

(36) Hüseyin Namık Orkun, Türk Dünyası, İstanbul 1932, s. 166.

(37) Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatlar, İstanbul 1979, s. 774.

Prof. Dr. Làszlò Ràsonyi, Kuman Türkleri'ndeki şahıs isimlerini verirken; "Eski Türklerdeki totemizmi andıranlar" ibaresinin hemen ardından ilk sırada "İlan (Yılan)" adını zikretmektedir[38].

Millî Mücadelede Antep direnişinin sembollerinden olan Molla Mehmet'e halkın "Kara Yılan" adını verişi, Kuman'ların yaşattığı bu gelenekle ilgili olabilir[39].

Diğer taraftan; Anadolu Selçukluları devrinin en önemli sosyal, kültürel, sınaî, iktisadî ve siyâsî kuruluşu olan Ahi Teşkilâtı'nın kurucusu olarak bilinen "Ahi Evren"in, adındaki "Evren" kelimesinin yılan veya ejder anlamına geldiği biliniyor. Bu Türk halk filozofunun asıl adı ise Şeyh Nasîru'd-Din Ebu'l-hakayık Mahmud b. Ahmed el-Hoyî'dir[40]. Kendisine "Ahi Evren" adının verilişi birkaç farklı efsaneye dayandırılmaktadır. Hepsinde ortak olan taraf "Evren"in yılan (ejder) anlamına geldiğidir. Bu rivayetler şunlardır :

1. Ahi Mahmud, Hz. Peygamber zamanında Bedir Savaşına katılmış, yılan olup düşmana saldırdığı için bizzat Hz. Peygamber tarafından kendisine yılan anlamına gelen "Evren" adı verilmiş, sonra da ona Ahi üniforması giydirerek Diyar-ı Rum'a (Anadolu'ya) göndermiş ve böylece Nasîru'd-Din Mahmud'a Ahi Evren denir olmuştur.

2. Bir rivayete göre de Ahi Mahmud Kayseri'deki dabbağ atölyesinin mahzeninde yılan beslediği için kendisine Evren denmiştir.

3. Bir rivayete göre de Ahi Mahmud Kırşehir'e gelince halk bir yılanın kendilerine musallat olduğunu, bu yılanın korkusundan işlerine gidemediklerini bildirmişler, o da bu yılanı kendisine muti kılmış ve halkı bu yılanın saldırısından kurtarmıştır. Bu yüzden de ona Ahi Evren denmiştir.

---

(38) Prof. Dr. L. Ràsonyi, anılan eser, s. 143; ayrıca bk. aynı yazar; "Kuman Özel Adları", Türk Kültürü Araştırmaları 1966-1969, Ankara 1973, s. 106, 142.

(39) Necdet Sevinç, Gaziantep'te Yer Adları ve Türk Boyları Türk Aşiretleri Türk Oymakları, İstanbul 1983, s. 120.

(40) Geniş bilgi için bk. Refik H. Soykut, Ahi Evran, Ankara 1976.

4. Halk inanışlarına göre de Ahi Evren'in ölümü bir yılan donuna girip bir kayanın dibine girmek şeklinde olmuş, türbesi de bu kayanın üzerine inşa edilmiştir. Menakıbnâmelerde de onun ejder donuna girdiği sık sık söz konusu edilmiştir.

Bu rivayetlerin 1. ve 4. sünde çok eski bir Türk efsanesi olan bir hayvan donuna girme motifinin(41) Ahi Mahmud'a uygulandığı görülmektedir(42).

YER ADLARINDA YILAN :

Anadolu'da "yılan" adını taşıyan pek çok dağ, tepe, dere, kale, ova, vadi, köy, vs. bulunduğunu bilmekteyiz. Bu tür isimlerden, örnek olarak şunları kaydediyoruz :

İlânlı 'yılanlı' (yeni adı : Balkan) : Mazgirt/Tunceli. Merhum Prof. Dr. Mehmet Eröz, bu adı eski Türklerdeki "yılan totemi"ne dayandırmaktadır. Nitekim, "Totemik İzler Taşıyan Doğu Anadolu Köyleri" başlıklı yazısında, bu ve diğer bazı isimler üzerinde geniş bilgi vermektedir(43).

İlan(os) : Akçaabat / Trabzon.
Yılanca : Kilis / Gaziantep.
Yılancı : Merkez / Kastamonu.
Yılangömü : Karaman.
Yılanhöyük : Gürün / Sivas.
Yılankale : Ceyhan / Adana.
Yılankalesi : Arslanlı Köyü - Hilvan / Şanlıurfa.

---

(41) Bu konuda bk. Ahmet Turan, "Türk Destan ve Masallarında Şekil Değiştirme Motifi", Yeni Forum, Sayı : 244, s. 47-48 (1-15 Kasım 1989).

(42) Dr. Mikâil Bayram, "Ahi Evren Hakkındaki Yılan (Evren : Ejder) Efsanelerinin Ortaya çıkışı", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. Cilt, Ankara 1986, s. 75-79.

(43) Mehmet Eröz, Doğu Anadolu'nun Türklüğü, İstanbul 1975, s. 148. Ayrıca bk. aynı yazar, "Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları", Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984), Ankara 1984, s. 51.

Yılanlar : Ulus / Zonguldak.
Yılanlı :: Birecik / Şanlıurfa.
Yılanlı : Doğubeyazıt /Ağrı.
Yılanlı : Oğuzeli / Gaziantep.
Yılanlı : Çamlıdere / Ankara.
Yılanlı : Kalecik / Ankara.
Yılanlı : Karayazı / Erzurum.
Yılanlı : Kırıkhan / Hatay.
Yılanlı : Ilgaz / Çankırı.
Yılanlı : Bintaş - Hassa / Hatay.
Yılanlı : Eğridir / Isparta.
Yılanlı : Arpaçay / Kars.
Yılanlı : Selim / Kars.
Yılanlı : Taşköprü / Kastamonu.
Yılânlı : Varto / Muş.
Yılanlı : Boyabat / Sinop.
Yılanlı : Malkara / Tekirdağ.
Yılanlı : Erciş / Van.
Yılanlıca (Yılanca) : Devrek / Zonguldak.
Yılanlıcakuz (Yılancakuz) : Devrek / Zonguldak.
Yılanlıkaya: Yıldızeli / Sivas(44).
Yılan Tepe : Siirt - Cizre arasında bir tepe adı.
Yılanlı Dağı: Siirt'te bir dağ adı(45).
Yılanlı Dağı: Tunceli'de bir dağ adı(46).

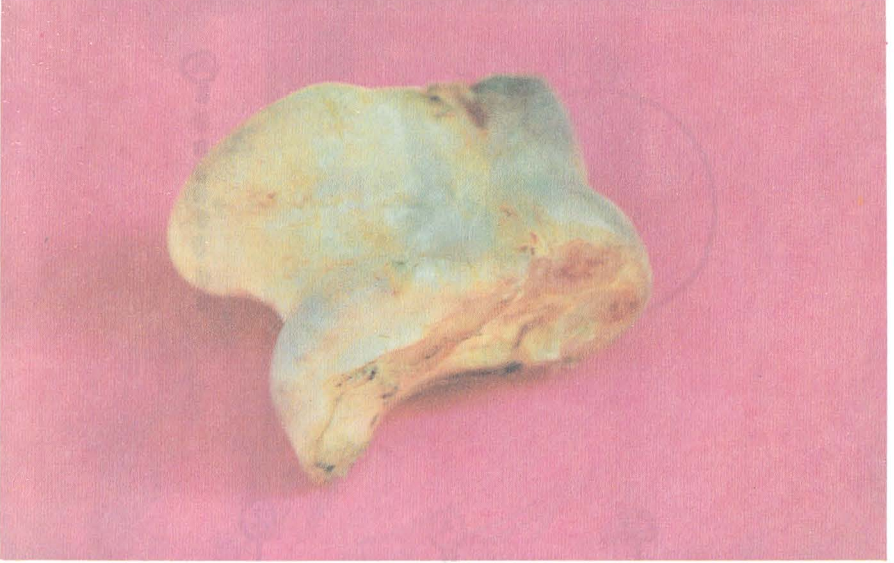
---

(44) Bk. Köylerimiz, Ankara 1982, s. 582; Hilmi Göktürk, anılan eser, s. 154; Necdet Sevinç, anılan eser, s. 120; Doç. Dr. H. Hilmi Karaboran, "Türkiye'de Mevkii Adları Üzerine Bir Araştırma", Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1984, s. 136, 143.

(45) Yeni Tabiî Yer Adları 1977, s. 66.

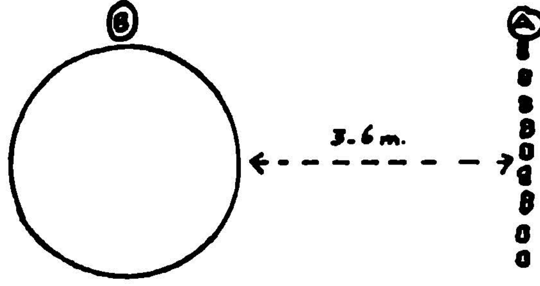
(46) M. Nuri Dersimi, anılan eser, s. 11; Yusuf Gül, anılan eser, s. 97.

RESİMLER

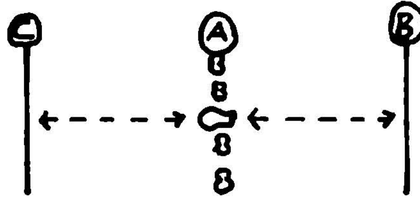

AŞIK KEMİĞİ

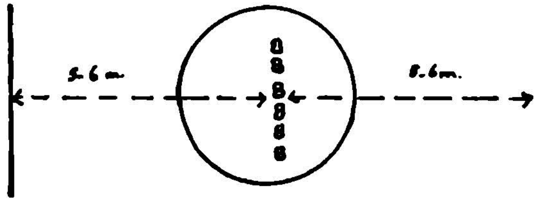

Çız Oyunu

Sultan Oyunu

Daire Oyunu

Yavuz Sultan Selim (Topkapı Sarayı Müzesi'nde)

Cihan Şah'ın küpeli bir portresi.

Sultan İbrahim'in bir Avrupalı ressam tarafından yapılan küpeli bir portresi.
(Aslı Topkapı Sarayı Müzesi'nde)

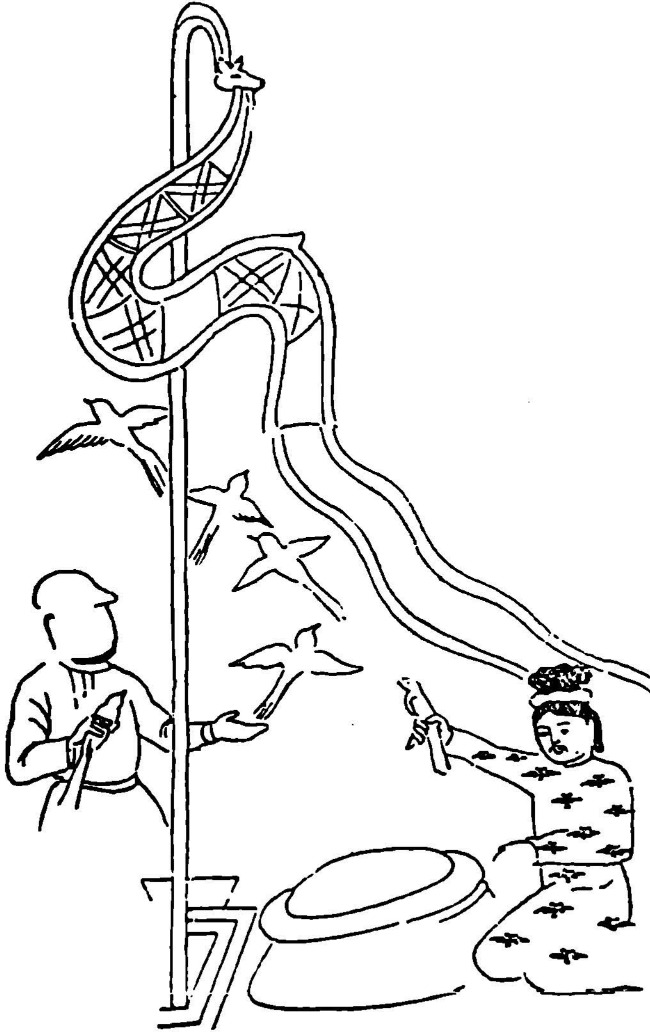
Cem Sultan'ın Avrupa'da yapılmış küpeli bir portresi.

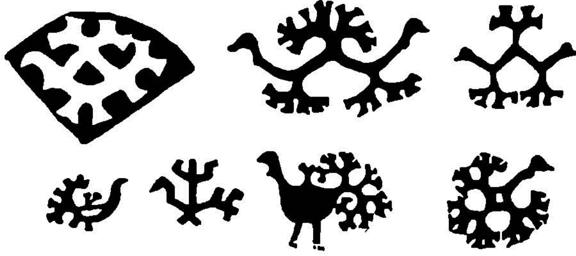
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın küpeli bir resmi.

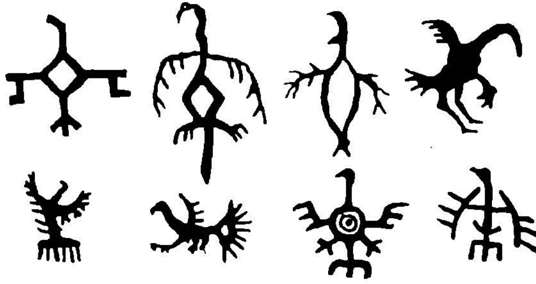

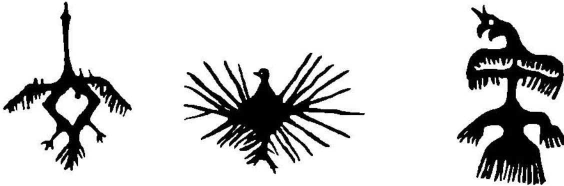
Fatih albümünde görülen Orta Asyalı ve
küpeli bir bey. (B. Ögel, Türk Kültür Tarihi).

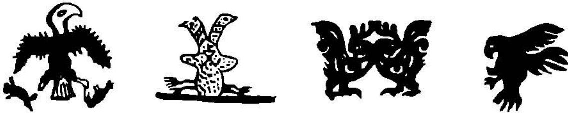

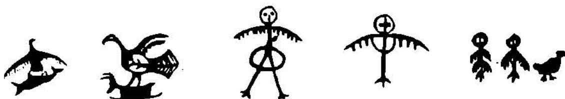
Bir Uygur duvar resminde kuşlar. Diz çökmüş kişinin elbisesi de kuş motifleriyle süslüdür. (A. Grünwedel, Altbuddhistische Kultstaetten in chinesisch Turkestan).

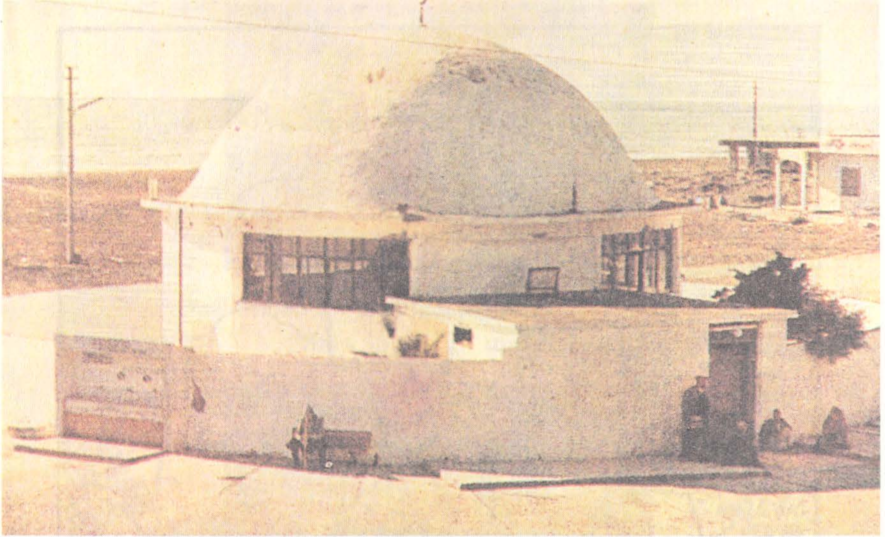

Altay Şamanlarının efsanevî kartalları
(B. Ögel, Türk Mitolojisi)

Eski Türklerde Ergenekon / Nevruz Bayramında, demir dövme töreni.
(N. S. Banarlı, Türk Edebiyatı Tarihi)

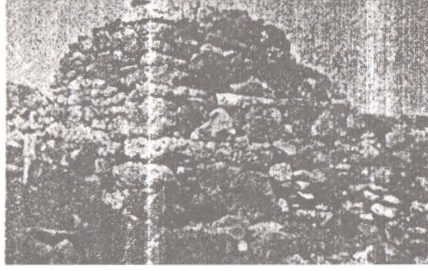
Hızır (a.s.)'ın Samandağ'daki makamı.

Hıdırellez eğlencelerinden bir görünüm.

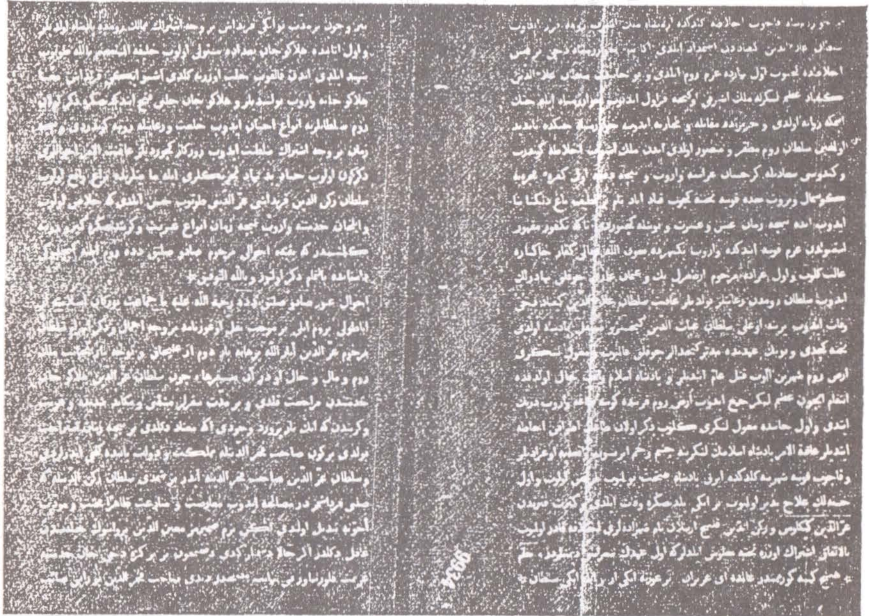
YUĞ TÖRENİ
Bu törende Türkler derin bir yas içinde, sevgili ölülerinin mezarı etrafında yedi defa dönerlerdi.
(N.S. Banarlı, Türk Edebiyatı Tarihi)

Tunceli'de, Sarı Saltuk Tepesi'ndeki
Sarı Saltuk'un mezarı.

Tunceli'nin Akviran köyünde Sarı Saltuk'un torunlarına ait kabristanda bulunan kırık mezar taşı.

Seyyid Lokman'ın "Oğuzname"sinin
Sarı Saltuk'tan bahseden yedinci sayfası.

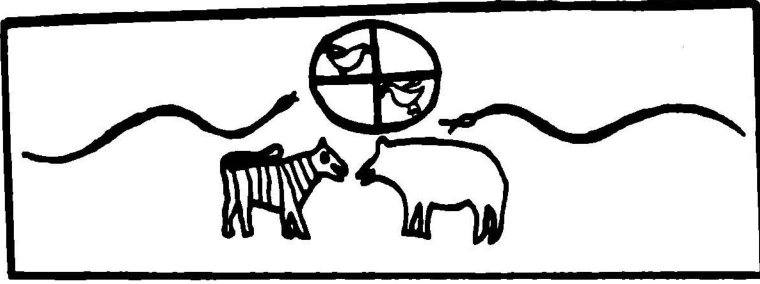
Diyarbakır'da Sarı Saltuk türbesi.

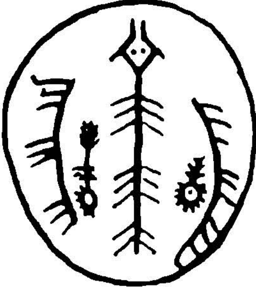

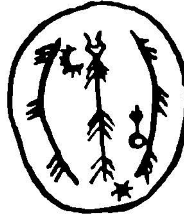
Arapça yazılmış bir ilm-i hey'et kitabından.
(Paris Millî Kütüphanesinde)

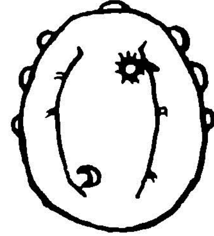

Konya Alâeddin Dar'üş-şifası kapısındaki bu yılan/ejderli amblem, 1987 yılında Dar'üş-şifa yerinde yapılan bir termal kazısında bulunmuş ve Konya Müzesi'ne kaldırılmıştır.

Sibirya - Türk Mitolojisinde yeraltı yılanları
(B. Ögel, Türk Mitolojisi)

Eski Van şehrinde bulunmuş, pirinçten mamul bir kapaklı sahanın arka kısmına, kazıma tekniği ile yapılmış hayat ağaçları, kartallar (veya leylek) ile boynuzlu yılan ejderi motifleri. (T. Gülensoy, Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları)

DİZİN

I. KİŞİ ADLARI

II. DEVLET, MİLLET, BOY VE AŞİRET ADLARI

III. COĞRAFYA ADLARI

- D -

- E -

- G -

- H -

- I -

- İ -

- K -

- L -

- M -

- N -

- O -

- P -

- R -

- S -

- Ş -

- T -

- U -

- V -

- Y -

- Z -